

Kulturhistoriskt planeringsunderlag för del av Frösön inklusive F4

Frösö socken, Östersunds kommun, 2006

Veronica Olofsson

JAMTLI

RAPPORT – JAMTLI, JÄMTLANDS LÄNS MUSEUM 2007:1
ISSN 1654-2045

Kulturhistoriskt planeringsunderlag
för del av Frösön inklusive F4

Frösö socken, Östersunds kommun, 2006

Veronica Olofsson

Utgivning och distribution:
Jamtli, Jämtlands läns museum
Box 709
831 28 Österund
Tel 063-15 01 00
Fax 063- 10 61 68

© Jamtli, Jämtlands läns museum 2007

Allt kartmaterial från GSD-Fastighetskartan © Lantmäteriverket
Dnr 507-97-2674

Omslagsbilder:
Tvätthall för flygplan, byggnad 110.
Ambulansflyghangar/kallförråd, byggnad 85.
Vaktbyggnad, byggnad 179.
Flygledartorn, byggnad 4.
Foto: Christina Thuné & Inga-lill Granbom, Jamtli Bildbyrå

Redigering och layout: Lena Ljungkvist, Jamtli Förlag

ISSN 1654-2045

Innehållsförteckning

INLEDNING	3
KONTAKTUPPGIFTER M.M.	4
SAMMANFATTNING	5
KULTURHISTORISKA VÄRDEN	5
<i>Kulturhistoriskt värdefulla miljöer</i>	6
Valla-Härke-Hov-Stocke-Rise-F4	6
Kungsgården.....	7
<i>Fornlämningarnas geografiska spridning</i>	7
<i>Enskilda byggnader som bör skyddas</i>	9
VÄRDEN INOM FLOTTILJOMRÅDET F4	12
<i>Flottiljområdets bebyggelseutveckling</i>	12
<i>Sammanvägd motivering av F4</i>	13
<i>Byggnader och miljöer inom F4</i>	14
Värderingsprocess av bebyggelsen	15
Riktlinjer för bevarande av bebyggelsen	15
Förteckning över inventerade byggnader inom F4	16
Bevarandevärda markområden inom F4.....	18
BYAR OCH MILJÖER.....	19
VÄSTERHUS	19
KRÅKSTA	20
VÄSTBYN	20
GLASÄTT.....	20
RISE	20
STOCKE.....	21
HOV OCH GRÖTOM.....	21
VALLA	22
HÄRKE	22
ARNLJOTLÄGDEN	23
MICKELSGÅRD OCH STENSGÅRD.....	23
BYNÄSET	24
KUNGSGÅRDEN.....	24
<i>Torpen under Kungsgården</i>	25
FLYGFLOTTILJEN F4.....	26
<i>Militär organisation i Jämtland</i>	26
<i>Cronstads skans</i>	27
<i>Frösö läger</i>	27
Östra E:et – den första utbyggnadsperioden vid Frösö läger	28
Fältjägarna	28
Hästjägarna.....	28
Västra E:et – det blivande flottiljområdet	29
Avflyttning	30
<i>4:e Flygkåren</i>	30
<i>Kungliga Jämtlands flygflottilj</i>	32
Nedläggning	34
<i>Bebyggelse inom flottiljområdet</i>	35
Byggnader 1880-1911	35
Byggnader 1912-1935	37
Byggnader 1936-1969	40
Byggnader 1970-2005	44
KÄLLFÖRTECKNING	46
BILAGA 1 - KULTURHISTORISKT VÄRDEFULLA MILJÖER	48
BILAGA 2 – FORNLÄMNINGAR INOM UTREDNINGSOMRÅDET.....	49

BILAGA 3 – KULTURHISTORISKT VÄRDEFULLA BYGGNADER.....	50
BILAGA 4 – BYGGNADER INOM F4	51
BILAGA 5 – KULTURHISTORISKT VÄRDEFULLA BYGGNADER INOM F4.....	52
BILAGA 6 - DISKUSSION KRING MARKNADS- OCH TINGSPLATS.....	53

Inledning

Jämtlands läns museum har på uppdrag av samhällsbyggnadskontoret i Östersunds kommun under våren och sommaren 2006 upprättat ett kulturhistoriskt planeringsunderlag för att av kommunen avgränsat område på Frösön, där bland annat flygflottiljen F4 ligger (se karta s 6). Planeringsunderlaget är tänkt att användas i arbetet med den fördjupade översiktplan som kommunen har för avsikt att upprätta för området.

Syftet med följande rapport är att beskriva vilka kulturhistoriska värden som den fysiska miljön inom området besitter. Det kulturhistoriska underlag som redovisas i denna rapport avser inte att ge en heltäckande bild av området, utan är snarare tänkt att ge en överblick över de kvaliteter och kulturvärden som bör nyttjas och värnas om i den fortsatta utvecklingen av området. För de byar och miljöer som finns i det aktuella området har en översyn och reviderad sammanställning av fornlämningar och kulturhistoriskt värdefull bebyggelse gjorts. Planeringsunderlagets tyngdpunkt ligger dock på flottiljområdet, för vilken en arkeologisk utredning genomförts samt en utredning om flottiljens bebyggelse och dess kulturhistoriska värden.

Hela det aktuella området ingår i en miljö av riksintresse för kulturmiljövården, Storsjöbygden Z 25. Miljön i området präglas av ett sydsluttande öppet odlingslandskap med mindre skogsbevuxna avsnitt och vackra utblickar mot Storsjön och fjällvärlden. I området finns ett rikt kulturlandskap där en historisk kontinuitet är tydligt avläsbar bland annat genom den rikliga förekomsten av fornlämningar och odlingsrösen, men också genom senare tiders avtryck i form av bebyggelse.

Flygflottiljen F4 är belägen på västra delen av Frösön vid flygfältets södra sida. Området har använts för militär verksamhet under mer än 300 år. Området har varit satt i kontinuerlig förändring i takt med såväl militära som samhälleliga förändringar. Inom nuvarande F4-området finns en blandning av byggnader från tiden då området fungerade som mötes- och övningsplats för Jämtlands dragonregemente i slutet av 1800-talet och olika byggnader från hela 1900-talet. I byggnadsbeståndet och den fysiska miljön tydliggörs den militära verksamhetens förändringar och moderniseringar.

Kulturhistoriskt värdefulla byggnader samt fornlämningar som ingår i det undersökta området redovisas i listform samt på kartor som bilaga. Byggnadsinventeringen biläggs digitalt på en CD-skiva tillsammans med en karta där byggnadernas nummer finns markerade. Originalfoton från inventeringen förvaras i Minnesbanken på Jämtlands läns museum.

Länsmuseets utredningsarbete har utförts av antikvarie Veronica Olofsson (bebyggelsehistoria) och antikvarie Björn Oskarsson (arkeologi). Inga-lill Granbom och Christina Thuné har fotograferat de inventerade byggnaderna. Kartmaterialet har tagits fram av antikvarie Karl-Johan Olofsson.

Östersund den 24 oktober 2006

Veronica Olofsson
Antikvarie

Kontaktuppgifter m.m.

Uppdrag	Framtagande av kulturhistoriskt planeringsunderlag för del av Frösön, inklusive flygflottiljen F4's område.
Uppdragstagare	Jämtlands läns museum Box 709 831 28 Östersund Kontaktperson: Veronica Olofsson
Uppdragsgivare	Östersunds kommun Samhällsbyggnadskontoret 831 32 Östersund Kontaktperson: Jenny Jernström
Fastighet	Kungsgården 5:1, Frösö socken, Östersunds kommun
Objekt	Jämtlands flygflottilj F4
Fastighetsägare	F4 Vasallen AB
Dnr, JLM	600/2005, F8DA
Dnr, Lantmäteriet	507-97-2674, GSD-Fastighetskartan © Lantmäteriverket

Sammanfattning

Följande kulturhistoriska planeringsunderlag har upprättats för ett av Östersunds kommun avgränsat område på Frösön som sträcker sig från Härke i söder till Rödösundet i norr. Bakgrunden är att kommunen har för avsikt att under 2006 upprätta en fördjupad översiktsplan för området, inför vilken en dokumentation av områdets kulturhistoriska värden utgör en viktig del.

För de byar och miljöer som finns i det aktuella området har en översyn och sammanställning av fornlämningar och kulturhistoriskt värdefull bebyggelse gjorts. Planeringsunderlagets tyngdpunkt ligger dock på flottiljområdet, för vilken en arkeologisk utredning genomförts samt en utredning om flottiljens bebyggelse och dess kulturhistoriska värden.

Kulturhistoriska värden

Det av kommunen avgränsade området sträcker sig från Härke i söder till Rödösundet i norr. Hela området ingår i en miljö av riksintresse för kulturmiljövården, Storsjöbygden Z 25. Den sydvästra delen av Frösön präglas av ett sydsluttande öppet odlingslandskap med mindre skogsbevuxna avsnitt och vackra utblickar mot Storsjön och fjällvärlden. I området finns ett rikt kulturlandskap där en historisk kontinuitet är tydligt avläsbar bland annat genom den rikliga förekomsten av fornlämningar och odlingsrösen, men också genom senare tiders avtryck i form av bebyggelse.

Karta över västra delen av Frösön, där det av kommunen avgränsade området är markerat.

Området kring Hov-Prästbordet-Stocke kan betecknas som landskapets centrala kulturbygd. Miljön är belägen i ett krönläge med vida utblickar över det omgivande odlingslandskapet, Storsjön och fjällvärlden. Det kulturhistoriska värdet i området består i att landskapet kan uppvisa kulturminnen som speglar både gammal odlingsbygd, ett välbevarat sockencentrum, läroverk och tidig turistbygd. Frösö kyrka, byggd omkring år 1200, med klockstapel, sockenstuga och prästgård utgör ett tydligt sockencentrum. Till kyrkan leder vägar från flera olika håll, vägar som följer flera hundra år gamla sträckningar. I miljön kring kyrkan ligger även kyrkskolan från 1897 samt flera välbevarade byggnader från landskapets första läroverk, Jämtlands Trivialskola, som grundades redan 1679.

De gamla gårdarna vid Hov, Stocke, Mickelsgård och Stensgård m.fl. ligger kvar på samma platser som de enligt de äldsta kartorna haft sedan 1600-talet. Gravhögar vittnar om att bebyggelse har kontinuitet sedan vikingatiden. På flera av gårdarna finns välbevarad bebyggelse från 1700- och 1800-talet. I sydsluttningarna från kyrkan ligger Wilhelm Peterson-Bergers sommarbostad Sommarhagen, som utgör ett av landets mest kända konstnärshem. Inte långt från Sommarhagen ligger Arnljotlägden där Peterson-Bergers taldrama Arnljot spelas varje år.

Nere vid stranden ligger Kungsgården som omges av odlingsmark, bebyggelse, alléer och resterna av 1600-talsskansen Frösö skans. Området var en viktig plats för det formella överlämnandet av Jämtland till Sverige 1645. Strax nordväst om Kungsgården hade Jämtlands regemente sin övnings- och mötesplats från andra hälften av 1600-talet fram till början av 1900-talet. Den militära traditionen i området fördes vidare genom flygflottiljens övertagande.

Kulturhistoriskt värdefulla miljöer

I det av kommunen avgränsade området har två större miljöer bedömts som särskilt kulturhistoriskt intressanta, Valla-Härke-Hov-Stocke-Rise-F4 samt miljön kring Kungsgården. Den förstnämnda miljön har i samband med denna utredning utökats till att omfatta även flygflottiljen F4. I *Bilaga 1 – Kulturhistoriskt värdefulla miljöer* finns en karta där de två miljöerna är markerade. Nedan följer en kortare beskrivning av områdena och en motivering av dess värden.

Valla-Härke-Hov-Stocke-Rise-F4

Miljön utgörs av ett stort område som sträcker sig från Mickelsgård och Stensgård i söder, vidare mot Härke, Stengårdsberget och Hov till Stocke, Rise och flygflottiljen F4:s område i nordväst. Fritidsbebyggelsen längs Härkevägen samt bostadsområdet söder om Arnljotlägden ingår dock inte i miljön. Området har i snart två tusen år utgjort Jämtlands centrum och den historiska kontinuiteten är avläsbar i ett flertal olika kulturminnen, såsom fornlämningar, kyrkan, odlingslandskap och bebyggelse. Miljön med kyrkan, det öppna odlingslandskapet och de vidsträckta vyerna över sjön och fjällen kan nog räknas som en av landets mest kända, som förevigats i Wilhelm Peterson-Bergers musik. I området finns även en mängd byggnader av varierande ålder som bedömts som kulturhistoriskt värdefulla.

Den bebyggda miljön vid flygflottiljen F4 är ett område som använts för militär verksamhet under mer än 300 år, först som övnings- och lägerplats för Jämtlands regemente och därefter för en av landets äldsta flygflottiljer. Bebyggelsestrukturen och den samling av byggnader som finns representerade i området, allt från lägertiden i slutet av 1800-talet och olika byggnader från hela 1900-talet, tydliggör den militära verksamhetens utveckling i området. Läs vidare om flygflottiljen i avsnittet *Värden inom flottiljområdet F4*.

Kungsgården

Området kring Kungsgården, med åkermarken, allén och de två torpen Åstorpet och Stenstorpet, samt lämningarna från Frösö skans har bedömts som en miljö med kulturhistoriskt värde. Området har haft en rikspolitisk betydelse och både Kungsgården och skansen visar på Frösös centrala roll i länet fram till dess att staden Östersund expansion kom igång. Kungsgårdens huvudbyggnad har ett arkitekturhistoriskt värde, då det speglar hur staten från centralt håll kunde påverka byggenskapen på landsbygden. Dessa byggnader kom att spela en viktig roll i hur nya ideal och stilar kom att spridas både geografiskt och socialt.

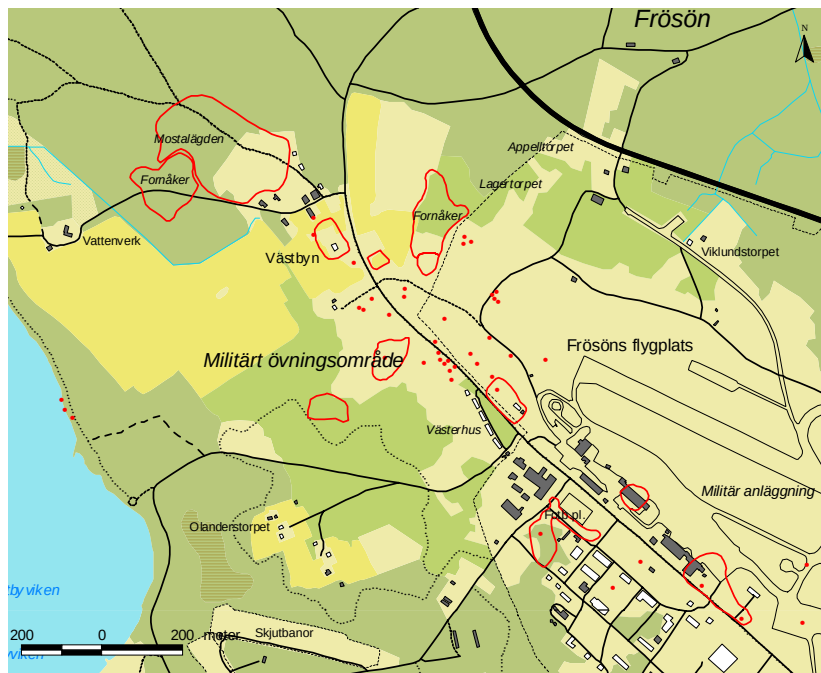
Miljön domineras idag av huvudbyggnaden med tillhörande flygel och ekonomibyggnader. Huvudbyggnaden präglas av en tidstypisk empiristil och utformningen ansluter till dåtidens statliga normalritningar för militärboställen. En allékantad väg leder ner till fastigheten med öppen jordbruksmark på var sida och framför huvudbyggnaden bildar vägen en cirkel. På fastigheten finns förutom huvudbyggnaden ytterligare ett boningshus placerad som en flygelbyggnad, en ladugård, ett härbre, en bod samt en bastubyggnad.

Fornlämningarnas geografiska spridning

Inom utredningsområdet finns det fyra områden med större koncentrationer av fornlämningar. I övrigt ligger enstaka fornlämningarna utspridda inom utredningsområdet. Fornlämningarna är skyddade av Kulturminneslagens 2 kap och åtgärder/markarbeten som kan beröra dessa kräver tillstånd av länsstyrelsens kulturmiljöenhet.

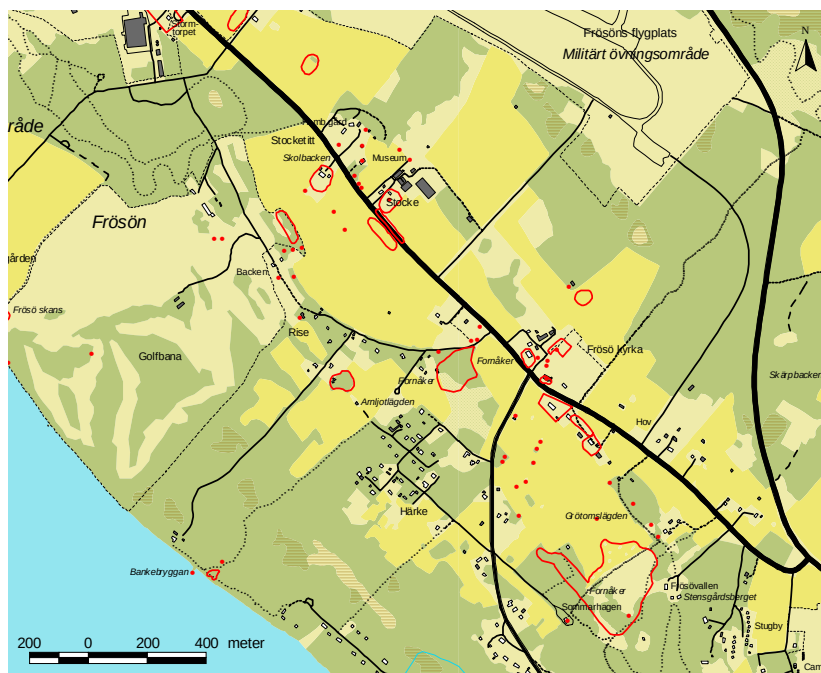
Kartorna nedan visar de fyra områdena med större koncentrationer av fornlämningar. Lämningarna har märkts ut med röda markeringar. I *Bilaga 2 – Fornlämningar inom utredningsområdet* finns en översiktskarta över hela utredningsområdet där samtliga fornlämningar har markerats.

Det första området är de centrala delarna av flygflottiljen. På båda sidor utefter huvudvägen genom området finns lämningar från olika tidsperioder. Lämningarna ligger mellan husen och kan lätt komma till skada vid byggnationer och andra arbeten. Väster om landningsbanan finns större områden av fornlämningar som huvudsakligen är lämningar från järnålder och medeltid bestående av gårdstomter, gravar och fossila åkermarker.

Karta över fornlämningsområdet vid de centrala delarna av flottiljen och väster om flygfältet.

I ett större område som sträcker sig från Hov och Sommarhagen i sydöst över Stocke, Rise till golfbanan i nordväst finns ett stort antal lämningar av gravar, fossil åkermark, äldre gårds/bytomter m.m.

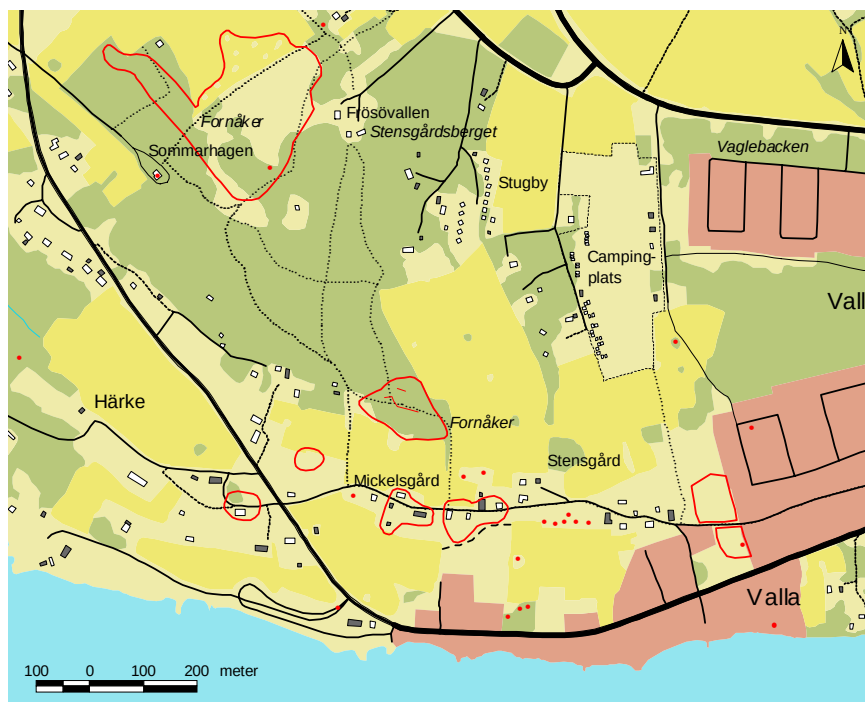
Området sträcker sig från Stocke i nordväst till Hov och Sommarhagen i sydöst.

Efter stranden vid Kungsgårdsviken ligger ett antal fornlämningar. Förutom Kungsgårdens bytomt och lämningarna efter Frösö skans finns gravhögar, fynd av slagg och järnframställningsplatser. I princip är hela Dragedet registrerat i fornlämningsregistret som tingsplats. På stranden finns även eldsprängd sten som kan indikera en stenåldersboplats.

I området utmed Kungsgårdsvikens strand finns ett flertal fornlämningar.

Vallaområdet med Stensgård och Mickelgård är också fornlämningstätt med gravar och äldre gårds/bytomter. Lämningarna ligger i huvudsak utefter den vägsträckningen som går genom området.

Utemed byvägen genom Stensgård och Mickelgård finns flera fornlämningar.

Enskilda byggnader som bör skyddas

För området utanför flygflottillen har genomförts en översyn och revidering av den förteckning med byggnader som bedömdes som kulturhistoriskt värdefulla vid 1972 års inventering. (Tidigare fastighetsbeteckning anges inom parentes. Den romerska siffran anger byggnadens nummer på inventeringsblanketten.) Några av byggnaderna har tagits bort eftersom de inte längre kan betraktas som kulturhistoriskt intressanta, då de har rivits eller kraftigt ombyggs. Förteckningen har även kompletterats med de kulturhistoriskt

värdefulla byggnader som har tillkommit efter 1972 års inventering. För följande byggnader bör Plan- och bygglagen kap 3, §12 gälla. Frösö kyrka ingår inte i följande förteckning då den skyddas enligt Kulturminneslagen 4 kap. Se även *Bilaga 3 – Kulturbistoriskt värdefulla byggnader* där de aktuella byggnaderna är markerade på en karta.

Kungsgården 5:1 (3:1), Bengtstorpet

- boningshus II, slutet 1700-tal
- lada VI, 1850-1900

Kungsgården 5:1 (3:1), Glasätt

- boningshus I, slutet 1800-tal
- boningshus II, slutet 1800-tal
- fd ladugård III, 1850-1900
- fd stall o liknande, 1850-1900

Kungsgården 5:1 (3:1), F.d. Kungsgård, militärboställe

- boningshus I, 1833
- boningshus II, 1850-1900
- ladugård III, 1850-1900
- härbre VI, 1800-1850

Kungsgården 5:1 (3:1), Olanderstorpet (ett av Frösöns bäst bevarade torp.)

- boningshus I, mitten 1800-tal
- ladugård II, mitten 1800-tal
- uthus III, 1900-tal
- bod IV, mitten 1800-tal
- bod VI, 1900-tal
- lada VII, mitten 1800-tal

Kungsgården 5:1 (3:1), Västerhus

- f.d. fältskärbostad/museum I, 1736
- källare III, ca 1900

Prästbordet 1:1

- boningshus I, ca 1850
- prästgården III, 1939
- källare VIII, ca 1900

Stocke 1:8, Österhus

- boningshus I, 1850
- boningshus II, scolarebostaden, 1735
- jordkällare, 1800-tal

Stocke 2:2

- Trivialskolans bibliotek I, ca 1830-tal

Stocke 1:12, hembygdsgård

- utsiktstorn I, slutet 1800-tal
- f.d. konrektorsbostad II, collegiebostaden, 1735
- ryttarhärbre IV, 1800-tal
- härbre VI, 1800-tal
- avträde IX,

Stocke 4:1

- gammelstuga II, ca 1800 (flyttad från Glasätt under 1900-tal)
- härbre V, 1700-tal

Valla 5:11 (tidigare Stg 1183), Hov

- boningshus I, 1812
- matbod II, 1800-1850
- ladugård V, 1800-1850
- vedbod med källare VIII, 1850-1900
- bryggstuga VI, 1900-1910
- smedja VII, 1900-tal
- lada X, 1880-1900

Valla 4:1 (tidigare Stg 1190), Frösö kyrkskola

- f.d. skolhus I, 1900-1910

Valla 6:42 & 6:43, (tidigare Stg 1169), Sommarhagen.

- bostadshus I, 1914
- uthus II, omkring 1914
- uthus III, Wennergrens torp, omkring 1914
- lada I (tidigare Stg 1168)

Valla 8:4 (tidigare Stg 1109), EFS sommarhem

- huvudbyggnad, 1930-tal
- uthus, 1930-tal

Valla 8:20 (tidigare Stg 1125), Mickelsgård.

- boningshus I, mitten 1700-tal
- ladugård II, början 1800-tal
- bod III, 1800-1850
- lada IV, 1800-1850

Valla 11:53 (tidigare Stg 1054), Stensgård

- härbre IV, 1800-1850

Västbyn 1:2, Lindtorpet

- ladugård III, 1905

Västbyn 2:5 & 3:33

- boningshus XII, 1800-talet

Värden inom flottiljområdet F4

F4 flygflottilj är belägen på västra delen av Frösön vid flygfältets södra sida. Området har använts för militär verksamhet under mer än 300 år, först som övnings- och lägerplats för Jämtlands dragonregemente (fältjägarerna) och dess kavallerikompani, senare för en av landets äldsta flygflottiljer. Området har varit satt i kontinuerlig förändring i takt med såväl militära som samhälleliga förändringar. Inom nuvarande F4-området finns idag en blandning av byggnader från lägstertiden i slutet av 1800-talet och olika byggnader från hela 1900-talet. Den militära verksamheten har förändrats och moderniserats, vilket har satt sina spår i den fysiska miljön. I samband med att verksamhetens skiftningar har ett ständigt behov av nya byggnader och lokaler funnits.

Ur ett nationellt perspektiv är Jämtlands flygflottilj speciell såsom en av landets äldsta flygflottiljer. F4, då 4:e Flygkåren, var en av de fyra flygkårer som bildades vid 1925 års försvarsbeslut då försvarsgrenen Flygvapnet uppstod. Något som särskilt utmärkte flottiljen på Frösön var kombinationen med både en land- och sjöflygplats.

Till skillnad från många andra militära områden har flygflottiljsområdet varit en relativt integrerad del av Frösön, främst genom landsvägen som tidigare gick igenom området, men även genom flygstationen för civilt flyg som tidigare låg i anslutning till flottilj-området. Flygfältet har dessutom nyttjats för både militärt flyg och den vanliga flygtrafiken sedan den uppstartades. Det var först 1986 som flottiljområdet inhägnades och stängdes av för genomfartstrafik och flygstationen fick sin nuvarande placering.

Flottiljen har varit en viktig arbetsplats för både militärer och civila. Flera av de anställda hade under flottiljens första årtionden sina bostäder inom flottiljens område, i radhusen i nordväst eller i något av torpen i dess närhet. Dessutom har flottiljen och dess lokaler använts vid olika typer av arrangemang utan militär anknytning, såsom idrottstävlingar på idrottsplanerna, musikkonserter i hangarerna och idrottsträningar i gymnastikbyggnaden. Flygflottiljen har även haft ett samarbete med sjukvården i länet genom de ambulansflygningar som genomfördes mellan åren 1927 och 1958. Beställningen av ambulans gjordes via lasarettet i Östersund och om sjuktransport ansågs nödvändig vidarebefordrades beställningen till chefen för F4 som i sin tur avgjorde om flygningen kunde genomföras med hänsyn till väder och lämplig landningsplats. Sitt huvudsakliga verksamhetsområde hade flygambulansen inom Jämtlands, Västerbottens och Västernorrlands län. Ambulansflygningarna i flygflottiljens regi upphörde 1958, då verksamheten övergick till civilflyget.

Flottiljområdets bebyggelseutveckling

Den bebyggda delen av området har över åren förändrats, förflyttats, utökats och förminskats från Frösö skans vid Kungsgården till Cronstads skans sydväst om landsvägen, vidare till Östra Etablissemangen (Östra E:et) nordväst om landsvägen och därefter genom Västra Etablissemangen (Västra E:et) åter till den sydvästra sidan. Det går att urskilja perioder i den militära verksamhetens historia som har gett tydliga avtryck i den fysiska miljön genom stora nybyggnationer. Den första större utbyggnadsperioden inföll under mitten av 1800-talet då det Östra E:et, strax nordost om platsen för gamla tältlägret, bebyggdes för både fält- och hästjägarerna. Under 1880-talet började det nya lägerområdet Västra E:et att bebyggas väster om landsvägen, vilket längre fram skulle komma att bli kärnan för flygflottiljen. Fältjägarerna flyttade 1910 från Frösön in till Östersund stad och en tid därefter hände det inte mycket i området.

År 1926 övertog Flygkåren området på Frösön, vilket blev tydligt i den fysiska miljön främst genom omändringen av exercisfältet till flygfält samt några nybyggnader sammanknippade med flygverksamheten. Det var först vid flygkårens omorganisation till flygflottilj tio år senare och den närmaste tidsperioden därefter som den fysiska miljön

gavs en mer genomgripande förändring. De kvarvarande byggnaderna i Östra E:et revs och ”felplacerade” minnesstenar flyttades för att få ett mer funktionsdugligt flygfält. Det bebyggda området tillfördes en mängd nya byggnader, såsom hangarer, kaserner, sjukhus, kanslihus och expeditiionsbyggnader, verkstäder, förrådsbyggnader och befälshotell samt bostäder. Under andra hälften av 1900-talet har förändringarna i den fysiska miljön främst påverkats av ökat antal värnpliktiga och anställda, moderniseringsprocessen och tillförseln av nya flygplansmodeller och motorfordon, vilket bl.a. har resulterat i en ny militärrestaurang, en fordonsverkstad och nya hangarer. Flera av de äldre byggnaderna har rivits eller byggts om för att de varit för enkla, små, omoderna, dåligt skick, eller för att de har stått på ”fel” plats, såsom exempelvis byggnaderna vid Cronstads skans.

Placeringen av byggnaderna inom den centrala delen av flottiljområdet har till stor del följt 1880-talets mönster och de flesta byggnaderna har placerats med sin längdriktning parallellt med höjdkurvorna, vilket ger ett ordnat och överskådligt intryck. Byggnaderna, med undantag av hangarerna, är relativt småskaliga och av skiftande karaktär och ålder. De äldsta byggnaderna, kasern- och skolbyggnaderna, f.d. officersbaracken och gymnastikhallen, präglar området, men det finns även ett flertal välbevarade och karaktärsfulla byggnader från 1920- och 30-talet. I den sydöstra delen återfinns en stor militärrestaurang med bruna plåtinklädda fasader från slutet av 1970-talet, vilken stilmässigt särskiljer sig i området. Den centrala delen av flottiljområdet ger ett lummigt intryck, med stora grönytor, flera trädalléer och trädplanteringar i rader. Det finns även mer gestaltade grönområden vid kanslihuset, militärrestaurangen och i området mellan expeditiionsbyggnaden (f.d. officersbaracken) och gymnastikhallen med grusade gångvägar och minnesstenar uppsatta vid olika tillfällen i områdets militära historia. Vid militärrestaurangen finns även två ”flygplansskulpturer” med flygplan upphöjda på ett stativ.

Vid infarten i flottiljområdets sydöstra del, ger byggnaderna istället ett ganska rörigt intryck. Här återfinns de större flyg- och fordonsrelaterade byggnaderna, vilka uppförts med olika material, utformningar och placeringar under senare hälften av 1900-talet. Flygledartornet på nordöstra sidan av vägen utgör ett landmärke i denna del av området.

I områdets nordvästra del återfinns främst garage- och förrådsbyggnader av olika ålder, utförda i olika material och byggnadsformer samt det stora serviceförrådet och en större expeditiionsbyggnad. Området avslutas utanför stängslet med fyra välbevarade radhusbyggnader från 1940-talet placerade på rad utmed vägen. Den nordöstra sidan av den f.d. landsvägen präglas av hangarbyggnaderna med halvcylindrisk eller långsträckt form samt den f.d. fältskärbostaden.

Sammanvägd motivering av F4

Det område som idag utgör kärnan av det bebyggda flottiljområdet började planläggas och bebyggas med militära byggnader redan under 1880-talet. Den efterföljande bebyggelseutvecklingen i området har genom sin lokalisering till viss del följt det äldre placeringsmönstret. I det befintliga byggnadsbeståndet återfinns byggnader uppförda under olika tidsperioder, med olika material, arkitekturstilar, funktioner och konstruktioner. Tillsammans skapar byggnaderna en sammanhållen flygflottilmiljö, där just blandningen av olikartade byggnader blir det karaktäristiska.

Inom flottiljområdet finns värden som kan motiveras både ur nationell, regional, lokal och ur mer intern militärhistorisk synvinkel. Flera byggnader i det brokiga byggnadsbeståndet har ett byggnadshistoriskt värde som representanter för olika perioders byggnadskick, såsom exempelvis kasernerna och hangarerna. Här återfinns kaserner från fyra olika tidsperioder, lägerbarackerna av resvirke med dekorativa fasaddetaljer, 1930-talets avskalade lättbetongkaserner, en förläggingsbarack av enkel plankkonstruktion och 1940-talets standardritade massiva kaserner i tegel med putsade fasader. Några av hangarerna är representanter för nya byggnadstekniker och tekniska

konstruktioner, vilket ger dem ett teknikhistoriskt värde. Sjöflygshangaren, liksom de tre 1930-talshangarerna, är byggda med konstruktioner av limträbågar, medan 1950-talshangarerna är byggda med en stomme av platsgjuten betong. Flera byggnader har ett arkitekturhistoriskt värde då de genom sin gestaltning är exempel på en viss arkitekturstil. 1930-talets funktionalistiska ideal med slätputsade fasader, plana tak och fönsterrader är tydliga i flera byggnader, liksom 1940-talets mer traditionella arkitekturstil som återfinns bland annat i bostadshusen i områdets nordvästra del.

Flottiljområdet har som helhet ett betydande samhällshistoriskt värde, såväl ur nationell som lokal synpunkt. F4 har ett värde ur nationellt perspektiv, såsom en av landets första flygflottiljer, och visar på försvarets satsning på stridsflyg under första hälften av 1900-talet. Den militära verksamheten på Frösön har på lokal och regional nivå, tillsammans med de numera nedlagda regementena I5 och A4, varit en viktig del i samhället och präglat staden Östersund, exempelvis som en av stadens största arbetsplatser.

Området har ett militärhistoriskt värde som landets äldsta flygflottilj och som övnings- och lägerplats under mer än 200 år. Den flygmilitära verksamhetens utveckling är tydligt avläsbar i byggnaderna. Lägerbyggnaderna från sent 1800-talet berättar om den äldre militära organisationen uppbyggd kring möten och övningar vid lägerplatser. Den bebyggda miljön vid flottiljen har även ett traditionsvärde som kan kopplas samman med Kungsgården, Frösö läger och den militärhistoriska traditionen i staden.

Den bebyggda miljön vid flygflottiljen F4 har stora kulturhistoriska värden och uppvisar en 300-årig militärhistorisk kontinuitet. Alla byggnader inom området, vissa mer än andra, har ett miljöskapande värde för området som stort. I området finns 1880-talets lägerbyggnader och äldre torpbebyggelse, 1930-talets modernistiska kasern- och hangarbyggnader, kaserner och bostadshus med 1940-talets mer måttade arkitektur och sentida byggnader såsom flygplansverkstad, hangarer, flygledartorn och flygsimulator. Denna sammansatta samling av byggnader ger perspektiv på militärflygets utveckling och det är just mångfalden av byggnader som är karaktäristiskt för F4.

Byggnader och miljöer inom F4

Jämtlands flygflottilj F4 omfattade vid nedläggningen 2005 ett stort område med kasernområde, flygfält och övningsområde.

Byggnadsinventeringen omfattar den centralt bebyggda, tidigare inhägnade, delen av flottiljområdet samt sjöflygstationen vid Dragedet, se *Bilaga 4 – Byggnader inom F4*. En inventering och fotografering av samtliga byggnader inom ovan nämnda område genomfördes under våren 2006. För varje byggnad finns en inventeringsblankett. Samtliga byggnader inom flygflottiljen har ett nummer som anges på inventeringsblanketten, vilket också gör det möjligt att lokalisera byggnaden på den digitalt bifogade kartan. På inventeringsblanketten finns även uppgifter om konstruktion, byggnadsår, funktion och kortare beskrivning av exteriör, etcetera. På varje blankett finns även nytagna fotografier av byggnaden. Byggnadsinventeringsblanketterna finns som bilaga till rapporten digitalt på en CD-skiva tillsammans med en karta där byggnadernas nummer finns markerade. Originalfoton från inventeringen förvaras i Minnesbanken på Jämtlands läns museum.

Parallellt med byggnadsinventeringen gjordes en genomgång av arkivmaterial och litteratur som har sammanställts i ett kapitel om områdets bebyggelsehistoriska utveckling från lägertiden fram till flygflottiljen. Historiken och byggnadsinventeringen utgör underlag för de värderingar som har gjorts av miljö och bebyggelse inom flottiljens område.

Värderingsprocess av bebyggelsen

En del av uppdraget har varit att värdera miljön och bebyggelsen inom flottiljområdet och föreslå riktlinjer för bevarande. Några kulturhistoriska kriterier har valts ut som särskilt viktiga i värderings- och urvalsprocessen.

- Byggnadshistoriskt värde
- Arkitekturhistoriskt värde
- Samhällshistoriskt värde
- Miljöskapande värde
- Traditionsvärde
- Symbolvärde

Dessa kriterier brukar kallas för grundmotiv i det kulturhistoriska värderingssystemet. De tre första betecknas som dokumentvärden, vilket innebär mer objektivt grundade värden som beskriver byggnadens historia eller betydelse. De tre senare är så kallade upplevelsevärden, vilka mer beskriver upplevelsen av vissa kvaliteter i en byggnad. Dessutom har så kallade förstärkande och övergripande motiv, såsom sällsynthet, representativitet, autenticitet och pedagogiskt värde, vägts in i värderingsprocessen.

Med utgångspunkt i värderingen gjordes en uppdelning av bebyggelsen i tre olika kategorier enligt nedan. Vissa byggnader bedömdes ha ett sådant ringa kulturhistoriskt värde att de föll utanför kategorierna.

Kategori 1 Byggnaden är ett viktigt dokument i berättelsen om områdets historia och utveckling, och har i många fall även höga miljö-, symbol- och traditionsvärden. Byggnaden har en relativt oförändrad exteriör som är skyddsvärd. Dessutom kan delar av byggnadens interiör vara värd att bevara.

Kategori 2 Byggnaden är oftast en välbevarad exponent från en viss tidsperiod av områdets historia. Byggnadens samhällshistoriska, byggnadshistoriska, arkitekturhistoriska och miljöskapande värden är vanligen högre än symbol- eller traditionsvärdena.

Kategori 3 Byggnaden är en del i berättelsen om områdets interna utveckling och historia, men är av lägre byggnadshistoriskt intresse.

Sammantaget kan sägas att många av de äldsta byggnaderna inom området bedöms ha höga kulturhistoriska värden. Dessutom är delar av den yngre bebyggelsen från 1940-talet och framåt bevarandevärd, t.ex. som väl bevarade representanter för en särskild tid eller en viktig företeelse inom flygflottiljens historia.

I avsnittet *Kulturhistoriskt värde – F4* finns en sammanfattande beskrivning av hela den kulturhistoriska miljöns värden, där särskilt betydelsefulla markområden inom miljön finns förtecknade i en egen gruppering.

Riktlinjer för bevarande av bebyggelsen

Motiveringen av det kulturhistoriska värdet ligger till grund för läns museets förslag till ambitionsnivå och rekommendationer för skydd och bevarande av bebyggelsen.

Kategori 1 Byggnaden har ett högt bevarandevärde och bör skyddas genom planläggning enligt Plan- och bygglagen. Underhåll och ev. ombyggnader ska göras så att nuvarande eller ursprungligt utseende bibehålls i material och form. Ev. skydd av interiör diskuteras från fall till fall.

Kategori 2 Byggnaden har ett bevarandevärde som motiverar ett skydd genom planläggning enligt Plan- och bygglagen. Ombyggnader bör ta hänsyn till byggnadens karaktär.

Kategori 3 Byggnaden bör dokumenteras inför en ev. förändring.

Förteckning över inventerade byggnader inom F4

Nedan följer en förteckning över de byggnader inom F4's byggnadsbestånd som har inventerats samt den värderingskategori de bedömts tillhöra. Samtliga byggnader har ett nummer som följer ett standardiserat numreringssystem för flygflottiljer. Byggnaderna finns markerade på en karta över flottiljområdet i *Bilaga 4 – Byggnader inom F4*. De byggnader som bedömts tillhöra värderingskategori 1 återfinns på en karta i *Bilaga 5 – Kulturbistoriskt värdefulla byggnader inom F4*.

I listan benämns byggnadens tidigare/ursprungliga funktion i de flesta fall med kursiverad text. De byggnader som inte har bedömts ha något kulturhistoriskt värde har markerats med ett streck (-).

Nr	Byggnad	Värderingskategori
1	Kanslihus	2
3	Expeditionsbyggnad	2
4	Flygledartorn	3
7	Expeditionsbyggnad/ <i>vaktbyggnad</i>	2
8	Kasern/ <i>beredskapskasern</i>	2
9	Simulatorbyggnad	2
10	Skolbyggnad/ <i>snickeriverkstad</i>	1
11	Instruktionsverkstad	2
13	Friskvård och bastu	3
16	Sjukhus	3
17	Samlingssal	2
18	Gymnastikbyggnad	1
19	Ballongpåfyllningshus	-
21	Kasern	1
22	Kasern	1
23	Kasern	2
24	Expeditionsbyggnad/ <i>kasern</i>	1
25	Kasern mm	1
31	Expeditionsbyggnad	3
41	Kallförråd	-
42	Militärrestaurang	3
43	Kall- och varmförråd	-
44	Förråd	-
46	Expeditionsbyggnad	3
51	Expeditionsbyggnad/ <i>furirförläggning</i>	1
56	Expeditionsbyggnad/ <i>kadettförläggning</i>	1
62	Expeditionsbyggnad/ <i>underofficersmäss/ officersbarack</i>	1
63 a	Transformatorstation	-
63 b	Transformatorstation	-
63 c	Transformatorstation	-
63 d	Transformatorstation	-
63 e	Transformatorstation	-
63 f	Transformatorstation	-
63 g	Transformatorstation	-

63 h	Transformatorstation	-
70	Skärmtak	-
77	Varmgarage	3
81	Hangar	2
82	Hangar	2
83	Hangar, övnings- & vårdhall	2
84	Kallgarage/ <i>hangar</i> (första hangaren)	1
85	Kallförråd/ <i>ambulansflyghangar</i>	1
86	Kallförråd/ <i>sjöflyghangar</i>	1
88	Garage	3
89	Räddningsstation	3
90	Hangar	3
91	Fordonsverkstad	3
92	Hangar	3
93	Kallförråd	-
94	Skärmtak	-
95	Kallförråd	-
96	Carport	-
97	Carport	-
103	Snickeriverkstad	3
108	Fordonsgarage och utbildning	3
110	Tvätthall	-
111	Serviceförråd och expeditiionslokaler	3
113	Varmförråd	2
114	Flygverkstad	-
115	Förråd	3
117	Skjuthall	3
119	Carport	-
137	Museum/ <i>smedja/vaktbyggnad</i>	1
148	Uppställning drivmedelsfordon	-
150	Drivmedelsanläggning	3
154	Antifonhus	-
178	Drivmedelsutrustning verkstad	-
179	Vaktbyggnad	-
180	Carport	-
187	Drivmedelsbyggnad	-
191	Kallförråd	3
192	Oljebod och förråd	-
193	Oljebod och förråd	3
201	Maskinverkstad/ <i>värmecentral</i>	1
202	Fd värmecentral	-
203	Värmecentral	-
208	Pumpstation avlopp	3
221	Befälshotell	3
222	Expeditionsbyggnad/ <i>bostadshus</i>	3
223	Befälshotell	2
224	Bostadshus	1
238	Expeditionsbyggnad	3
239	Museum/ <i>fältskärarbostad</i>	1
241	Bostadshus	1
242	Bostadshus	1
265	Museum/ <i>källare</i>	1
325	Kallförråd och oljebod	3
327	Expeditionsbyggnad	3
332	Varmförråd	2
333	Flytsyreförråd (äldre plåtinklädd byggnad)	3

341	Kallförråd (timrad stuga)	1
351	Motorprovhus	3
352	Fordonsskydd, skärmtak	-
355	Kallförråd	3
356	Kallförråd	2
358	Kallförråd	-
359	Oljeförråd	-
361	Kraggskydd	-
375	Förråd, carport	-
379	Kallgarage	3
380	Kallgarage	3
381	Förråd	-
392	Förråd	-
405	Sopbod, förråd	-

Bevarandevärda markområden inom F4

Flygflottiljen F4 är belägen i ett sluttningsläge med fjällutsikt. Den gamla landsvägen går som ett huvudstråk genom hela flottiljområdet. Något ytterligare som utmärker området är de björkalléer som kantar flera av vägarna i området. Det finns områden inom det f.d. flottiljområdet som är "ursprungliga" eller har särskild betydelse i berättandet om områdets historia. Dessa områden är viktiga miljöskapande beståndsdelar i den kulturhistoriska miljön och har stort pedagogiskt värde. Områdena bör ej bebyggas och deras karaktär bevaras.

- *Läggervägen och Cronstads väg*, som har varit en genomgående gator i lägerområdet sedan området planlades på 1880-talet.
- *Grönytan mellan gymnastikhallen och f.d. officersbaracken*, utgör en gestaltad parkliknande miljö med grusade gångar och minnesstenar.
- *Grönytan nedanför kanslihuset och militärrestaurangen Murklan*, utgör en gestaltad parkliknande miljö med grusade gångar, trädrader av planterade lövträd, en minnessten och flygplansskulptur.

Byar och miljöer

De centrala och högt belägna delarna av Frösön utgör ett odlingslandskap med mer än tusenårig kontinuitet. Frösön hör till de mest fynd- och fornlämningsrika järnålders-bygderna i Jämtland. Bilden av Frösöns järnålder är emellertid något splittrad. På ön finns en av Jämtlands största och äldsta lämningar från järnåldern, fornborgen Mjälleborgen, som har använts under olika tidsperioder från romersk järnålder fram till vendeltid. Huvuddelen av dateringarna ligger dock inom yngre romersk järnålder och folkvandringstid, inom intervallet 200-600 e. Kr. (Hemmendorff, O. 1989:150). I ett område invid Frösö kyrka har två härddrogpar daterats till 200-300-talet (Hemmendorff, O. 1999 :40). Samtidigt har inga gravfynd kunnat sägas vara äldre än 600-tal och ön saknar nästan helt fynd från tidigare perioder av järnåldern. Det har antagits att uppodling och fast bebyggelse kommit relativt sent till ön (Påhlsson, I. 1989:142). Två pollenanalyser från Ändsjön visar på något olika bilder av uppodlingen av Frösön. Den första visar enstaka svaga indikationer på bete och odling under äldre järnålder (Påhlsson 1986). En andra analys visar på något senare indikationer på bete och uppodling under yngre järnålder (Wallin, J-E. 2002). Makrofossilanalyser på material från gravar visar att det odlades korn under vikingatid på ön (Kjellmark, K. 1909).

De vid kyrkan närliggande byarna med namn som Hov, Stocke, Vagled och Mickelsgård visar på mycket hög ålder. De gamla gårdarna ligger kvar på samma platser som de åtminstone haft sedan 1600-talet. Vägnetet på Frösön har historiska rötter och till Frösö kyrka leder vägar från olika håll. Vägsträckningarna som kommer öster från Östersund, väster från F4 och vägen från gamla färjeläget vid Vallsundet, följer flera hundra år gamla sträckningar.

Nedan följer en kort historisk presentation av de byar och miljöer som ingår i området, vilka typer av lämningar som finns representerade inom dem, vilka byggnader som återfinns samt vilka kulturhistoriska värden de har idag.

Västerhus

Västerhus by är en av Jämtlands fornlämningsrikaste byar där det funnits ett 40-tal gravhögar och stensättningarna från järnåldern, av vilka ungefär hälften har undersökts eller blivit bortschaktade vid olika byggnationer under 1900-talet. De äldsta gravfynden från området är från 600-700 talet e.Kr och framåt (Renthzog, S. 1987, Blomberg, K. 2000). Majoriteten av högarna ligger inom den historiskt använda delen av byn. Fyra högar ska ha legat ca 300-500 meter ÖSÖ om bytomten. Dessa gravhögar skulle eventuellt ha kunnat tillhört Kråksta by, en by som försvann under tidig historisk tid (Renthzog, S. 1987:54). Nere vid Storsjön, 1 km väster om bytomten, finns en säker och en möjlig gravhög registrerad.

Västerhus omnämns för första gången år 1300. Alldeles väster om landningsbanan låg under medeltid ett kapell som under 1500-talet övergavs. Det sista resterna av kyrko-ruinen Västerhus kapell undersöktes under 1950-talet och undersökningarna gav ett av norra Europas bäst bevarade skelettmaterial från medeltid. Kapellet har tolkats som en patronatskyrka och de som bodde på Västerhus tillhörde en högre ståndsmiljö. Platsen för den borttagna kapellruinen markeras idag av en stenläggning. Sedan mitten av 1500-talet har Västerhus varit kronojord, statligt ägd egendom.

Västerhus var under 1700-talet regementsbarberarens/fältskärens boställe och det var troligen i anslutning till detta som sjukvården vid Frösö läger bedrevs till en början. Byggnaden finns kvar ännu idag, se byggnad 239 under avsnittet *Bebyggelse på flottiljområdet*, och ligger idag precis intill flygfältet innanför dess inhägning.

Kråksta

Kråksta är en av de byar på Frösön som blivit övergiven någon gång under 1600-talet. Kråksta finns med på en geografisk karta över Frösön från 1645 samt en arealavmätningsskarta över Kungsgården från 1742. Kråksta nämns i akten och anses ha legat på Frösö läger läger strax öster om Västerhus. De fyra undersökta gravhögar som är belägna ca 300-500 meter ÖSÖ om Västerhus bytomt har troligen tillhört Kråksta. Cronstads skans låg inom dessa ägor och vid byggandet av skansen ca 1713 hittades 10-12 arabiska silvermynt från 800-talet. Andra fynd från järnålder har gjorts i närheten av skansen.

Västbyn

Inom Västbyns nuvarande bygräns finns det två registrerade gravhögar och ingen av dem är undersökta. Bygränsen mellan Västbyn och Västerhus har dock flyttats väster ut under modern tid. Västbyn omnämns för första gången år 1383. Ett ödesböle från medeltid finns registrerat inom bygränsen. Byn har från och med 1600-talet bestått av två hemman varav ett var skattehemman och det andra kronans mark där regementsprofossen och senare väbeln bott.

I Västbyn fanns tidigare en av länets få gårdsanläggningar av högre ståndskaraktär. Den var under 1700-talet ett av Frösöns största hemman. De flesta av gårdens byggnader har under andra hälften av 1900-talet rivits eller flyttats på grund av dess närhet till flygfältet. Några ekonomibyggnader finns kvar på platsen och en av flygelbyggnaderna återfinns idag strax nordväst om den ursprungliga gårdsplatsen. I den flyttade flygelbyggnaden finns målningar bevarade, vilka kan vara utförda kring 1740 av kopral Gustav Reuter från Hälsingland.

I den sydvästra delen av Västbyn, ner mot Storsjön, finns idag ett antal fritidshus av varierande ålder.

Glasätt

Glasätt nämns första gången i de skriftliga källorna 1339. Byn saknar lämningar och fynd från järnåldern. Under en period från 1775 hölls det en marknad i Glasätt. På 1600- och 1700-talet användes gårdsbyggnaderna vid Glasätt som logement för befäl vid övningsveckorna på Frösö läger.

Byggnaderna vid Glasätt införlivades med flottiljområdet ett par år efter att flygkåren övertagit det militära området på Frösön. De två bostadshusen från slutet av 1800-talet kom att fungera som officersbostäder med två lägenheter i varje hus. Det nordöstra bostadshuset byggdes om 1934 för att passa den nya planlösningen och det sydvästra huset 1942. Byggnaderna tilläggsisolerades och fönster med tredelade bågar sattes in 1992. Utöver bostadshusen finns även två lador, en ladugård och ett härbre. Tillsammans bildar byggnaderna en sammanhållen gårdsmiljö.

Rise

Byn omnämns första gången 1380 och möjligen har den en medeltida tillblivelse. Inom Rise by finns dock en gravhög från järnåldern registrerad, vilket gör det möjligt att Rise är anlagd under järnåldern. Graven ligger på gränsen mot Kungsgårdens ägor, vilket gör det osäkert till vilken gård den tillhör.

Byn är belägen i en sydvästsluttning ner mot Storsjön med utblickar mot sjön och fjällen. På nedsidan av den slingrande byvägen ligger ett antal fritidshus av varierande ålder och

karaktär. Ovanför byvägen tar odlingslandskapet vid och sträcker sig uppåt slutningen mot den krönbelägna byn Stocke.

Stocke

Byn Stocke är belägen i ett krönläge strax nordväst om Frösö kyrka och omges av ett öppet odlingslandskap med utblickar mot Storsjön och fjällvärlden i sydväst. Stocke har bestått av två gårdar under historisk tid och omnämns med namn första gången 1410. Byn har en förhistorisk tillblivelse och detta syns i de gravhögar som ligger alldeles bredvid vägen i höjd med Stocke gård. I övrigt ligger det gravhögar spridda på åker- och ängsmark samt det som i dag är utmark. Sammanlagt finns det drygt ett tiotal gravar i Stocke.

Intill Stocke gård låg mellan 1679-1845 landskapets enda läroverk, Jämtlands trivialskola. År 1845 flyttade läroverket in till Östersund. Skolan byggde på ett internatsystem och var under lång tid landets enda landsbygdsbelägna läroverk. Två av de byggnader som finns kvar från läroverket är Scolarebostaden och Collegiebostaden. Dessa två timrade byggnader byggdes på 1730-talet och fungerade som rektors- respektive lärarbostad fram till läroverkets avflyttning. Båda byggnaderna har förklarats som byggnadsminne. På platsen finns även läroverkets vitputsade biblioteksbyggnad som fungerade som bibliotek mellan åren 1833-1912.

Biblioteksbyggnaden och Collegiebostaden ägs av Frösö hembygdsförening som även har flyttat andra byggnader till platsen. Här står det gamla utsiktstornet Stocke-Titt som var en av länets första turistattraktioner. Tornets bottenvåning är egentligen ett lusthus som uppfördes i slutet av 1800-talet av ägarna till Stocke gård. I början av 1900-talet byggdes utsiktsterasserna ovanpå lusthuset. Nuvarande utsiktsterrasser uppfördes 1995 med de tidigare som förlaga.

Scolarebostaden ligger på motsatt sida av vägen inom gården Österhus som är en avstyckning från fastigheten för Frösö Trivialskola. På gården Österhus bodde jämtlandsskildraren Aksel Lindström under många år.

Hov och Grötom

Hovområdet har sedan järnålder utgjort ett centralt område på Frösön och uppvisar än idag en samling representativa byggnader, såsom kyrka, kyrkskola och det närbelägna läroverket i Stocke. Miljön ligger i ett krönläge med vid utblickar ut över landskapet, Storsjön och fjällvärlden och omges av ett öppet odlingslandskap med odlingsrösen, mindre skogsridåer och slingrande byvägar.

Kyrkan som har en medeltida tillblivelse står på en plats som tolkats som en förkristen offerplats. I området finns sju säkra gravhögar och fyra något osäkra. Sex av dessa ligger samlade i ängsmarken på gränsen till åkermarken. Några ligger intill kyrkan samt två gravar ligger ute i ängsmarken. Kyrkan, klockstapeln, kyrkogården, sockenstugan, prästgården och arrendatorsbostaden är sentida efterföljare till den förhistoriska platsen. Den exteriört mycket välbevarade prästgården från 1939 utgör med sina ljusstputsade fasader och stora fönster ett modernt tillägg i miljön

På motsatt sida vägen från kyrkan ligger den f.d. kyrkskolan som uppfördes 1897 för folk- och småskoleklasserna. Skolverksamhet hade bedrivits på Frösön redan före folkskolestadgans tillkomst 1842, och det första skolhuset från 1851 stod på klockarbostället en halv kilometer från kyrkan. Den nya kyrkskolan gavs en placering i direkt anslutning till kyrkan och bestod av två lärosalar samt en lärarbostad. På 1920-talet flyttades även den äldre skolbyggnaden till området kring kyrkskolan och användes som lärarbostad.

Kyrkskolan lades ned 1950 i samband med att Östbergsskolan byggts. Skolan byggnadsminnesförklarades i samband med en restaurering i mitten av 1980-talet då byggnaden återgavs sin ursprungliga exteriör. Byggnaden ägs och nyttjas idag av Frösö församling.

Strax sydöst om kyrkan ligger gården Hov med rötter tillbaka i vikingatiden. De flesta av gårdens byggnader är från 1800-talets första hälft och tiden kring sekelskiftet 1900 och utgör en väl sammanhållen gårdsmiljö.

Grötom är ett ödesböle intill Hov som lagts öde någon gång under medeltid. Ett antal gravar och det ålderdomliga namnet visar att det under järnålder fanns en bebyggelse i området. Tre av gravhögarna i området ligger samlade på en grusås som använts som grustag. Tre andra högar är belägna söder därom. Namnet Grötom lever kvar i den lägda som heter Grötomslägdan.

Valla

Valla är en fornlämningsstätt by. Inom området finns i dag åtta gravar från järnålder registrerade samt några osäkra gravar. Redan under medeltid var Valla troligen en stor by med tre skatteenheter. De flesta byarna på Frösön bestod vid denna tid av en skatteenhet. Valla omnämns för första gången 1300.

Det område som ligger söder om Frösö kyrka vid begravningsplatsen tillhör Valla by. Med största sannolikhet har detta område inte tillhört Valla under förhistorien. I området finns en större fossil åker samt en registrerad grav och några osäkra gravhögar.

I sydslutningarna från Frösö kyrka räknat ligger tonsättaren och musikkritikern Wilhelm Peterson-Bergers sommarbostad som uppfördes 1914. Byggnaden, som är byggnadsminnesförklarad, är till sin arkitektur influerad av nationalromantik, jugend, engelsk villaarkitektur. Sommarhuset skapades i samarbete med arkitekt Per Benson, byggmästare Anton Paulsson och konstnären Paul Jonze. Läget i landskapet är noga valt med vida utblickar över det jämtländska landskapet. Huset med sin bevarade inredning utgör ett av landets mest kända konstnärshem. Både huset och omgivningarna med sina gräsytor, betesmarker och skogsområden har stor betydelse för turismen. Väster om Sommarhagen ligger Arnljotlägden där tonsättarens taldrama Arnljot, ett av Nordens främsta friluftsspel, spelas varje sommar.

Härke

I Härke finns inga förhistoriska lämningar registrerade. Namnet talar dock för att det kan ha funnits en bebyggelse under järnålder. I en tiondelängd från 1568 finns gårdar i Härke omnämnda, men inga i Mickelsgård. Möjligen kan det vara så att Mickelsgård tillkommit under modern tid och att Härke är den ursprungliga bebyggelsen. Möjligen kan det vara så att de lämningar som kan ha funnits har blivit bortodlade. Byn omnämns för första gången 1469.

Härkeområdet är en miljö med en känslig och vacker landskapsbild med bebyggelse väl inpassad i landskapet och med vida utblickar över markområden med sjö och fjäll som bakgrund. Skogsbevuxna områden och skogsbryn som markerar gränser i odlingslandskapet, skapar ”rum” som är viktiga för landskapsbild. Bebyggelsen är av varierande ålder och utformning, och består av både äldre jordbruksbebyggelse och senare tillkomna bostadshus och fritidshus.

Strax söder om Arnljotlägden finns ett område med både fritidshus och permanentbostäder av varierande karaktär och ålder. I området finns ett mindre antal välbevarade bostadshus från tidigt 1900-talet samt ett fåtal fritidshus. Under de senaste årtiondena har

områdets karaktär som fritidshusområde alltmer omändrats till ett område för permanentboende, då ett flertal nya enbostadshus tillkommit.

I ett skogsområde nedanför Arnljotlägden utmed strandkanten ligger ett område med fritidshusbebyggelse. Det första fritidshuset i området uppfördes redan under slutet av 1920-talet och under 1940-talet byggdes flera fritidsbyggnader med karaktär av sportstugor. Idag finns ett 20-tal fritidshus varav vissa har omvandlats till permanentboende. Utmed vägen har under senare år ett antal villor uppförts och fler villatomter är under planering, vilket innebär att områdets karaktär genomgår en betydande förändring.

Arnljotlägden

Strax väster om Wilhelm Peterson-Bergers Sommarhagen ligger Arnljotlägden där tonsättarens taldrama Arnljot, ett av Nordens främsta friluftsspel, spelas varje sommar. Arnljotlägden, som ursprungligen kallades Riselägden, köptes av Peterson-Berger 1935 och med undantag för åren 1940-1944 har dramat spelats på platsen sedan dess.

Lägden som ligger i en sluttning, utgörs av en öppen gräsbevuxen yta inhägnad av gärdesgård. Vid entrén finns biljettkurer och inne på området finns bänkrader samt mindre bodar för försäljning vid föreställningarna. Scenen utgörs av en skapad förhöjd yta i lägden nedre del med kulisser i form av planterade rader av lövträd och en mindre timmerbyggnad. Teaterområdets läge i landskapet är valt för att fungera som lämplig scenbakgrund till Peterson-Bergers teaterdrama. Utblickarna mot sjön och fjällvärlden bildar en fond för scenen. Bakom scenområdet finns en samling låga grönmålade trälängor med pulpettak inrymmande loger.

Arnljotlägdens
scenområde med
utblickar över Storsjön
och fjällvärlden.

Arnljotlägden bildar genom det publika området med bänkar och mindre bodar, scenområdet med de fasta kulisserna samt det relativt stora logeområdet, en välbevarad och ännu fungerande friluftsteater.

Mickelsgård och Stensgård

De båda byarna nämns för första gången på 1600-talet i de historiska källorna. Trots det finns det sju säkra och några osäkra gravhögar från järnåldern i byarna. Möjligen är det så att de tidigare var en del av Valla. Det kan också vara så att de hört till Härke, som har ett ålderdomligare namn, och varit dess ursprungliga plats men bytt namn när byn någon gång under historien delats upp. I Mickelsgård ligger fem av gravarna väl samlade på gränsen mellan åker- och ängsmark. I Stensgård ligger två av gravarna norr om gårdstomten och tre ligger väl samlade söder om den historiska bytomten.

Byarna Mickelsgård och Stensgård ligger utefter samma lilla byväg strax ovanför gamla färjesundet. Gårdarna ligger kvar på samma platser som de åtminstone haft sedan 1600-talet. Miljön präglas av det öppna odlingslandskapet, den småskaliga bebyggelsen och

utblickarna över Vallsundet. Byarnas läge skapar en kontakt med bebyggelsemiljöerna på andra sidan sundet, vars bebyggelse har liknade höjdlägen. Mickelsgård och Stensgård utgör en miljö med stora kulturvärden och längs vägen finns flera inslag av kulturhistoriskt värdefull bebyggelse.

Gården Mickelsgård är ett byggnadsminne och omfattar boningshus, ladugård, bod och härbre. Mickelsgård omnämns första gången 1562, troligen kan gårdens historia räknas från medeltiden. Ladugården är uppförd under mitten av 1800-talet i gjutteknik där väggarna gjutits med kalkbruk och natursten. Gårdarna i Stensgårds by har rötter tillbaka i järnåldern. Byvägen slingrar sig fram över gårdsplanerna tätt intill bostadshus och uthus. Gårdsbebyggelsen är främst från andra hälften av 1800-talet och början av 1900-talet, och flera gårdar har välbevarade boningshus och ekonomibyggnader.

Bynäset

Dragedet, det näs som sammanbinder Bynäset med Frösön, är registrerad som tingsplats. De äldsta skriftliga källorna på att det hållits ting på platsen är från 1449. Platsen benämndes tidigare Sprodet. Det finns i dag inga synliga lämningar som skulle kunna tolkas tillhörande ett ting eller marknadsplats. (För fortsatt diskussion om kungsgårdens placering, marknads och tingsplats se bilaga). Längst in i viken finns eldsprängd sten som kan indikera en stenåldersboplats. Alternativt kan stenen också härröra från den medeltida tingsplatsen.

På Bynäset finns det i dag inga tecken på att det där skulle ha funnits någon bofast befolkning under järnålder. På den sydöstra delen av näset finns det några gravar bestående av stensättningar som brukar tillskrivas en jakt- och fångstkultur som fanns under den tidigare delen av järnåldern. Efter stranden mot Dragedet finns det två platser med järnslag registrerade.

På Bynäset låg två av de torp som hörde under Kungsgården, men dessa revs under 1930-talet för att ge plats för ett nytt målområde för F4. Bynäset och området kring Kungsgårdsviken har därefter använts som flottiljens närövningsområde med skjutfält.

Kungsgården

Kungsgården har fått sitt namn efter den kungsgård som legat på platsen. Kungsgården hette tidigare Västanåker och omnämns första gången 1345. Att byn är äldre än så vittnar en gravhög från järnåldern som är belägen väster om gården, även en osäker hög finns öster om gården. Att Kungsgården ligger i Västanåker nämns första gången 1575 av Rasmus Ludvigsson. Om Kungsgården alltid har legat i Västanåker är diskuterat. Kungsgården benämns innan 1489 Förberg. Var detta Förberg skulle ha legat är inte klarlagt. Några tolkar de historiska källorna som att Förberg skulle ha legat i det som nu heter Önet vid Mjälle.

Invid Kungsgården i direkt anslutning till stranden ligger Frösö skans som byggdes 1611-12. Genom tillblivelsen av försvarsverket inleddes och permanentades

den militära närvaron på Frösön. En närvaro som varat fram till i dag. Skansens vallar byggdes kring en stor rektangulär öppen plan, med ena långsidan mot sjön och med en brygga på stenkistor framför. Varje hörn var försett med bastioner och vallgravarna var fyllda med vatten. Byggnaderna inne på skansen flyttades från den i öster närbelägna byn Rise, som därmed helt ödelades. Skansen kom under 1600-talet att utgöra den mest betydelsefulla basen för Jämtlands försvar fram till dess att den totalförstördes i kriget 1677. Krigsmaterialet från skansen, såsom kanoner, lavetter och ammunition, kom därefter att förvaras i Frösö kyrka. Att ha kyrkan som förvaringsplats ansåg dock som mindre lämpligt, varför Jämtlands regemente snart lät uppföra förvaringsbyggnader, s.k. trossbodar, vid varje kompanimötesplats. Idag finns skansens vallar bevarade nere vid stranden, men hörnbastioner, palissader och militära byggnader är borta. I markerna kring skansen har man funnit bl.a. nedbrända palissader, muskötkulor och kanonkulor som vittnar om de belägringar och strider som skett i området.

Området kring Kungsgården är en miljö med kulturvärden av riksintresse. Kungsgården med omgivning av odlingsmark, bebyggelse, alléer och resterna av 1600-talsskansen Frösö skans är ett område som stått i centrum för jämtländsk historia från slutet av 1400-talet fram till slutet av 1700-talet, och en viktig plats för det formella överlämnandet av Jämtland till Sverige 1645.

Kungsgården var kronans egendom och avsedd som boställe åt kungens högste representant i provinsen samt residens för kungen vid besök. Kungsgården var Jämtlands politiska centrum. Från 1660-talet fungerade Kungsgården som bostad åt chefen för Kavallerikåren i Jämtland (Fältjägarregementet) och därefter som bostad till chefen för Jämtlands flygflottilj. Första mangårdsbyggnaden vid överstebostället uppfördes under slutet av 1600-talet samt en mängd ekonomibyggnader och uthus. Under åren 1766-1768 uppfördes en ny rödmålad karaktärsbyggnad i en våning på samma plats som den tidigare stått på. Denna byggnad flyttades senare till en plats norr om Frösöbrons östra landfäste där den kom att fungera som kurhus.

Den nya huvudbyggnaden vid Kungsgården uppfördes efter en ritning av löjtnant Anders Petter Boman vid Fortifikationen. Byggnaden fanns även i ritning som en stenbyggnad och var en vidareutveckling av arkitekt Eric Palmstedts typritning av ståndsmässiga boställen från 1786. Ur jämtländska förhållanden var byggnaden mycket stor och stilmässigt mycket nytänkande. Byggnationerna påbörjades 1811, men kom inte att stå färdig förrän runt 1820. Byggnaden uppfördes på gårdens östra sida där en tidigare byggnadsgrund kunde användas, men på grund av dåliga markförhållanden vilket medförde ständiga sättningar i byggnadens grund, flyttades byggnaden 1858 västerut till dess nuvarande plats. Under 1860-talet uppfördes en stor ladugårdsbyggnad i gjuthus-teknik, men denna ersattes dock några årtionden senare av den nuvarande ladugården som uppfördes på samma grund. År 1910 började Kungsgården att utarrenderas till Remonteringsstyrelsen för att bli Frösö remontdepå, dvs. för att förse armén med unghästar (remonter). Troligen upphörde Kungsgården då som lantbruk, och stall samt ladugård byggdes om för nya uppgifter och marken blev betesmark och rasthagar. Kungsgården fungerade som remontdepå fram till 1925, då gården övertogs av flygflottiljen och då bebodd av major CG von Porat. Vid omorganisationen till flygflottilj under 1930-talet revs ett flertal ekonomibyggnader vid Kungsgården.

Torpen under Kungsgården

På 1820-talet uppläts mark för torpställen på Kungsgårdens ägor och kring lägerplatsen. De första uppförde sina torp utmed stranden, men senare kom torp att uppföras på Bynäset, närmare lägerområdet och på Kungsgårdens utmarker. I slutet av 1800-talet fanns omkring 20 torp under Kungsgården och mer än hälften av gårdens jord brukades av torpare. Torpen kom att benämnas efter innehavarna såsom Stormtorpet,

Olanderstorpet, Åstorpet och Englunds. Ofta gick torpen i arv, men ibland bytte de innehavare och torpens namn varierade således med tiden. Några av torpen fungerade också som boställen för regementets personal såsom Västerhus nr 1 som var boställe för fältskären fram till 1820. Holmens, Appelltorpet, Långströms och Viklunds var andra torp som beboddes av regementets personal.

Några av dessa torpbyggnader finns ännu kvar. I samband med den byggnadsinventering som genomfördes av museet under 1970-talet bedömdes två av de kvarvarande torpen vara kulturhistoriskt värdefulla, Olanderstorpet och Bengtstorpet, belägna väster om flottiljområdet. De två torpen utgör en välbevarad anläggning och är en god representant för torpställen från tiden före 1800-talets slut. Bengtstorpet har varit i Fortifikationsverkets ägo och hyrts ut till privatpersoner, medan Olanderstorpet är helt i privat ägo. Olanderstorpets byggnader restaurerades 1989-90 med statliga medel. Åtgärderna bestod främst av åtgärder på grunden, stomme (syllvarv) och fasader (målning). Under åren 1993-94 genomfördes en upprustning av boningshusets interiör.

Flygflottiljen F4

Området strax nordväst om Glasätt, som under de senaste åren innehafts av flygflottiljen, har en mycket lång militär historia som mötes- och övningsplats för det jämtländska regementet.

Militär organisation i Jämtland

Freden i Brömsebro 1645 innebar att Jämtland och Härjedalen tillföll Sverige. I januari 1646 fastställde Kungl. Maj:t att ett regemente skulle sättas upp. Bönderna i Jämtland åtog sig att hålla med ett ständigt knektunderhåll på 300 man, vilket var ett sätt att undgå utskrivningar som annars var den vanligaste metoden för att förse armén med soldater. Knektunderhåll innebar att fem eller sex gårdar tillsammans skulle tillhandahålla med soldat. Gården där soldaten var inhyst skulle hålla med husrum och kost mot att soldaten hjälpte till på gården.

Under Karl XI:s regeringstid inleddes ett reformarbete inom armén. En förutsättning för förändringsarbetet var att kronan fick ökade tillgångar i form av jordinnehav och skatter att disponera, en s.k. reduktion. Kungen drev under början av 1680-talet igenom ett indelningsverk i syfte att förbättra arméns rekryterings- och underhållssystem. Indelningsverket medförde ett ständigt knektehåll, vilket innebar att en rote hade ansvar för att skaffa knekt till ett regemente. I gengäld skulle bönderna slippa utskrivningar och befrias från vissa skatter. För Jämtlands del stadsfästes ett avtal 1689. Införandet av indelningsverket innebar att försvaret bands vid jorden, där jordägarna betalade för manskapets underhållskostnader.

Utbildningen av de indelta soldaterna skedde under möten av olika slag, varav regementsmötet hölls på Frösö läger. Regementsmötet, som var det viktigaste mötet, hölls en gång om året och pågick i regel i fjorton dagar. Grundutbildningen fick den nyantagne vid rekrytmöten som varade från 20 upp till 60 dagar. Mellan mötena fullgjordes tjänsten inom det område som regementets rotar var belägna, med möten vid respektive rotes egna mötesplatser. Allmän beväring infördes 1812 och innebar att varje ung man som fyllt 20 år skulle övas i vapenbruk under tolv dagar årligen till dess fyllda 25. Efterhand utökades övningstiden till 68 dagar och senare 90 dagar. År 1901 avskaffades indelningsverket och allmän värnplikt infördes, vilket innebar 240 dagars övningstid.

Cronstads skans

Behovet av en för Jämtland central förråds- och depåplats resulterades under början av 1700-talet i att ett tygförråd, senare omändrat till gevärsförråd, samt ett magasin uppfördes på Frösön. Förråden placerades cirka 1 km nordöst om Kungsgården och strax söder om exercisplatsen Frösö läger. Kring förråden byggdes tre meter höga vallar som bildade en rektangulär form, 225 m lång och 75 m bred, försedda med bastioner i hörnen och mitt på långsidorna. Skansen som uppfördes 1710-1713 fick namnet Cronstads skans, vilket 1811 ändrades till Frösö skans. Under perioden mellan 1713-1743 uppfördes ett flertal ytterligare byggnader innanför vallarna, bostad för styckjunkaren, fyra baracker, badstuga samt två bodar för förvaring och torkning av spannmål, krutkällare och brunn. Det fanns även en kommandantbostad (senare lokal för musikkåren, arrestlokal, 1900 inredd till museum, revs 1937 och flyttades på 1950-talet till Östersund och den sk Tallungen inom det område som senast inrymt ATS). Förutom området innanför vallarna utgjordes skansen även av viss bebyggelse utanför samt av odlingsmark tillhörande Kungsgården. Väster om skansens vallar fanns två vaktstugor, konstapelbostad, smedja, skanskällan och kronobageriet. Skansen hade ständig besättning till 1812. När unionen ingåtts 1814 ansågs Cronstads skans inte längre behövlig och skansen raserades därför 1815. Marken jämnades till, vissa byggnader flyttades och vissa fick stå kvar.

Frösö läger

Exercisplatsen Frösö läger, även kallad camperingsplatsen, omnämns första gången i en mönsterrulla från 1685. Området utgjordes av Kråkestad (Kråksta) ödehemman, beläget nordöst om Kungsgården och Frösö skans, som år 1687 upplåtits som övningsplats för Jämtlands dragonregemente (senare fältjägarregementet) och dess kavallerikompani (senare hästjägarskvadron, efter 1835 hästjägarkår). Lägerplatsen var under slutet av 1600-talet belägen öster om vägen mellan Stocke och Rödön som passerade Cronstads skans.

Lägerområdets areal kom att utökas i flera steg. Ursprungligen utgjorde lägerområdet cirka 20 hektar, men vid sekelskiftet 1900 av cirka 180 hektar. Under 1600- och 1700-talet var både befäl och manskap vid övningsveckorna förlagda i tält och inlogerade i de närliggande bondgårdarna i Stocke, Glasätt och Västerhus. Tälten, som rymde sex man, var kvadratiska ryggstält av väv och saknade uppvärmningsanordning. Först under Gustav IV Adolfs regering infördes runda tält för 25 män. Tälten placerades i två långa rader på linje i områdets sydvästra del, tvärs över exercisfältet med front mot landsvägen vid skansen. Tältlägret upptog ungefär en tiondel av exercisplatsens totala yta. I början av 1800-talet flyttades tältlägret till skogsdungarna sydväst om landsvägen som gick förbi Cronstads skans mot Rödösundet. Tält användes en tid in på 1800-talet.

Det är svårt att tidsbestämma när byggnationerna vid Frösö läger inleddes, eftersom en del av bebyggelsen i Frösö skans även nyttjades för regementets behov. I samband med indelningsverket utökades antalet övningsdagar och behovet av mer permanenta byggnader på övningsplatsen torde ha tilltagit. På en lägerkarta från 1816 är sexton långsträckta och tolv små kvadratiska byggnader inritade på en rad nordöst om skansen och på motsatt sida landsvägen. Hälften av de långsträckta byggnaderna är på kartan placerade två och två i likhet med senare tids öppna sommarstallar, vilket kan innebära att de övriga byggnaderna var baracker. Ingen av dessa byggnader finns dock förtecknade i den byggnadsloggare som enligt kungligt beslut skulle föras från och med 1840.

Frösö lägers bebyggelseutveckling med permanenta byggnader kan under 1800-talet fram till regementets omlokalisering 1911, delas in i två större utbyggnadsperioder. Den första omfattar tiden fram till början av 1880-talet då det Östra Etablissemanget (Östra E:et), strax nordost om platsen för gamla tältlägret, bebyggdes med byggnader för fält- och hästjägarna. Den senare utbyggnadsperioden omfattar tiden efter 1880-talet då ett ”nytt”

lägerområde uppfördes, Västra Etablissemanget (Västra E:et), som förlades väster om landsvägen (nuvarande F4).

Östra E:et – den första utbyggnadsperioden vid Frösö läger

Under 1800-talet uppfördes ett antal förrådsbyggnader väster om landsvägen där Cronstads skans tidigare legat. År 1890 flyttades ett kronospannmålsmagasin som stått på Hornsberg strax väster om brofästet på Frösön, till lägerområdet, där det blev ”stora förrådet”. Denna förrådsbyggnad flyttades 1911 till det nya kasernområdet I5 i Östersund, där det fortfarande står kvar.

Sjukvården vid Frösö läger bedrevs troligen till en början i anslutning till regementsbarberarens/fältskärens boställe Västerhus, men från 1740-talet fanns även en mindre sjukstuga i två våningar inom Cronstads skans. Denna byggnad såldes 1846 till officerskåren, som av timret lät bygga sin första officersbyggnad (Kafé Kronan). År 1844 uppfördes en ny sjukstuga intill skansen. Detta var den första byggnaden som uppfördes efter typritning inom lägerområdet. Sjukstugan utgjordes av en envånings timmerbyggnad, inredd med sex sjuksalar, ett enskilt rum för officerare, rum för läkare, kök och badrum längs en korridor.

Fältjägarna

Under mitten av 1800-talet började området nordöst om landsvägen bebyggas med byggnader för fältjägarna och hästjägarna. Möjligen fanns det redan dessförinnan några byggnader på platsen. Fältjägarernas nya byggnader förlades i en linje i sydväst-nordöstlig riktning, med front ungefär där dagens flygledartorn står. År 1848 uppges i Krigsarkivets byggnadsliggare att fyra baracker under året uppförts vid Frösö läger. Varje barack rymde två kompanier, högst 300 man, och var uppförda på en stenfot med väggar av 4” timmer och tak täckta av spån. Troligen var väggarna rödmålade och det frontonförsedda entrépartiet samt fönsterfoder målade i vitt. De efterföljande åren uppfördes ytterligare tre baracker, vilka hade flyttbara britsar så att de vid dåligt väder kunde användas för exercisövningar.

Inkvarteringsmöjligheter för befäl vid fältjägarregementet saknades vid Frösö läger fram till 1856 då en byggnad för detta ändamål uppfördes. Officersbyggnaden, som fick en central placering i raden av baracker, var en kvadratisk envåningsbyggnad med vinkelställda gavelbyggnader, lanternin och veranda. Framför byggnadens sydöstra fasad stor två vaktkurer. År 1879 brann dock officersbyggnaden och officerarna förlades istället tillfälligt i den två år tidigare uppförda kasernbyggnaden för hästjägarna.

Utöver dessa byggnader fanns även andra byggnader utanför Östra E:et som var kopplade till fältjägarna. Kring sekelskiftet 1800 inrättades regementskassor för befälen vid regementena. Kassan vid Fältjägarna saknade länge en gemensam mässlokal, men 1825 inreddes så övervåningen i den nybyggda Trivialskolan i Stocke till kombinerad officersmäss och undervisningslokal. Under slutet av 1840-talet uppförde officerskåren så den första officersmässen av timmer från den gamla sjukhusbyggnaden vid Cronstads skans. Byggnaden låg strax nordväst om skansen och var under många år en självklar samlingsplats under officerarnas fritid. Byggnaden gavs senare namnet Kafé Kronan och fungerade som underofficersmäss och marketenteri, men revs någon tid innan nuvarande militärrestaurangen uppfördes.

Hästjägarna

Hästjägararkåren lydde fram till 1853 under chefen för fältjägarregementet, då det avskildes och blev eget regemente. Hästjägarregementets lägerbyggnader i Östra E:et förlades strax öster om fältjägarernas. Byggnader för hästhållningen var bland de första som uppfördes på hästjägarregementets lägerområde. Stallen och ridhuset utgjordes av stora enkla trä-

byggnader som inte var vinterbonade. Mellan 1860- och 1880-talet uppfördes även manskapsbaracker, officerspaviljong och förrådsbyggnader. Officerspaviljongen var en ljus målad tvåvånings träbyggnad med frontespis och ett entréparti med verandor i två våningar. Under 1880-talet uppfördes en barack i hästjägarlägret av samma typ som vid tidpunkten uppfördes i nya lägerområdet. Officerspaviljongen var placerad med huvudfasaden mot slätten och stall, sjukstuga, ridhus och manskapsbaracker i en halvcirkel där bakom.

Det jämtländska hästjägerregementet utökades efter beslut 1892 till Norrlands dragonregemente och kom definitivt att förflyttas till Umeå år 1900. De gamla hästjägerbyggnaderna vid Frösö läger övertogs av fältjägarregementet. De sista byggnaderna i det f.d. hästjägerregementet revs under 1930-talet i samband med att flygfältet utvidgades. Byggnaderna i det gamla fältjägarlägret revs redan 1884, då uppbyggnaden av det Västra E:et påbörjats.

De rasterade områden visar ungefärligen var de tidigare bebyggda områdena Östra E:et och Cronstads skans låg.

Västra E:et – det blivande flottlägerområdet

År 1893 beslutades att införa en värnpliktsarmé och med det följde ökad övningstid och ökade krav på kasernetablissemangen. Redan 1879 hade riksdagen medgett att Frösö läger fick utvidgas genom utökning av exercisfältet samt uppförande av nödvändiga byggnader. Det nya fältjägarlägret kom att kallas Västra etablissemangen (Västra E:et) och uppfördes nordväst om skansen, en del av det nuvarande F4-området.

En av de första byggnaderna som uppfördes inom det nya området var en ny officerspaviljong för fältjägarlägret som stod färdig 1883, då den tidigare brunnit ner 1879. Året därpå, 1884, uppfördes sex manskapsbaracker efter två linjer parallellt med landsvägen, varav två användes för de militära skolorna. Sydväst om officersbyggnaden uppfördes samma år även ett exercishus, vilket även användes som matsal, och senare som gymnastikhall. Samma år som barackerna stod klara, 1884, byggdes en ny skjutbana som sträckte sig från lägerplatsen till en äldre skjutbana vid Bynäset.

Sydväst om barackerna och exercisbyggnaden ledde en genomgående gata, "Marketenterigatan" eller "Länergatan", idag kallad Cronstads väg, längs vilken det fanns kök och marketenterier. Marketenterierna var benämnda efter kompanierna och bestod av fyra mindre brädschyl inredda med ett stort rum för disk samt kök och ett mindre rum för korpraler. I slutet av 1880-talet uppfördes även stora mathallar bestående av skärmtak och bord, vilka senare även förseddes med väggar. Istället för de mindre marketenterierna tillkom senare två större marketenteribyggnader utmed gatan, Västra respektive Östra

marketeriet. Under 1880-talet ersattes den gamla sjukstugan intill skansen med ett nytt och större sjukhus (Brylunda) uppfört på samma plats, vilket revs år 2000. Andra byggnader som uppfördes inom området vid denna tid var en mässbyggnad och stallbyggnader. Inom lägerområdet fanns även fotografiateljé, handelsbod och rakstuga.

”Länergatan” med ett kokhus till vänster och exercishuset (F4’s gymnastikbyggnad) till höger.

Arflyttning

Västra E:et kom att fungera som fältjägarregementets övningsplats fram till början av 1900-talet. År 1901 beslutade riksdagen att indelningsverket skulle avskaffas och ersättas med allmän värnplikt. Övningstiden skulle utökas till 240 dagar, vilket ledde till krav på högre förlägningsstandard. De gamla lägerplatserna som var avsedda för några veckors övning sommartid, förlorade därmed sin roll. Ett nytt kasernetablissemang för Jämtlands fältjägarregemente kom att uppföras i Östersund och under hösten 1910 och våren 1911 flyttade regementet från Frösö läger. Det stora förrådet och en vaktbod flyttades med till det nya kasernområdet, övriga byggnader inom lägerområdet fick stå kvar. Lägerområdet blev därefter öde under några år.

4:e Flygkåren

Vid 1925 års försvarsbeslut beslöts att vad som tidigare varit arméns respektive marinens flygväsenden skulle slås samman i en ny försvarsgren, Flygvapnet. Flygvapnet organiserades i fyra flygkårer och en flygskola, varav en flygkår skulle placeras i Norrland. Kapten Gösta von Porat, som var ledamot i försvarskommittén, fick i uppgift att förlägga kåren till en plats i Norrland där man kunde kombinera både en land- och sjöflygplats. Valet föll på Frösön och i oktober 1926 övertogs Frösö läger av den 4:e Flygkåren för arméspanings- och jaktkompanier. von Porat utsågs till flygkårens förste chef och utnämndes även till major.

Den första uppgiften i det omfattande arbetet med att omändra det gamla lägerområdet till flygflottilj var att göra det tidigare exercisfältet, f.d. Östra E:et, lämpligt för flygverksamhet. Det krävdes ett stort arbete, stenar sprängdes bort, träd fälldes och marken planades ut. Utbyggnaden av området försvårades av det stora antal fornlämningar som fanns inom lägerområdet. Dessutom fanns tre minnesstenar från lägertiden utplacerade inom det område som skulle bli flygfält, vilka var tvungna att flyttas.

Flygfoto från 1920-talet. På fotot syns officersbyggnaden, exercisbyggnaden och de tre barackerna. I förgrunden syns landsvägen och det område som idag utgör flygfält.

Flygkåren personalstyrka var till en början inte särskilt omfattande, utan bestod av åtta officerare, åtta underofficerare, sexton underbefäl och 60 värnpliktiga. De civilanställda uppgick till ett femtontal män i verkstaden, en kokerska och en telefonist. De värnpliktiga förlades i en av de befintliga barackerna från 1884. I en av de f.d. skolbarackerna inreddes sadelmakeri, målarverkstad samt vingreperationslokaler. Den tidigare officersbyggnaden (byggnad 62) som låg bland barackerna, fick fungera som kansli och officersmäss. Gamla sjukhuset bytte namn till Brylunda och inreddes till bostad för ogifta befäl (byggnaden revs 2000). I det gamla Kafé Kronan inordnades en underofficersmäss samt ett marketenteri för de värnpliktiga. Byggnaden låg på den plats där den nya militärrestaurangen nu ligger. Byggnaden var inte vinterbonad och hade byggts till och om ett flertal gånger. Nedanför Kafé Kronan byggdes en dansbana och vintertid anordnades dans inne i Kafé Kronan.

De första nybyggnaderna som uppfördes i området efter flygkårens övertagande var en plåtinklädd hangar, byggnad 84, samt en flygkårsverkstad, byggnad 111, intill flygfältet, vilka stod färdiga 1927. I verkstaden fanns förutom monteringshall även förråd, smedja, plåtverkstad, svarveri och motorverkstad. Verkstaden var i bruk fram till 1976, då den ersattes av en modernare flygverkstad. Åren efter övertagandet uppfördes även en värmecentral, byggnad 201, med vedeldade ångpannor och tvättstuga för personalen.

Flygverkstaden, byggnad 111, som den såg ut på 1920-talet. Byggnaden är idag helt ombyggd.

Flygfoto över områdets västra del från början av 1930-talet. Mitt i bilden syns de första flyganknutna byggnaderna i området, hangaren och flygverkstaden. Byggnaderna i förgrunden är Ångmangården som användes som personalbostad fram till mitten av 1930-talet då den revs.

Det var endast den västra delen av det gamla exercisfältet som till en början användes som flygfält, men så snart isen lagt sig kunde även Kungsgårdsviken användas. Sjöflygstationen förlades till den innersta delen av Kungsgårdsviken, där en slip och bryggor anlades och så småningom två hangarer. År 1928 byggdes den första hangaren som var avsedd för flygambulansen och 1934 var ännu en hangar färdig. Så snart isen frös till användes Kungsgårdsviken som flygfält. Då flygkåren utrustats med sjöflygplan användes viken även under sommartid.

Avsaknaden av bekvämligheter var påtaglig i området under de första åren efter övertagandet. Några badmöjligheter för de värnpliktiga fanns inte i lägret och elljus saknades. Men redan 1927 var elektrifieringen av lägret klart. Ett större problem var dock vattenfrågan. Det fanns endast ett fåtal brunnar på området och de räckte inte till för att förse lägret med vatten, men år 1930 hade problemen med vattenförsörjningen åtgärdats. Saniteten var ett annat problem. Avträden fanns ca 300 m från förlägningsbarackerna. Det var en långsmal byggnad med två mittemot varandra placerade träbänkar försedda med 15 fyrkantiga, järnskodda sittbrunnar.

Kungliga Jämtlands flygflottilj

År 1936 omorganiserades flygkåren och 4:e Flygkåren blev Kungliga Jämtlands flygflottilj, F 4, med lätt bombflygsflottilj med störtbombning som specialitet. I och med omorganisationen fördubblades både personalstyrkan och flygplansparken. För att ge plats åt det ökade antalet flygplan var flygfältet tvunget att byggas ut. Ännu en del av det gamla exercisfältet omändrades till flygfält och byggnaderna vid det gamla hästjägerlägret i östra delen av området samt närliggande äldre gårdsbebyggelse revs för att ge mer mark. De två minnesstenarna Hårdska stenen och Kungsstenen som rests under lägertiden fick flyttas över till sydvästra sidan av landsvägen.

De närmaste åren efter omorganisationen var det en febril bygnadsverksamhet på området. De nya flygplanen krävde nya hangarer och 1939 stod tre nya hangarer klara intill flygfältet, nr 81, 82 och 83. Vid fältets västra del uppfördes en enkel träbyggnad med takuppbbyggnad för trafikledning, väderlekstjänst och sambandstjänst.

För att ge plats åt fler värnpliktiga uppfördes två nya kasernbyggnader strax sydväst om de gamla kasernbyggnaderna. De nya kasernerna stod färdiga 1939 och hade för tiden en mycket hög standard med varmvatten och logement med endast 4-5 personer i varje rum. Samma år uppfördes även ett nytt kanslihus med officersmäss samt en mindre vaktbyggnad placerad som en flygelbyggnad. Några år senare uppfördes ännu en

flygelplacerad byggnad. År 1939 stod även en sjukhusbyggnad färdig i områdets sydvästra del och den befintliga värmecentralen byggdes om och till.

År 1947 ombildades flottiljen från bombflygsflottilj till jaktflottilj och nya plan tillkom. Propellerplanen övergavs och de nya jetplanen som kom i början av 1950-talet ställde större krav på flygfältet ditintills bestått av tre mindre banor. I mitten av 1940-talet påbörjades en hårdläggning av flygfältet med betong och asfalt som sedan utökades i etapper. Det var i samband med denna utvidgning av flygfältet som kapellruinen vid Västerhus undersöktes.

Nybyggnationerna inom flottiljområdet fortsatte att vara intensiva även under 1940-talet. I området nordvästra del uppfördes under 1940-talet en snickeriverkstad, en instruktionsverkstad, ett flygplansförråd och en provbocksanläggning där flygplansmotorerna testades. 1942 uppfördes ett ”barackläger” i områdets sydvästra del bestående av fyra enkla, låga byggnader inrymmande förläggning, kontor och utbildningslokal. Två år senare uppfördes två större kaserner efter standardritning, varav en var en sk beredskapskasern där de värnpliktiga bodde under sin beredskapsvecka, samt två byggnader för furir- respektive kadettförläggning. Under 1940-talet kom det också att byggas ett antal byggnader ämnade som bostäder för personalen på flygflottiljen, både för permanent och tillfälligt boende och både för ogifta och för familjer. I områdets nordvästra del mittemot fältskärarbostaden byggdes 1946 fyra radhuslängor med två eller tre lägenheter för familjebostäder.

I samband med att fältet öppnades för civil flygtrafik 1958 uppfördes en flygstation i östra delen av flygfältet. År 1955 uppfördes ett trafikledningstorn med plats för flygledning, väder- och sambandsavdelning, vilket ersatte den tidigare träbyggnaden i fältets västra del. Tornet kompletterades med en kontrollcentral på 1970-talet, på vilket ett nytt torn uppfördes 2002.

1966 fick F4 allvädersjakt och därmed nya flygplan, vilket skapade ett behov av nya byggnader. Under 1970- och 1980-talet gällde nybyggnationerna främst flyg- och fordonsrelaterade byggnader, vilka nu förlades i områdets sydöstra del. De äldre motsvarigheterna hade hitintills uppförts i områdets nordvästra del. Två stora hangarer uppfördes intill flygfältet under 1972 och 1984. Under 1970-talet byggdes även en flygsimulator, ett motorprovkörningshus och en flygverkstad. Idrottsplatsen i områdets södra del lades ned i början av 1980-talet och en fordonsverkstad byggdes på dess plats 1984. En ny spolhall och flygplantvätt färdigställdes 1998.

År 1979 ersattes de gamla personalmässarna av en stor militärrestaurang med en gemensam matsal för de anställda och en för de värnpliktiga, militärrestaurangen Murklan. Byggnaden uppfördes strax sydöst om kanslihuset och kom genom sin stora volym och tidsenliga utformning att innebära ett nytt inslag i området.

Flottiljen stängdes för allmänheten 1986, genomfartsvägen stängdes för civil trafik och ett 10 kilometer långt stängsel uppfördes runt området. En vaktlokal uppfördes vid östra infarten och en vägbas norr om fältet. I samband med avstängningen av området flyttades den civila flygstationen till den norra delen av flygfältet. Flygplatsen fick därmed en renodlad militär sida och en sida med främst civil flygverksamhet.

De senaste uppförda byggnaderna inom området hörde samman med att flygflottiljen fick stridsflygplanet JAS 39 Gripen. En stridsledningscentral (STRIC) med expeditionslokaler och ledningsrum stod färdig 2001 intill det numera rivna ”baracklägret”. Hangar nr 92 byggdes om och kompletterades med en kontorsbyggnad samt ett flertal nya förrådsbyggnader i dess närhet. Ombyggnationerna var klara 2004.

Nedläggning

Jämtlands flygflottilj lades ned den 31 december 2004 som en följd av riksdagens försvarsbeslut om kommande inriktning för Försvarsmakten. Vid nedläggningen var grunden för verksamheten vid F4 utbildning av jaktflygsdivisioner samt bas-, stril-, och sambandsförband. Ungefär 350 värnpliktiga hade utbildats årligen under de sista åren och antalet anställda uppgick till cirka 600 personer. I maj 2005 muckade den sista större värnpliktomgången från F4. Avvecklingen av landets äldsta flygflottilj ska vara helt slutförd senast den 30 juni 2006. Detta innebär slutet för den militära verksamheten på Frösön.

Bebyggelse inom flottiljområdet

Det finns idag en stor mängd byggnader inom flygflottiljens område, uppförda under olika tidsperioder och präglade av olika stilideal. I detta kapitel beskrivs samtliga de byggnader som bedömts tillhöra värderingskategori 1 och några ur kategori 2. Kapitlet har delats upp kronologiskt i avsnitt som behandlar olika perioder i områdets historia. Byggnaderna anges i rubrikerna med det nummer som de har tilldelats samt med byggnadens ursprungliga namn eller funktion. Den nuvarande funktionen, om det är en annan, anges inom parantes. Byggnaderna som bedömts tillhöra värderingskategori 1 finns markerade på en karta, se *Bilaga 5 – Kulturbistoriskt värdefulla byggnader inom F4*.

Byggnader 1880-1911

Under denna period användes ännu området som övnings- och mötesplats för fältjägarregementet. Det finns ett fåtal byggnader bevarade från denna tid inom det nuvarande F4-området, då kallat Västra E:et. Dessa byggnader ligger samlade kring en grönyta i flottiljområdets centrala del.

Officerspaviljongen/underofficersmäss (expeditionsbyggnad), byggnad 62

Byggnaden uppfördes omkring 1884 som officerspaviljong för fältjägarna. Byggnaden har en panelarkitektur med dekorativa träornament och lövsågerier, bland annat vid fram-sidans frontespis. Spontpanelen är både liggande och stående, och delas in i fält genom profilerade listverk. 1894 byggdes en glasveranda till i sydväst.

Den fd officersbyggnaden är den äldsta byggnaden i området och bildar tillsammans med de tre kasernerna och gymnastikhallen en väl sammanhållen miljö med militära byggnader från sent 1800-tal.

Vid flygkårens övertagande inrättades en kärexpedition i bottenvåningen och en officersmäss på övervåningen. Byggnaden var vinterbonad och försedd med ett antal kakelugnar. Den nedre våningen bestod av fem rum, där inreddes expedition samt rum för intendent och kassaavdelningen. På övervåningen skapades en officersmäss med tillgång till kök och serveringsrum. Byggnaden har även inrymt arrest och vaktlokal, ordersal och kårchefsexpedition. En ritning för byggnaden gjordes 1926 signerade av Erik Josephsson och från 1927 finns en relationsritning signerad Fredrik Lagerlöf. Byggnaden fungerade från 1940-talet som underofficersmäss. Vid en ombyggnad 1966-1967 tillkom en balkong vid övervåningen på byggnadens baksida och ersatte glasverandan. Även undervåningen användes vid denna tid som mässlokaler. År 1984 skedde en större ombyggnad då de ursprungliga fönstren ersattes med de nuvarande släta tvålufts-fönstren. Samtidigt inreddes byggnaden till expedition för personalenheten.

Det är endast i den gamla mässalen på övervåningen som ursprungliga byggnadsdetaljer är synliga, vägghpanel och kassetterat tak och takbjälkar.

Skolbyggnad & Logementsbaracker (expeditionsbyggnader/kasern), byggnaderna 10, 24 och 25

Det finns tre förlägningsbaracker uppförda 1884 inom Frösö läger kvar i området. Sammanlagt uppfördes sex baracker efter två linjer parallellt med landsvägen. Fyra

baracker låg i linje med officerspaviljongen och var benämnda efter respektive kompani-namn, Lit-, Bergs-, Revsunds- och Hammerdalsbaracken. Bakom dessa låg två baracker, vilka användes för de militära skolorna. Barackerna rymde 400 man med befäl, med fem man/brits. I ena änden av varje barack låg ett tvättrum med handfat och i andra änden fanns två rum för underofficerare och en kompaniexpedition där fanjunkaren bodde. Övre våningen var ett oinrett vindsutrymme för förvaring. Både logementen och befälsrummen var försedda med järnkaminer och ljus- och ventilation var förbättrade gentemot tidigare baracker genom fönsterkupor och ventilationsskorstenar. År 1903 byggdes barackerna till med en lokal för förvaring på var kortsida, där också entréerna förlades.

De tre byggnader som finns kvar är exteriört relativt intakta, men interiört helt omändrade. Byggnaderna har en resvirkesstomme på naturstenssockel, fasspontklädda fasader, sadeltak med takkupor och lägre utbyggnader vid var gavelsida.

Byggnad 10 inreddes vid flygkårens övertagande till snickeriverkstad, men då det nya snickeriet stod klart 1944 övergick byggnaden åter till skolbyggnad. Interiören är helt omändrad med ny rumsindelning och ytskikt. Byggnad 24 användes som förläggning fram till mitten av 1970-talet då den byggdes om till expeditionsbyggnad. Från 1975 fanns avdelningen för Stridsledning och luftbevakning i huset, då tillkom en utbyggnad på baksidan innehållande teknisk utrustning för denna verksamhet. Byggnad 25 användes som förläggning. Vid en ombyggnad 1941 byggdes de två logementen om till logement för åtta personer, stommen isolerades med träfiberskivor och fönster samt dörrar byttes. 1970 tilläggs-isolerades byggnaden och gavs en ny panel, lika tidigare. Vid slutet av 1980-talet byggdes över-våningen delvis om till expeditioner. Byggnaden fick då tillbaka sina tredelade fönster.

Fotografier från 2006. Överst byggnad 10, i mitten byggnad 24 och nederst byggnad 25.

Exercishus/gymnastikhall, byggnad 18

Byggnaden uppfördes 1884 som fältjägarbarns exercishus. Byggnaden har efter flyg-flottiljens övertagande använts som gymnastikhall. Den har samma volym och utformning som barackerna från samma tid med rektangulär plan och lägre utbyggnader för omklädningsrum vid gavelsidorna. Fasaderna är klädda med liggande fasspontpanel av ursprunglig typ, portarna är utbytta och 1996 byttes samtliga fönster ut till treglasfönster.

Byggnaden uppfördes som exercishus, men har under flottiljepoken använts som gymnastikhall.

Fältskärsbostället Västerhus (museum), byggnad 239, 265 och 137

Byggnaden är belägen i flottiljområdets nordvästra del intill flygfältet. Byggnaden uppfördes 1736 som fältskärsboställe vid Frösö läger. På 1830-talet byggdes byggnaden till och förlängdes. Förutom fältskärsboställe, ska byggnaden även fungerat som gästgiveri och skollokal under perioder. Byggnaden byggdes om 1926 och delades in i två lägenheter som tjänstebostad för anställda vid flygflottiljen. På 1980-talet renoverades byggnaden och togs i bruk som flottiljmuseum 1986. Byggnaden har en rektangulär plan, är klädd med röd lockpanel och har ett sadeltak täckt med tvåkupigt tegel.

Den fd fältskärsbostaden uppfördes 1736 och byggdes till på 1830-talet.

Bakom bostadshuset ligger en stensatt källare, byggnad 265, och i sydöst ligger en mindre timmerbyggnad, byggnad 137, som flyttades till platsen 1982. Byggnad 137 var tidigare placerad mitt emot den nuvarande vaktbyggnaden och fungerade som vakt mellan 1940-1945.

Byggnader 1912-1935

Fältjägarna flyttade från området 1911 och flygkåren övertog området först 1926. Under denna femtonåriga mellanperiod uppfördes inga nya byggnader inom området. De första tio åren efter övertagandet var nybyggandet relativt lågt inom området. Det var främst byggnader för flygverksamheten som uppfördes.

Hangar (kallgarage), byggnad 84

Den första hangarbyggnaden uppfördes 1926 intill flygfältet. Byggnaden är uppförd i en enkel regelverkskonstruktion i trä med kraftigt lutande pulpettak. Väggarna är inklädda med sinuskorrugerad plåt. På baksidan löper ett fönsterband bestående av fönster med åtta rutor/luft. Utmed nordöstra långsidan finns fyra portar. De ursprungliga skjutportarna är utbytta till mindre och öppningarna är delvis ombyggda till fasta väggar med lockpanel.

Byggnaden fungerade som hangar fram till 1950-talet då propellerplanen byttes ut mot jetplan. Därefter har byggnaden använts som förråd. Hangaren har en äldre interiör med avdelade kontor och omklädningsrum.

Flottiljens första hangarbyggnad, ”plåthangaren”, har fasader klädda med korrugerad plåt och är exteriört mycket välbevarad.

Sjöhangaren (förråd), byggnad 85

Detta var den första sjöflygshangaren vid Kungsgårdsviken. Hangaren uppfördes 1928 och var avsedd för sjöflygambulansen. Byggnaden är i likhet med byggnad 84 uppförd i en enkel regelverkskonstruktion i trä med kraftigt lutande pulpettak. Väggarna är klädda

med rödmålad locklistpanel. På baksidan löper ett fönsterband bestående av fönster med åtta rutor/luft. De ursprungliga skjutportarna av stående dubbelfasspont på norra fasaden är fastbyggda och en dubbelpart insatt i mittpartiet. Vid östra gaveln finns en lägre utbyggnad med pulpettak med två förtäckta fönster och tre enkeldörrar av stående spontbräder.

Hangaren användes av ambulansflyget fram till slutet av 1950-talet, därefter har byggnaden använts som förråd.

Den första sjöflygshangaren vid Kungsgårdsviken. Byggnaden är exteriört mycket välbevarad.

Värmecentral (maskinverkstad), byggnad 201

Den före detta värmecentralen uppfördes 1928 efter ritningar signerade Erik Josephsson som ångcentral och badinrättning. Byggnaden uppfördes i tegel i en enkel klassicistisk stil och hade från början en rektangulär plan med en hög skorsten mot norr.

Ett foto på värmecentralen från 1928, så som byggnaden såg ut innan ombyggnaden 1938 då den fick sitt nuvarande utseende.

År 1938 byggdes den om till och fick då det nuvarande utseendet med två vinkelställda huskroppar med en envånings- och en tvåvåningsdel. Väggarna är idag gulslammade och utmed takfoten på tvåvåningsdelen löper en profilerad takfotslist som övergår i gavelmarkeringar. Sadeltaket är täckt med tvåkupigt tegel. Mot väster finns en lägre utbyggnad med pulpettak och utmed den nordöstra fasaden finns en modern carport. En ny värmecentral stod färdig 1977 och i samband med det byggdes denna byggnad om till maskinverkstad. Den höga skorstenen revs och på den sydöstra fasaden togs nya fönster upp.

Byggnaden fick sitt nuvarande utseende i samband med en ombyggnad 1938. Till höger på bild skymtar den senare tillkomna carporten.

Hangar för sjöflyget (förråd), byggnad 86

Denna hangar var den andra sjöflygshangaren vid Kungsgårdsviken och uppfördes 1934. Hangaren är byggd i en konstruktion som under 1930-talet var använd av både marinen och flygvapnet, valvformade tak på stomme av limträbågar. Denna hangartyp gav större fria takhöjder än den tidigare med pulpettak. De ursprungliga skjutbara hangarportarna på södra gaveln är fastgjorda och en gångjärnhängd port av röd korrugerad plåt ditsatt. Vid "gavelröstena" finns stora fönsterpartier, dock försatt på södra gaveln. Utmed norra gaveln finns en lägre utbyggnad med pulpettak med en originalport av spontbräder, spröjsade fönster och en hög tegelskorsten. Ursprungligen fanns ett flygledartorn vid byggnadens sydöstra hörn.

Fotot från 1930-talet visar det flygledartorn som ursprungligen fanns vid det sydöstra hörnet ner mot viken. Idag finns endast metallkonstruktionen kvar.

Så snart isen frös till användes Kungsgårdsviken som flygfält, även sommartid när flygkåren utrustats med sjöflygplan. Sjöflygsverksamheten med Mustangplan upphörde i slutet av 1940-talet då flygfältet var tillräckligt hårdgjort. Därefter har byggnaden använts som förråd.

Samlingshall, byggnad 17

Byggnaden är enligt uppgift byggd 1904. Byggnaden finns dock inte med på en karta från 1913 över Frösö läger och kan därför ha flyttats hit efter det. Möjligen kan det vara en skolbarack från hästjägarlägret. Byggnaden är en för sekelskiftet 1900 ganska vanlig typ av skolbyggnad med en vinkelställd tvåvåningsvolym på ena gaveln, där det fanns möjlighet att inreda bostad. En ritning från 1928 visar ett förslag på inredning med övningsal, rum för foto och radiostation. Fönstren hade då korsformade poster.

Fönstren har troligen bytts på 1940-talet, då även entréerna byggdes om. År 1985 förlängdes huset, fönsterluckor tillkom och nedre delen av fasadpanelen byttes ut från liggande spontpanel till förvandringspanel.

Byggnaden är troligen uppförd omkring sekelskiftet 1900. I mitten av 1980-talet förlängdes huset, vilket syns på fotografiet.

Byggnader 1936-1969

År 1936 skedde en omorganisation och 4:e flygkåren blev Jämtlands flygflottilj, F4. I och med omorganisationen fördubblades både personalstyrkan och flygplansparken, vilket resulterade i en febril byggnadsverksamhet i området under de efterföljande åren. De flesta av byggnaderna som uppfördes under 1930- och 1940-talet är uppförda i lättbetong, med putsade fasader, fönsterband och plana tak. Ett flertal av nybyggnaderna under denna tidsperiod byggdes efter typritningar

Kanslihus, byggnad 1

Kanslihuset byggdes mellan 1936 och 1938 i en enkel funktionalistisk stil. Byggnaden är i två våningar och hade ursprungligen ett plant tak och putsade fasader. På baksidan finns en terrass på övervåningen. Under 1970-talet ändrades takkonstruktionen till det nuvarande branta tegelträckta valmade taket. Vid en renovering 1983 fick byggnaden en utvändigt tilläggsisolering, väggarna panelslogs, porten samt fönstren byttes ut och sitter nu i djupa nischer i fasaden.

Till vänster ett foto från 1930-talet på det nyuppförda kanslibyggnaden med plant tak och putsade fasader. Fotot till höger visar hur byggnaden ser ut idag med valmat tak och panelinklädda fasader.

Byggnadens plan följer nästan helt det som kom att bli standard för kanslihus på flygflottiljer med rum runt en mittkorridor. Ordersalen som brukar ha en central placering, är förlagd till sydvästra delen av övervåningen med utsikt över sjön och fjällen.

Hangarer, byggnaderna 81, 82 och 83

Under åren 1937-1939, i samband med omorganisationen till flygflottilj, uppfördes tre nya hangarer vid flygfältet. Var hangar består av två välvda byggnadskroppar av limträkonstruktion med mellanliggande lägre byggnadsdel med betong- och stålstomme. Ytterväggarna är klädda med locklistpanel och på baksidan samt över portarna finns stora fönster för ljusinsläpp. Vid kortsidorna

Foto från tidigt 1980-tal. Hangar 83 är byggd i en sluttning och har en souterrängvåning.

av hangarerna finns låga envånings träbyggnader som uppfördes för att användas som flygtjänstbyggnader. Hangarerna 82 och 83 är placerade i en sluttning och har en souterrängvåning i betong.

Denna hangar gav större fria takhöjder än de första hangarerna med pulpettak och denna hangartyp kom att bli ganska vanliga på flygflottiljer. Byggnad 81 ligger i flygfältets sydöstra del och har sedan mitten av 1980-talet främst använts som förråd. I souterrängvåningen på byggnad 82 fanns vapenverkstad, garage och förråd för fallskärmspackning och i botten på byggnad 83 inrymdes från början indententur- och bytesförråd (serviceförrådet flyttades sedan till byggnad 111). 1980 byggdes hangardelen på byggnad 83 om till en övnings- och vårdhall. Bottenvåningen byggdes samtidigt om till expeditionslokaler för det nyuppsatta Radarövningskompaniet.

På det vänstra fotot syns hangar 81 med en låg flygexpeditionsbyggnad för Stationskompaniets materialtropp i förgrunden. Det högra fotot visar skjutportarna mot flygfältet på hangar 82.

Kaserner, byggnaderna 21 och 22

Kasernerna uppfördes 1937-1939 för att ge plats åt det ökade antalet värnpliktiga. De nya kasernerna uppfördes strax sydväst om de gamla kasernbyggnaderna och hade för tiden en mycket hög standard med varmvatten och mindre logement. Det smala husdjupet gav utrymme för två parallella logement på var sida om en hjärtvägg, med trapphus i mitten, dagrum på övre våningen och uppställningshall på nedre.

De funktionalistiskt präglade kasernerna 21 och 22 uppfördes under slutet av 1930-talet, en expansiv period för flygflottiljen.

Kasernerna har en tydlig och välbevarad funktionalistisk stil med plant tak, slätputsade lättbetongfasader och fönsterband av relativt tätt sittande fyrluftsfönster. Vid en renovering 1988 byttes fönstren ut på byggnad 21.

Expeditionsbyggnader, byggnaderna 3 och 7

Byggnad 7 uppfördes 1939 som ena flygelbyggnaden till kanslihuset och fungerade då som vaktbyggnad. Byggnaden gavs i likhet med kanslihuset en funktionalistisk stil med putsade fasader och ett mycket flackt tälttak som skjuter ut på byggnadens framsida. Under 1980-talet skedde en ombyggnad, då väggarna panelslogs och fönstren byttes ut.

Sedan den nya vaktbyggnaden uppfördes 1986 har byggnaden använts som expeditiönsbyggnad.

Till vänster en flygbild över kanslihuset och den flygelplacerade vaktbyggnaden, omkring år 1939. Högra bilden visar byggnaden i dess nuvarande utförande.

Byggnad 3 utgör den andra flygelbyggnaden till kanslihuset och uppfördes 1943 som kontorsbyggnad för personalenheten. Byggnaden har putsade fasader, stora tvålufts-fönster och ett mycket flackt tälttak som skjuter ut på byggnadens framsida. Portpartiet är utbytt, men i övrigt har byggnaden inte genomgått några större förändringar. Under senare tid har byggnaden använts som expeditiönsbyggnad.

Byggnad 3 har en välbevarad exteriör med tidsenligt formspråk.

Expeditionsbyggnader, byggnaderna 51 och 56

De två byggnaderna uppfördes 1944 efter standardritning från 1942 som furirförläggning respektive kadettförläggning och är relativt välbevarade. De villalikhande byggnaderna har en senfunktionalistisk stil med putsade tegelfasader och jämn fönstersättning av tvålufts-fönster. På byggnad 51 byttes fönstren ut 1970, men på byggnad 56 sitter originalfönstren kvar. Porten är snedställd på nordöstra långsidan med platt skärmtak och portomfattning av skiffer. På byggnad 51 finns originalporten kvar, men på byggnad 56 är den utbytt. Under senare tid har byggnaden använts som expeditiönsbyggnad.

Byggnaderna 51 och 56 är till exteriören relativt oförändrade med flera välbevarade originaldetaljer.

Beredskapskasern, byggnad 8

Kasernen uppfördes 1944 enligt en standardritning från 1942 och är relativt välbevarad, med undantag av några utbytta fönster och portar. Kasernen har putsade tegelväggar och är i två våningar med en lägre garagedel för räddningsfordon i norr.

En beredskapskasern finns på alla flygflottiljer. I beredskapskasernen bodde de värnpliktiga under sin beredskapsvecka. Beredskapskasernen miste sin funktion under 1980-talet, då de värnpliktiga bodde kvar i sin vanliga kasern även under sin beredskapsvecka.

Beredskapskasernen med den lägre garagebyggnaden till höger.

Kasern, byggnad 23

Kasern uppförd 1944 efter en standardritning. Byggnaden som är i två våningar, har putsade tegelfasader och ett utbyggt vindfång. Ursprungligen bestod byggnaden av större logement med upp till 16 pers./rum. Byggnaden har byggts om i flera omgångar. På 1970-talet tilläggsisolerades byggnaden och samtliga fönster byttes ut. Senaste ombyggnaden 1999-2000 då byggnaden anpassades för både kvinnliga och manliga värnpliktiga.

Kasernbyggnad uppförd 1944.

Bostadshus, byggnaderna 223, 224, 241 & 242

Samtliga bostadshus inom F4 är uppförda efter flygförvaltningens standardritningar. Radhusbyggnaderna uppfördes 1946 som familjebostäder i områdets nordvästra del utmed den gamla landsvägen. Byggnaderna 223 och 224 består av tre lägenheter och de två andra byggnaderna består av två lägenheter var. Liknande personalbostäder uppfördes efter 1942 på alla landets flottiljer, friliggande villor för chefer och höga officerare, parhus och radhus för familjer och enkelrum i dubletter för ogifta officerare.

De fyra radhusen ligger utmed en grusväg parallellt med landsvägen nordväst om det inhägnade flottiljområdet.

Byggnaderna är uppförda av plankstomme med vind och med källare under del av huset. Husen har locklistpanelklädda fasader, tvåluftsfönster, ytterdörrar med smal panel och ett tredelat fönster med sneda spröjs samt en betongtrappa med räcke av rör. Två radhus är målade i en svagt rosa kulör med vita detaljer och två är rödmålade. På byggnad 223 har dörrarna bytts ut, men de övriga tre radhusen är mycket välbevarade med flera originaldetaljer.

Varje radhus inrymmer två eller tre lägenheter. På baksidan har varje lägenhet en uteplats och en mindre trädgård.

Expeditionsbyggnad/instruktionsverkstad, byggnad 11

Byggnaden uppfördes enligt standardritning 1945-1947 som instruktionsverkstad, där hölls undervisning i vård och underhåll av flygmaterial. Byggnaden är T-formad i trä med locklistpanelklädda fasader, två- och trelufts-fönster med tvådelade bågar samt ett tegeltäckt sadeltak. Till skillnad från standardhustypen tillkom en souterrängvåning i betong där flottiljens fordonsverkstad inrymdes. Byggnaden renoverades på 1980-talet då väggarna tilläggsisolerades och garageportarna byttes ut. Sedan 1980-talet har byggnaden använts som expediti- och utbildningslokaler.

Den fd instruktionsverkstaden med en souterrängvåning inrymmande garage.

Byggnader 1970-2005

Under 1970-talet och framåt renoverades och moderniserades flera av de äldre byggnaderna alternativt ersattes av en nybyggnad. De flesta av de byggnader som nyuppfördes under denna period var avsedda för material- och fordonsförvaring.

Flygsimulatorbyggnad, byggnad 9

Byggnaden uppfördes 1973 och inrymmer en flygsimulator, vilket är relativt utrymmeskrävande och har troligtvis påverkat till byggnadens speciella utformning. Det är en plåtinklädd betongbyggnad med pulpettak. Byggnadens sidor följer pulpettakets form genom terrasserade förhöjningar, vilka synliggörs i fasaderna som vertikala fält genom olika plåtkorrugeringar. Entrén är förlagd till nordöstra fasaden med fönsterrader av enlufts-fönster på var sida. Längs hela nordöstra sidan löper ett svängt skärmtak i betong.

Det flacka pulpettakets ger byggnaden kilformade sidor.

Militärrestaurang, byggnad 42

F4 var med Murklan en av de första flottiljerna som frångick en separat mässbyggnad. Alla officerskategorier slogs samman och ersatte tre tidigare mässar (inrymda i kanslihuset (1), officersbyggnaden (62) och numera riven byggnad sydväst om barack 24).

Murklan uppfördes 1979 i en tidstypisk utformning med bruna plåtinklädda fasader, gula fönsterrader och ett stort svart tälttak. Personalmatsalen är inrymd på bottenvåningen och består av två utrymmen, vilka även kunde användas som mäss.

Militärrestaurangen Murklan är en volyminös byggnad som omges av en parkliknade grönyta med flygplansskulpturer.

Källförteckning

Tryckta källor

Ahnlund, N, 1948, *Jämtland och Härjedalens historia, första delen*. Norstedts förlag, Stockholm

Andersson, Edvin, Mats Strandfors & Anders Roos, 1996, *Från exercisfält till modern flygbas*. Ur: Björck, Gunnar m.fl. red, Flyget på Frösön - Jämtlands flygflottilj 1926-1996. Jämtlands flygflottilj F4, Östersund.

Björck, Gunnar, 1996, *Försvarsbeslutet 1936 – flygkåren blir flygflottilj*. Ur: Björck, Gunnar m.fl. red, Flyget på Frösön - Jämtlands flygflottilj 1926-1996. Jämtlands flygflottilj F4, Östersund.

Bromé, J, 1945, *Jämtland och Härjedalens historia, del 2*. P.A. Norstedt & söner, Stockholm.

Burman, F, 1991, *Fale Burmans konceptdagböcker åren 1793-1802*. Faksimilupplaga, Jämtlands läns museum, Östersund.

Carlsson, C R., 1970, *Firir berghi*. Ur: Fornvårdaren X:4 s.319-328, Heimbygdas förlag, Östersund

Flemström, B, 1983, *Ortnamn i Jämtland*. Almqvist & Wiksell förlag, Stockholm.

Lingblom, Krister, 2002, *Jämtlands flygflottilj – F4 till Frösö läger*. Ur: Gustafsson, Ingvar, red, Jämtlands fältjägarregemente – regementet, bygden och staden - del 2. Försvarsmakten, Jämtlands fältjägarregemente, Helsingborg.

Hallström, G, 1931, *Mjälleborgen*. I festskrift till Carl J.E. Hasselberg, Fornvårdaren 4, Heimbygdas förlag, Östersund.

Hemmendorff, Ove, 1991, *Kungsgården i Mjälle*. Ur: Frösökrönikan 1, Frösö hembygdsförening och Frösö församling, Östersund

Holm, Olof, 2000, *Vad var Jamtamot*. Ur: Oknytt 1-2 2000, Johan Nordlander-sällskapets tidskrift, Sundsvall.

Jacobsson, Jan-Anders, 2001, *Frösö läger*. Ur: Gustafsson, Ingvar, red. Jämtlands fältjägarregemente – regementet, bygden och staden, del 1, Försvarsmakten.

Ludvigsson, R, 1953, *Jemtelands beskrifning*. Nytryck av äldre skrifter om Jämtlands län, Utgivare Per Nilsson-Tannér, Tandsbyns tryckeri.

Roos, Anders, 1996, *4. Flygkårens tillkomst 1926*. Ur: Björck, Gunnar m.fl. red, Flyget på Frösön - Jämtlands flygflottilj 1926-1996. Jämtlands flygflottilj F4, Östersund.

Roos, Anders, 1999, *Flygambulansen vid F4*. Ur: Frösökrönikan 5, Frösö hembygdsförening och Frösö församling, Östersund.

Swedmark, Per, 1955, *Blad ur Frösö historia*, Frösö hembygdsförening.

Otryckta källor

Holm, Olof, 2004, *Kronans ödegårdssinnehav i Jämtland efter digerdöden*. Seminarieuppsats i agrarhistoria, Avdelningen för agrarhistoria, Institutionen för ekonomi, Sveriges lantbruksuniversitet, Ultuna.

Jämtlands och Härjedalens diplomatarium. Utgivet av Jämtlands biblioteks diplomatariekommitté, 1943, A-B Wisénska bokhandeln, Östersund.

Krigsarkivet. 0400:10B:013 Situations Carta öfver den delen af Frösön, på hvilken Krigsmanoeuvrerne... värkstältes med Kongl. Jemtlands Dragone Regiement... 1770

Kulturbistorisk byggnadsinventering av Fortifikationsverkets flygflottiljer 1996-99, Fastighetsstaben på Fortifikationsverket, 2000.

Typografiska arkivet, Jämtlands läns museum, Östersund.

Websidor

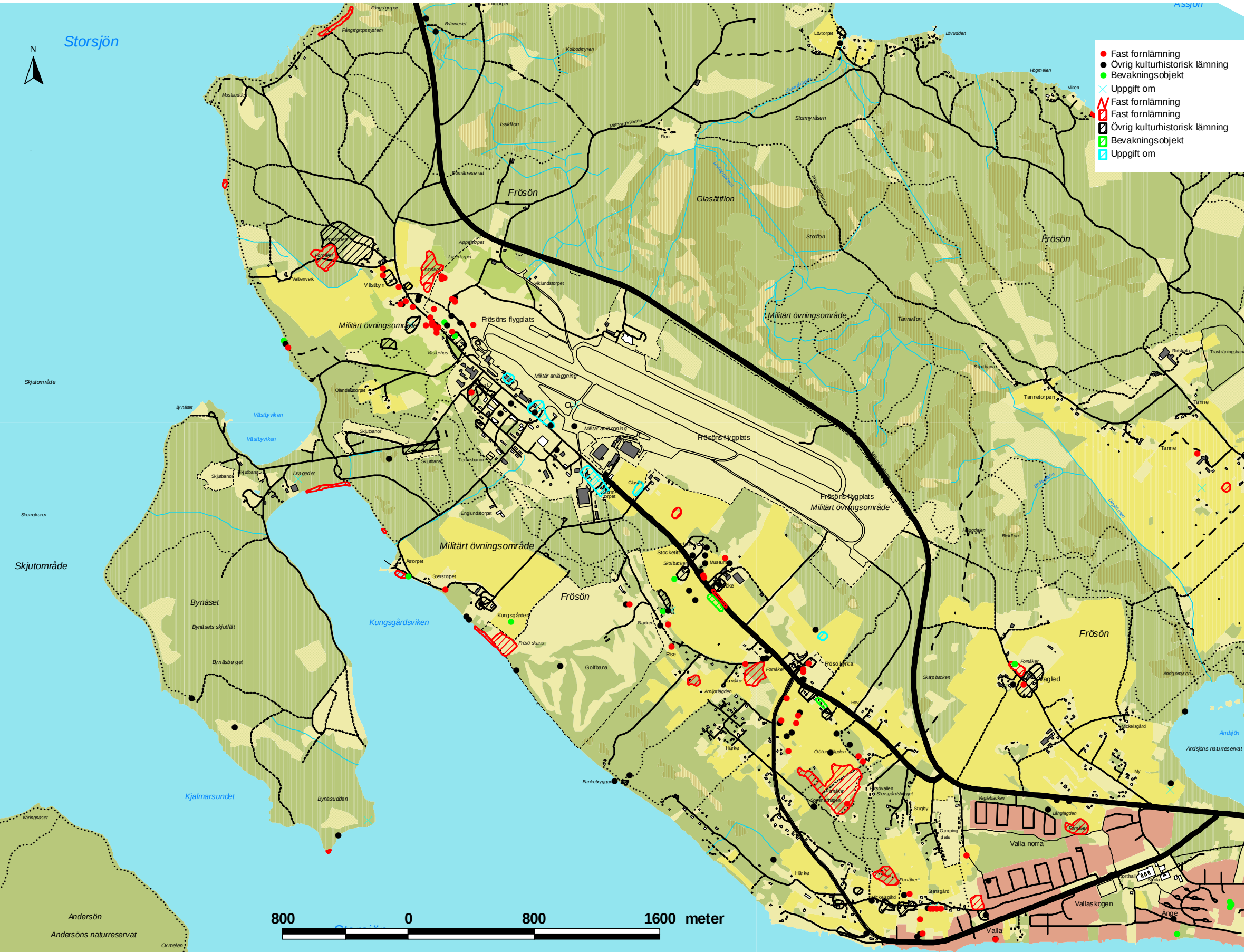
Holm, O. 2001. http://www.ra.se/ola/man_dok/01jun.htm

Oscarsson, B. 1993.

http://www.mdh.se/ima/personal/lln01/jamtamot/hederspriset/1990/1990-ostersunds-posten_19930803_alltinget-jamtamot.html

The map displays the island of Frösön with various cultural heritage zones. Red hatched areas, representing 'Kulturhistoriskt värdefulla miljöer', are concentrated in the central and western parts of the island, including the area around the Frösön flygplats (airport) and the Frösön kyrka (church). Blue hatched areas, representing 'Nyttillkommen kulturhistorisk värdefull miljö', are located in the southern and eastern parts of the island, including the area around the Frösön flygplats and the Frösön kyrka. The map also shows the surrounding water bodies, including Storsjön, Kungäddsviken, and Kjalmarundet, and the nearby towns of Åre and Storlien.

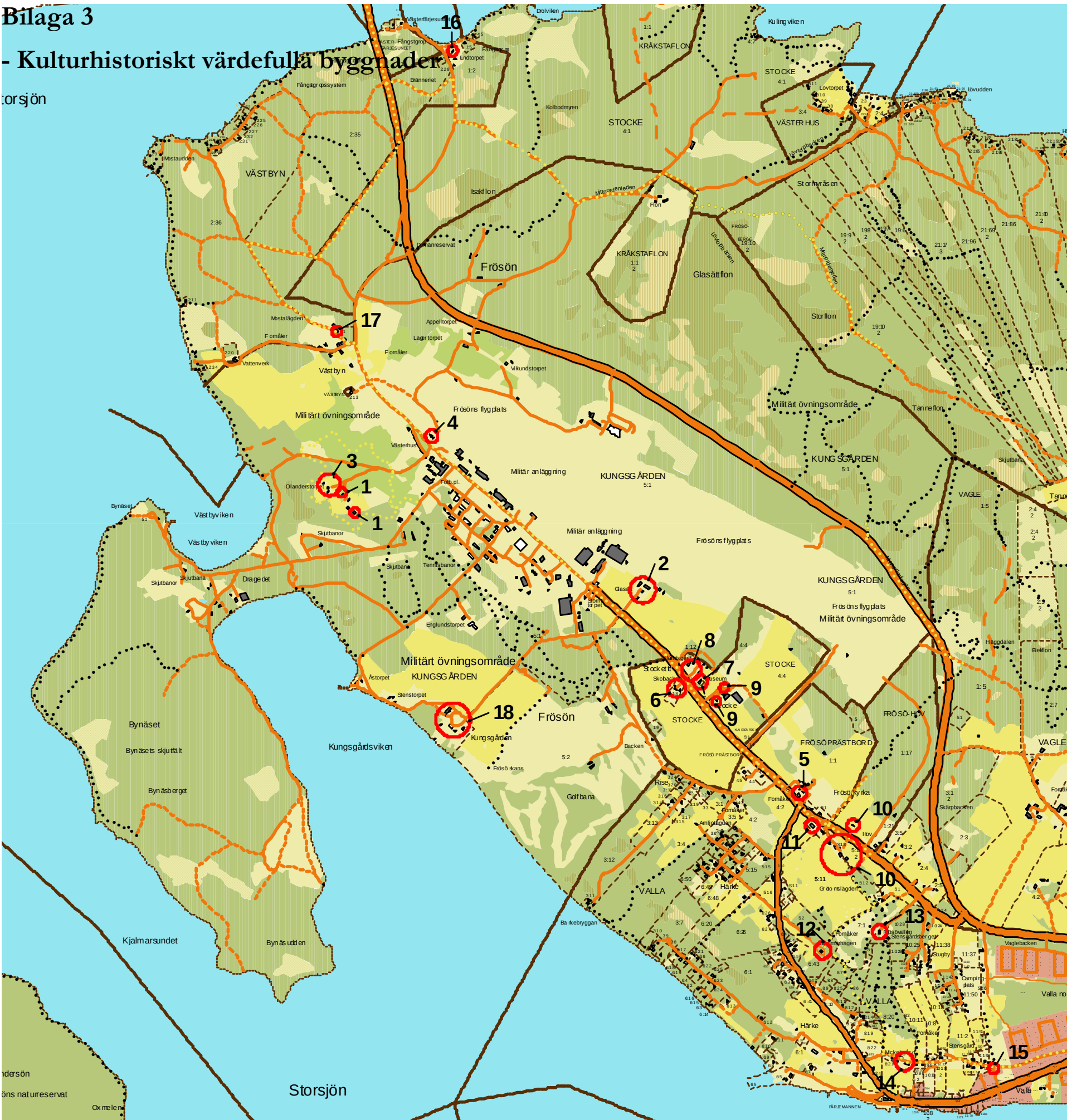
Bilaga 2 – Fornlämningar inom utredningsområdet

Bilaga 3

- Kulturhistoriskt värdefulla byggnader

Storsjön

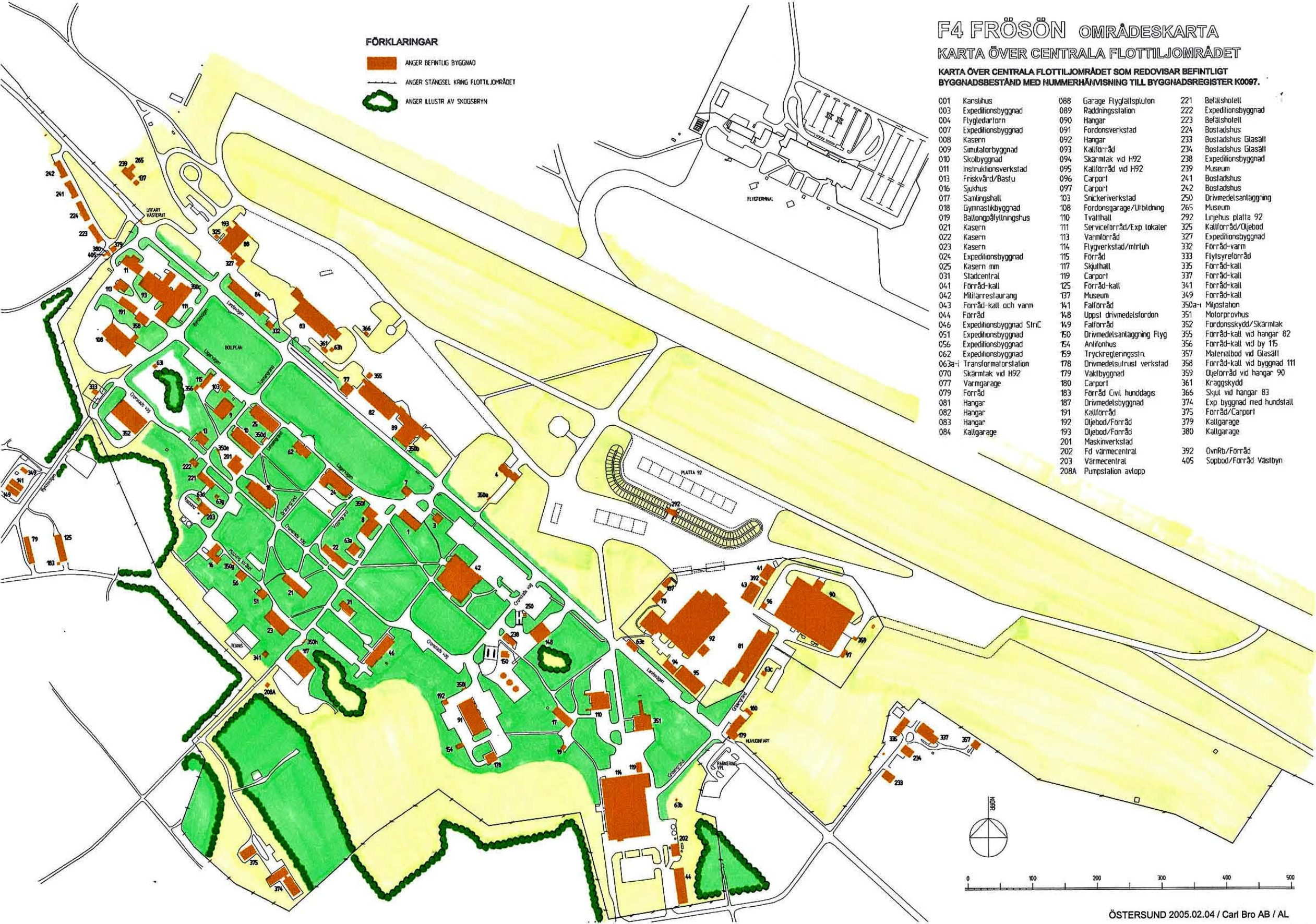

Frösön
Frösöns naturreservat

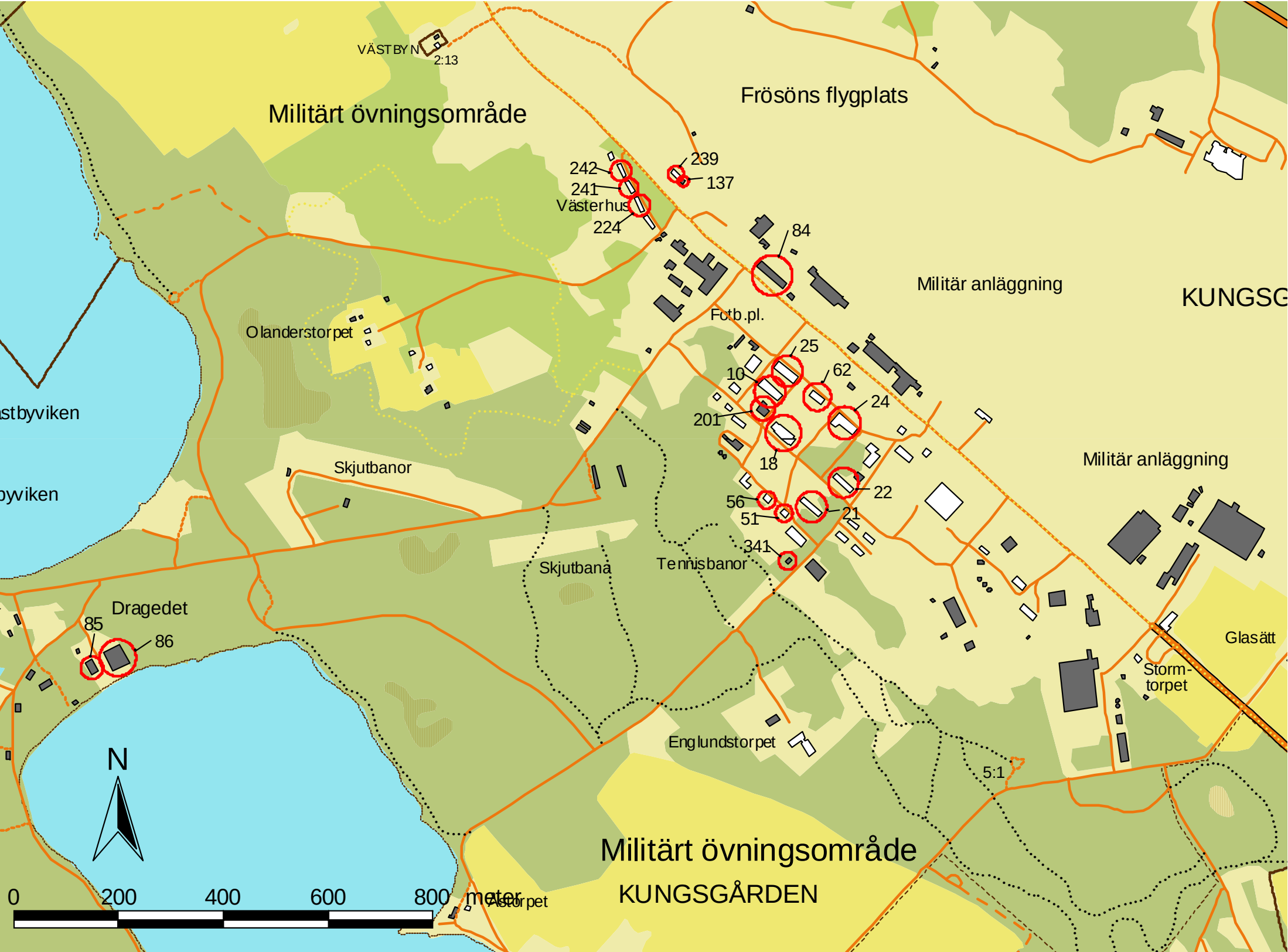
Storsjön

1. Kungsgården 5:1 (3:1), Bengtstorpet
 - boningsshus II, slutet 1700-tal
 - lada VI, 1850-1900
2. Kungsgården 5:1 (3:1), Glasätt
 - boningsshus I, slutet 1800-tal
 - boningsshus II, slutet 1800-tal
 - fd ladugård III, 1850-1900
 - fd stall o liknande, 1850-1900
3. Kungsgården 5:1 (3:1), Olanderstorpet (ett av Frösöns bäst bevarade torp.)
 - boningsshus I, mitten 1800-tal
 - ladugård II, mitten 1800-tal
 - uthus III, 1900-tal
 - bod IV, mitten 1800-tal
 - bod VI, 1900-tal
 - lada VII, mitten 1800-tal
4. Kungsgården 5:1 (3:1), Västerhus
 - f.d. fältskärarbostad/museum I, 1736
 - källare III, ca 1900
5. Prästbordet 1:1
 - boningsshus I, ca 1850
 - prästgården III, 1939
 - källare VIII, ca 1900
6. Stocke 1:8, Österhus
 - boningsshus I, 1850
 - boningsshus II, scolarebostaden, 1735
 - jordkällare, 1800-tal
7. Stocke 2:2
 - Trivialskolans bibliotek I, ca 1830-tal
8. Stocke 1:12, hembydsgård
 - utsiktstorn I, slutet 1800-tal
 - f.d. konrektorsbostad II, collegiebostaden, 1735
 - ryttarhärbre IV, 1800-tal
 - härbre VI, 1800-tal
 - avträde IX,
9. Stocke 4:1
 - gammelstuga II, ca 1800
 - härbre V, 1700-tal
10. Valla 5:11 (tidigare Stg 1183), Hov
 - boningsshus I, 1812
 - matbod II, 1800-1850
 - ladugård V, 1800-1850
 - vedbod med källare VIII, 1850-1900
 - bryggstuga VI, 1900-1910
 - smedja VII, 1900-tal
 - lada X, 1880-1900
11. Valla 4:1 (tidigare Stg 1190), Frösö kyrkskola
 - f.d. skolhus I, 1900-1910
12. Valla 6:42 & 6:43, (tidigare Stg 1169), Sommarhagen.
 - bostadshus I, 1914
 - uthus II, omkring 1914
 - uthus III, Wennergrens torp, omkring 1914
 - lada I (tidigare Stg 1168)
13. Valla 8:4 (tidigare Stg 1109), EFS sommarhem
 - huvudbyggnad
 - uthus
14. Valla 8:20 (tidigare Stg 1125), Mickelsgård.
 - boningsshus I, mitten 1700-tal
 - ladugård II, början 1800-tal
 - bod III, 1800-1850
 - lada IV, 1800-1850
15. Valla 11:53 (tidigare Stg 1054), Stensgård
 - härbre IV, 1800-1850
16. Västbyn 1:2, Lindtorpet
 - ladugård III, 1905
17. Västbyn 2:5 & 3:33
 - boningsshus XII, 1800-talet
18. Kungsgården 5:1 (3:1), fd kungsgård, militärboställe
 - boningsshus I, 1833
 - boningsshus II, 1850-1900
 - ladugård III, 1850-1900
 - härbre VI, 1800-1850

Bilaga 4 – Byggnader inom F4

Bilaga 5 – Kulturhistoriskt värdefulla byggnader inom F4

Kulturhistoriskt värdefulla byggnader inom F4

Följande byggnader inom flygflottiljen F4's område har bedömts tillhöra värderingskategori 1.

Nr	Byggnad / tidigare funktion
10	Skolbyggnad / snickarverkstad
18	Gymnastikbyggnad / exövningshus
21	Kasern
22	Kasern
24	Expeditionsbyggnad / kasern
25	Kasern
51	Expeditionsbyggnad / furirförläggning
56	Expeditionsbyggnad / kadettförläggning
62	Expeditionsbyggnad / underofficersmässa, officersbarack
84	Kallgarage / Hangar "plåthangaren"
85	Kallförråd / hangar för ambulansflyg
86	Kallförråd / hangar för sjöflyg
137	Museum / smedja, vaktbyggnad
201	Maskinverkstad / värmecentral
224	Bostadshus
239	Museum / fältskärarbostad, personalbostad m.m.
	Museum (265) / källare
241	Bostadshus
242	Bostadshus
341	Kallförråd

Bilaga 6 - Diskussion kring marknads- och tingsplats

Ett arbete som ingick i ett uppdrag från länsstyrelsen var att försöka göra en tänkbar lokalisering av den forna marknads- och tingsplatsen på Frösön. Det har antagits att marknad och ting under medeltid och tidig historisk tid hölls på samma plats. Jamtamot var en stor marknad under medeltid och 1500-tal som hölls vid Gregori i mitten av mars. Det har diskuterats huruvida Jamtamot var ett ting med rötterna i järnålder men i dagsläget finns det inga belägg för detta utan det mesta talar för att det ursprungligen var en marknad. Vid en marknad där det samlades många människor borde det då funnits tillfällen för privaträttsliga uppgörelser (Holm, O. 2000:78).

Tingen kunde tidigare hållas på olika platser i de olika tingslagen och lagmannen hade ingen speciell tjänstebostad utan lagmansgården var där lagmannen bodde. Det första kända fasta lagmannasätet där ting kunde hållas i Jämtland är Hagnastad i Brunflo som omnämns på 1430-talet (Ahnlund 1948:509). Från Frösön finns ett antal medeltida rättshandlingar som är skrivna på en plats som heter firir Bergi, denna plats benämns senare under medeltid för kungsgården Förberg. På den landtunga som ligger mellan Frösön och Bynäset som i dag heter Dragedet hölls det under senmedeltid till mitten av 1600-talet lagting. Det äldsta kända dokumentet om att det hölls lagting här är från 1449 (Holm, O. Internet) och det sista är från 1643 (Bromé 324). Dragedet hette tidigare sprodetet, sprodetet.

Uppenbarligen finns det minst två platser på Frösön där det hållits ting varav Dragedet är en av platserna och som är registrerad som sådan i fornlämningsregistret. Gällande var marknadsplatsen för Jamtamotet, som under historisk tid byter namn till Gregorimarknaden, skulle ha legat finns det inga uppgifter om. Olaus Magnus nämner en vintermarknad på Storsjöns is i mitten av mars men förlägger den marknaden till Oviken. Även om det går att ställa sig undrande inför uppgiften om platsen så nämner han den i sammanhang med andra vintermarknader som är förlagda till isbelagda sjöar (Ahnlund 1948:473). Detta skulle betyda att det blir svårt att avgränsa någon speciell plats för var marknaden varit. Den enda kända platsen för en marknad i området är från historisk tid och ligger i Glasätt.

I sammanhang med diskussionen var marknads- och tingsplatsen låg under medeltid har Kungsgården spelat en stor betydelse. Några kulturhistoriker menar att tingsmarknadsplats och kungsgård borde ha varit samlade på en och samma plats tidigare under historien (Bl.a. Hallström 1931, Carlsson, C.R. 1970, Hemmendorff 1991, Oscarsson internet). Den förste som nämner att marknaden skulle ha skett på kungsgården är den svenske kungens sekreterare Rasmus Ludvigsson som år 1575 skriver att på föreskrivna kungsgård på Frösön plägar årligen stå en marknad måndagen näst efter S:t Gregori dag, som kallas Jemtemotet (Ludvigsson, R. 1953). Att tingsmöten hållits på Kungsgården vet vi genom de domar som är utfärdade där. Det första protokollet som är utskrivet på Kungsgården är från 1410 (JHD 145) Platsen Förberg är känd från dokument som är äldre än 1410, även här med tingsbeslut som är tagna på platsen. Förberg nämns första gången i de skriftliga källorna 1339 (JHD 38, Flemström, B. 1983:39).

Det går inte med säkerhet säga när Förberg blev till Kungsgård. Vi vet heller inte med säkerhet var detta Förberg låg eftersom namnet har försvunnit. Kungsgården ligger i dag i ett område som vi vet tidigare hette Västanåker. I det dokument som vi med säkerhet får reda på att kungsgården var placerad i sitt nuvarande läge är skrivit av den tidigare nämnde Rasmus Ludvigsson. I samma dokument nämner han även Förberg. Han skriver "Kungsgårdar i landet. En på Frösöön heter Westanåker: I förtiden heet han Förberga (Ludvigsson, R. 1953)."

Osäkerheten kring att det inte med säkerhet går att säga var kungsgården Förberg legat har gjort att det under 1900-talet har diskuterats om det finns en äldre placering av kungsgården. Utifrån tolkningar av olika historiska dokument, teorier kring dessa, och allmänna teorier om hur olika maktcentra på Frösön förändrats och flyttat över tid har det föreslagits att kungsgården och Firir Bergi (eller Förberg som det benämns senare) skulle ha legat nedanför Öneberget. Arkeologen Gustav Hallström är den förste som föreslår ett sådant scenario. Hans utgångspunkt för ett sådant resonemang är inte de historiska dokumenten utan hans teori utgår från att Mjälle och fornborgen på Öneberget utgjort Frösöns första centrum. Namnet Firir Bergi tycker han passar bra på platsen framför Öneberget (Hallström, G. 1931:63).

Historikern Nils Ahnlund (1948:517-ff) menar att något händer med kungsgården när namnet Förberg plötsligt försvinner från dokumenten i slutet av 1400-talet och att endast kungsgården nämns. Som intäkt att detta skett menar han att Rasmus Ludvigssons notering om att "Kungsgårdar i landet. En på Frösön heter Westanåker: I förtiden heet han Förberga" från 1575 betydde att kungsgården flyttat. Ahnlund menar att om inte kungsgården flyttat så skulle det inte finnas någon anledning för Ludvigsson att notera detta. Ett annat argument för att detta (Ahnlund 1948: 222-ff) skulle ha skett är ett rättsprotokoll från 1345 där Nils Halstensson efter ett mord döms att betala dryga böter i form av jordinnehav till kungen. Halstensson fick avstå till kronan halva Mjälle uppsides den jord som kronan ägde sen tidigare samt sitt laxfiske i Ragunda. Förutom detta skulle hans fru Kristina ge halva yttergården "Firir Bergi" samt andra halvan av samma gård som hon blev tvungen att inköpa av en Olav i Västanaåker (JHD 49 och 50). Firir Bergi nämns i samma dokument som Mjälle och Västanaåker men förläggs inte geografiskt någonstans. Ahnlund gör tolkningen att Firir Bergi ligger bredvid Mjälle. Han menar att på så vis fick kungen ett större samlat jordinnehav i Mjälle där sedan den första kungsgården skulle ha legat för att sedan någon gång i slutet av 1400-talet flyttas till den plats som vi känner till i dag (Ahnlund 1948: 517-ff). Teorierna om att kungsgården skall ha legat på en annan plats har diskuterats senare av andra utan att direkt tillföra något nytt i fråga (Carlsson, C.R.. 1970, Hemmendorff 1991, Holm 2004). I källhänseende tillför Carlsson (1970:323) en uppgift från en tiondelängd från 1658 mellan Önet och Mjälle där kungen ägt mark under medeltiden. Där finns ett område som benämns Kongsgård vilket kan tolkas som att kungsgården legat nedanför Öneberget.

Ahnlunds antagande om en flytt av kungsgården bygger även på att namnet Förberg försvinner och att kungsgården endast benämns Kungsgården från slutet av 1400-talet. Ett annat bevis för flytten skall ha skett menar Ahnlund (1948:521) är den stora byggnadsverksamhet som skett på Kungsgården i slutet av 1400-talet under Olav Bagges förvaltning. Ahnlund antar att byggnationerna sker i samband med flytt av kungsgården från Förberg vid Mjälle till det som vi känner som platsen Kungsgården. Första gången som kungsgården nämns utan Förberg är 1431 (JHD 204).

Teorin om att kungsgården skulle ha legat vid Öneberget är inte helt accepterad. Bo Oscarsson (internet) ifrågasätter denna teori och menar att Kungsgården alltid har legat nere vid Kungsgårdviken. Utgångspunkt för resonemanget är att den västra delen av Frösön med Västerhus, Hov och Kungsgården var Jämtlands maktcentra under sen järnålder och medeltid. Han menar vidare att namnet Firir Bergi avser Bynäsberget och inte Öneberget.

Mot de resonemang som förts om att kungsgården skulle ha flyttat går det att ställa ett antal frågor. Ur källhänseende finns det inget som säger att den överhuvudtaget skulle ha flyttats. Det finns heller inget som säger hur marken i Västanaåker skulle ha kommit i kronans ägo. Om det av Ahnlund använda dokumentet från 1345, som han tolkar som att Förberg ligger invid Mjälle, i stället tolkas som att Förberg ligger invid Västanaåker innebär

det att det inte skett någon flytt av kungsgården utan arr den alltid legat vid Kungsgårdsviken mitt emot Bynäset.

I dagsläget finns det inga dokument som direkt pekar ut att Förberg skulle ha legat bredvid Mjälle eller det som i dag heter Önet. Den enda som finns i den riktningen är den tidigare nämnda tiondelängden från 1658 där ett område i Mjälle benämns Kongsgård. Mjälle tillhörde under medeltiden kronan.

Teorierna om kungsgården blivit flyttad eller ej bygger på tolkningar och antaganden. I källhänseende har jag hittat tre historiska källor som geografiskt pekar ut var Förberg (Firir Bergi) en gång legat: Alla tre uppgifterna är nedskrivna efter det att namnet Förberg tagit ur bruk. Den äldsta är den tidigare nämnda Rasmus Ludvigssons notering om Kungsgårdar i landet ”En på Frösöön heter Westanåker: I förtiden heet han Förberga”. Detta tolkar jag som att platsen tidigare hette Förberg och inte att kungsgården flyttat vilket bl.a. Ahnlund och Holm gör. Den andra uppteckningen som placerar Förberg geografiskt är en situationskarta som visar en militärövning vid Frösös skans år 1770. På kartan har lantmätare Siegroth skrivit ned ”Frösö kongsgård är formerad i gamla tider af Förbergs och Wästanåkers bondehemman” (Krigsarkivet). Fale Burman (1894:99) skriver i sina koncept-dagböcker från åren 1793-1802 om skillnaden mellan Förberg och Wästanåker ”fattade skillnaden mellan det forna Förberg en gård, som innefattat Kungsgårdsmarken samt trakten kring gamla skansen och Wästanåker, som ägorna wästanför skansen, eller de n.v. Kungsgårdsåkrarana kallades”. Som jag ser det är det sannolikaste att kungsgården legat där den ligger än i dag.

Att utifrån de resonemang som förts försöka göra en tänkbar lokalisering av den forna marknads- och tingsplatsen på Frösön är till viss del tolkande och spekulativ, vilket framgått av diskussionen som förts. Av vad som framgått så finns det minst två platser som det hållits ting på Frösön. Den första är Sprotedet eller Dragedet som det nämns i dag. Där har det hållits ting från mitten av 1400-talet och ca. 200 år framåt. Den andra platsen är på Kungsgården vars placering under medeltid har diskuterats. Det sannolika är att den sedan 1300-talet legat på samma plats som i dag. Således finns det alltså även två platser var marknaden skulle kunna ha varit förlagt på under medeltid. Att utröna med större säkerhet vilken av platserna den legat på låter sig inte göras utan en arkeologisk undersökning vilket kan bli svårt om Jamtamotet skulle varit förlagd på Storsjöns is vilket Olaus Magnus skriver.

I dag är delar av de båda nämna områdena med i fornlämningsregistret som Raä 110 på Dragedet som samlingsplats/tingsplats. Även Raä 207 på Dragedet som består av skörbränd sten skulle kunna indikera en verksamhet som marknad. Vid Kungsgården är själva gården med i registret som Raä 191.

Björn Oskarsson
Antikvarie
Jämtlands läns museum

Kulturhistoriskt planeringsunderlag
för del av Frösön inklusive F4

Frösö socken, Östersunds kommun, 2006

Veronica Olofsson

Utgivning och distribution:
Jamtli, Jämtlands läns museum
Box 709
831 28 Österund
Tel 063-15 01 00
Fax 063- 10 61 68

© Jamtli, Jämtlands läns museum 2007

Allt kartmaterial från GSD-Fastighetskartan © Lantmäteriverket
Dnr 507-97-2674

Omslagsbilder:
Tvätthall för flygplan, byggnad 110.
Ambulansflyghangar/kallförråd, byggnad 85.
Vaktbyggnad, byggnad 179.
Flygledartorn, byggnad 4.
Foto: Christina Thuné & Inga-lill Granbom, Jamtli Bildbyrå

Redigering och layout: Lena Ljungkvist, Jamtli Förlag

ISSN 1654-2045

Innehållsförteckning

INLEDNING	3
KONTAKTUPPGIFTER M.M.	4
SAMMANFATTNING	5
KULTURHISTORISKA VÄRDEN	5
<i>Kulturhistoriskt värdefulla miljöer</i>	6
Valla-Härke-Hov-Stocke-Rise-F4	6
Kungsgården.....	7
<i>Fornlämningarnas geografiska spridning</i>	7
<i>Enskilda byggnader som bör skyddas</i>	9
VÄRDEN INOM FLOTTILJOMRÅDET F4	12
<i>Flottiljområdets bebyggelseutveckling</i>	12
<i>Sammanvägd motivering av F4</i>	13
<i>Byggnader och miljöer inom F4</i>	14
Värderingsprocess av bebyggelsen	15
Riktlinjer för bevarande av bebyggelsen	15
Förteckning över inventerade byggnader inom F4	16
Bevarandevärda markområden inom F4.....	18
BYAR OCH MILJÖER.....	19
VÄSTERHUS	19
KRÅKSTA	20
VÄSTBYN	20
GLASÄTT.....	20
RISE	20
STOCKE.....	21
HOV OCH GRÖTOM.....	21
VALLA	22
HÄRKE	22
ARNLJOTLÄGDEN	23
MICKELSGÅRD OCH STENSGÅRD.....	23
BYNÄSET	24
KUNGSGÅRDEN.....	24
<i>Torpen under Kungsgården</i>	25
FLYGFLOTTILJEN F4.....	26
<i>Militär organisation i Jämtland</i>	26
<i>Cronstads skans</i>	27
<i>Frösö läger</i>	27
Östra E:et – den första utbyggnadsperioden vid Frösö läger	28
Fältjägarerna	28
Hästjägarerna.....	28
Västra E:et – det blivande flottiljområdet	29
Avflyttning	30
<i>4:e Flygkåren</i>	30
<i>Kungliga Jämtlands flygflottilj</i>	32
Nedläggning	34
<i>Bebyggelse inom flottiljområdet</i>	35
Byggnader 1880-1911	35
Byggnader 1912-1935	37
Byggnader 1936-1969	40
Byggnader 1970-2005	44
KÄLLFÖRTECKNING	46
BILAGA 1 - KULTURHISTORISKT VÄRDEFULLA MILJÖER	48
BILAGA 2 – FORNLÄMNINGAR INOM UTREDNINGSOMRÅDET.....	49

BILAGA 3 – KULTURHISTORISKT VÄRDEFULLA BYGGNADER.....	50
BILAGA 4 – BYGGNADER INOM F4	51
BILAGA 5 – KULTURHISTORISKT VÄRDEFULLA BYGGNADER INOM F4.....	52
BILAGA 6 - DISKUSSION KRING MARKNADS- OCH TINGSPLATS.....	53

Inledning

Jämtlands läns museum har på uppdrag av samhällsbyggnadskontoret i Östersunds kommun under våren och sommaren 2006 upprättat ett kulturhistoriskt planeringsunderlag för att av kommunen avgränsat område på Frösön, där bland annat flygflottiljen F4 ligger (se karta s 6). Planeringsunderlaget är tänkt att användas i arbetet med den fördjupade översiktplan som kommunen har för avsikt att upprätta för området.

Syftet med följande rapport är att beskriva vilka kulturhistoriska värden som den fysiska miljön inom området besitter. Det kulturhistoriska underlag som redovisas i denna rapport avser inte att ge en heltäckande bild av området, utan är snarare tänkt att ge en överblick över de kvaliteter och kulturvärden som bör nyttjas och värnas om i den fortsatta utvecklingen av området. För de byar och miljöer som finns i det aktuella området har en översyn och reviderad sammanställning av fornlämningar och kulturhistoriskt värdefull bebyggelse gjorts. Planeringsunderlagets tyngdpunkt ligger dock på flottiljområdet, för vilken en arkeologisk utredning genomförts samt en utredning om flottiljens bebyggelse och dess kulturhistoriska värden.

Hela det aktuella området ingår i en miljö av riksintresse för kulturmiljövården, Storsjöbygden Z 25. Miljön i området präglas av ett sydsluttande öppet odlingslandskap med mindre skogsbevuxna avsnitt och vackra utblickar mot Storsjön och fjällvärlden. I området finns ett rikt kulturlandskap där en historisk kontinuitet är tydligt avläsbar bland annat genom den rikliga förekomsten av fornlämningar och odlingsrösen, men också genom senare tiders avtryck i form av bebyggelse.

Flygflottiljen F4 är belägen på västra delen av Frösön vid flygfältets södra sida. Området har använts för militär verksamhet under mer än 300 år. Området har varit satt i kontinuerlig förändring i takt med såväl militära som samhälleliga förändringar. Inom nuvarande F4-området finns en blandning av byggnader från tiden då området fungerade som mötes- och övningsplats för Jämtlands dragonregemente i slutet av 1800-talet och olika byggnader från hela 1900-talet. I byggnadsbeståndet och den fysiska miljön tydliggörs den militära verksamhetens förändringar och moderniseringar.

Kulturhistoriskt värdefulla byggnader samt fornlämningar som ingår i det undersökta området redovisas i listform samt på kartor som bilaga. Byggnadsinventeringen biläggs digitalt på en CD-skiva tillsammans med en karta där byggnadernas nummer finns markerade. Originalfoton från inventeringen förvaras i Minnesbanken på Jämtlands läns museum.

Länsmuseets utredningsarbete har utförts av antikvarie Veronica Olofsson (bebyggelsehistoria) och antikvarie Björn Oskarsson (arkeologi). Inga-lill Granbom och Christina Thuné har fotograferat de inventerade byggnaderna. Kartmaterialet har tagits fram av antikvarie Karl-Johan Olofsson.

Östersund den 24 oktober 2006

Veronica Olofsson
Antikvarie

Kontaktuppgifter m.m.

Uppdrag	Framtagande av kulturhistoriskt planeringsunderlag för del av Frösön, inklusive flygflottiljen F4's område.
Uppdragstagare	Jämtlands läns museum Box 709 831 28 Östersund Kontaktperson: Veronica Olofsson
Uppdragsgivare	Östersunds kommun Samhällsbyggnadskontoret 831 32 Östersund Kontaktperson: Jenny Jernström
Fastighet	Kungsgården 5:1, Frösö socken, Östersunds kommun
Objekt	Jämtlands flygflottilj F4
Fastighetsägare	F4 Vasallen AB
Dnr, JLM	600/2005, F8DA
Dnr, Lantmäteriet	507-97-2674, GSD-Fastighetskartan © Lantmäteriverket

Sammanfattning

Följande kulturhistoriska planeringsunderlag har upprättats för ett av Östersunds kommun avgränsat område på Frösön som sträcker sig från Härke i söder till Rödösundet i norr. Bakgrunden är att kommunen har för avsikt att under 2006 upprätta en fördjupad översiktsplan för området, inför vilken en dokumentation av områdets kulturhistoriska värden utgör en viktig del.

För de byar och miljöer som finns i det aktuella området har en översyn och sammanställning av fornlämningar och kulturhistoriskt värdefull bebyggelse gjorts. Planeringsunderlagets tyngdpunkt ligger dock på flottiljområdet, för vilken en arkeologisk utredning genomförts samt en utredning om flottiljens bebyggelse och dess kulturhistoriska värden.

Kulturhistoriska värden

Det av kommunen avgränsade området sträcker sig från Härke i söder till Rödösundet i norr. Hela området ingår i en miljö av riksintresse för kulturmiljövården, Storsjöbygden Z 25. Den sydvästra delen av Frösön präglas av ett sydsluttande öppet odlingslandskap med mindre skogsbevuxna avsnitt och vackra utblickar mot Storsjön och fjällvärlden. I området finns ett rikt kulturlandskap där en historisk kontinuitet är tydligt avläsbar bland annat genom den rikliga förekomsten av fornlämningar och odlingsrösen, men också genom senare tiders avtryck i form av bebyggelse.

Karta över västra delen av Frösön, där det av kommunen avgränsade området är markerat.

Området kring Hov-Prästbordet-Stocke kan betecknas som landskapets centrala kulturbygd. Miljön är belägen i ett krönläge med vida utblickar över det omgivande odlingslandskapet, Storsjön och fjällvärlden. Det kulturhistoriska värdet i området består i att landskapet kan uppvisa kulturminnen som speglar både gammal odlingsbygd, ett välbevarat sockencentrum, läroverk och tidig turistbygd. Frösö kyrka, byggd omkring år 1200, med klockstapel, sockenstuga och prästgård utgör ett tydligt sockencentrum. Till kyrkan leder vägar från flera olika håll, vägar som följer flera hundra år gamla sträckningar. I miljön kring kyrkan ligger även kyrkskolan från 1897 samt flera välbevarade byggnader från landskapets första läroverk, Jämtlands Trivialskola, som grundades redan 1679.

De gamla gårdarna vid Hov, Stocke, Mickelsgård och Stensgård m.fl. ligger kvar på samma platser som de enligt de äldsta kartorna haft sedan 1600-talet. Gravhögar vittnar om att bebyggelse har kontinuitet sedan vikingatiden. På flera av gårdarna finns välbevarad bebyggelse från 1700- och 1800-talet. I sydsluttningarna från kyrkan ligger Wilhelm Peterson-Bergers sommarbostad Sommarhagen, som utgör ett av landets mest kända konstnärshem. Inte långt från Sommarhagen ligger Arnljotlägden där Peterson-Bergers taldrama Arnljot spelas varje år.

Nere vid stranden ligger Kungsgården som omges av odlingsmark, bebyggelse, alléer och resterna av 1600-talsskansen Frösö skans. Området var en viktig plats för det formella överlämnandet av Jämtland till Sverige 1645. Strax nordväst om Kungsgården hade Jämtlands regemente sin övnings- och mötesplats från andra hälften av 1600-talet fram till början av 1900-talet. Den militära traditionen i området fördes vidare genom flygflottiljens övertagande.

Kulturhistoriskt värdefulla miljöer

I det av kommunen avgränsade området har två större miljöer bedömts som särskilt kulturhistoriskt intressanta, Valla-Härke-Hov-Stocke-Rise-F4 samt miljön kring Kungsgården. Den förstnämnda miljön har i samband med denna utredning utökats till att omfatta även flygflottiljen F4. I *Bilaga 1 – Kulturhistoriskt värdefulla miljöer* finns en karta där de två miljöerna är markerade. Nedan följer en kortare beskrivning av områdena och en motivering av dess värden.

Valla-Härke-Hov-Stocke-Rise-F4

Miljön utgörs av ett stort område som sträcker sig från Mickelsgård och Stensgård i söder, vidare mot Härke, Stengårdsberget och Hov till Stocke, Rise och flygflottiljen F4:s område i nordväst. Fritidsbebyggelsen längs Härkevägen samt bostadsområdet söder om Arnljotlägden ingår dock inte i miljön. Området har i snart två tusen år utgjort Jämtlands centrum och den historiska kontinuiteten är avläsbar i ett flertal olika kulturminnen, såsom fornlämningar, kyrkan, odlingslandskap och bebyggelse. Miljön med kyrkan, det öppna odlingslandskapet och de vidsträckta vyerna över sjön och fjällen kan nog räknas som en av landets mest kända, som förevigats i Wilhelm Peterson-Bergers musik. I området finns även en mängd byggnader av varierande ålder som bedömts som kulturhistoriskt värdefulla.

Den bebyggda miljön vid flygflottiljen F4 är ett område som använts för militär verksamhet under mer än 300 år, först som övnings- och lägerplats för Jämtlands regemente och därefter för en av landets äldsta flygflottiljer. Bebyggelsestrukturen och den samling av byggnader som finns representerade i området, allt från lägertiden i slutet av 1800-talet och olika byggnader från hela 1900-talet, tydliggör den militära verksamhetens utveckling i området. Läs vidare om flygflottiljen i avsnittet *Värden inom flottiljområdet F4*.

Kungsgården

Området kring Kungsgården, med åkermarken, allén och de två torpen Åstorpet och Stenstorpet, samt lämningarna från Frösö skans har bedömts som en miljö med kulturhistoriskt värde. Området har haft en rikspolitisk betydelse och både Kungsgården och skansen visar på Frösös centrala roll i länet fram till dess att staden Östersund expansion kom igång. Kungsgårdens huvudbyggnad har ett arkitekturhistoriskt värde, då det speglar hur staten från centralt håll kunde påverka byggenskapen på landsbygden. Dessa byggnader kom att spela en viktig roll i hur nya ideal och stilar kom att spridas både geografiskt och socialt.

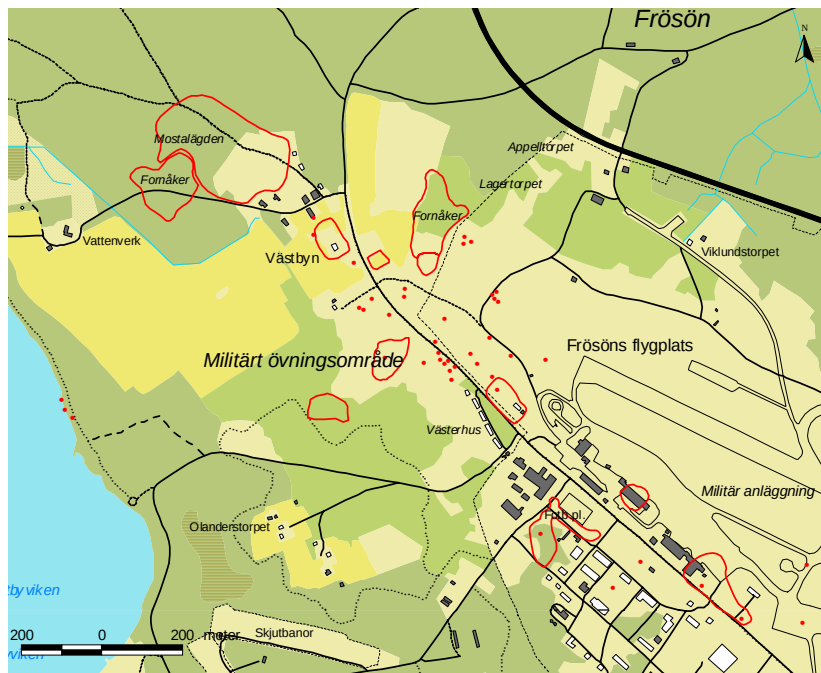
Miljön domineras idag av huvudbyggnaden med tillhörande flygel och ekonomibyggnader. Huvudbyggnaden präglas av en tidstypisk empiristil och utformningen ansluter till dåtidens statliga normalritningar för militärboställen. En allékantad väg leder ner till fastigheten med öppen jordbruksmark på var sida och framför huvudbyggnaden bildar vägen en cirkel. På fastigheten finns förutom huvudbyggnaden ytterligare ett boningshus placerad som en flygelbyggnad, en ladugård, ett härbre, en bod samt en bastubyggnad.

Fornlämningarnas geografiska spridning

Inom utredningsområdet finns det fyra områden med större koncentrationer av fornlämningar. I övrigt ligger enstaka fornlämningarna utspridda inom utredningsområdet. Fornlämningarna är skyddade av Kulturminneslagens 2 kap och åtgärder/markarbeten som kan beröra dessa kräver tillstånd av länsstyrelsens kulturmiljöenhet.

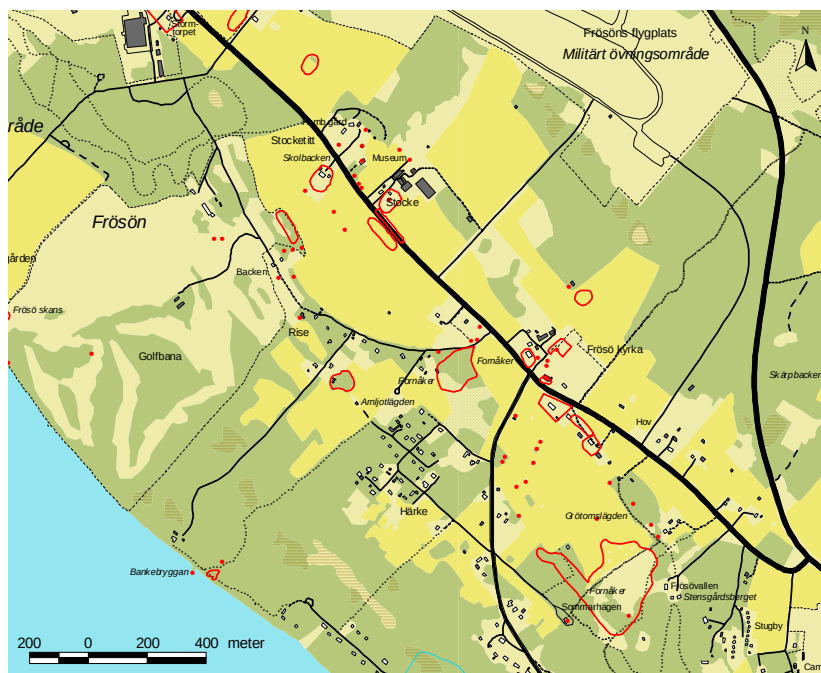
Kartorna nedan visar de fyra områdena med större koncentrationer av fornlämningar. Lämningarna har märkts ut med röda markeringar. I *Bilaga 2 – Fornlämningar inom utredningsområdet* finns en översiktskarta över hela utredningsområdet där samtliga fornlämningar har markerats.

Det första området är de centrala delarna av flygflottiljen. På båda sidor utefter huvudvägen genom området finns lämningar från olika tidsperioder. Lämningarna ligger mellan husen och kan lätt komma till skada vid byggnationer och andra arbeten. Väster om landningsbanan finns större områden av fornlämningar som huvudsakligen är lämningar från järnålder och medeltid bestående av gårdstomter, gravar och fossila åkermarker.

Karta över fornlämningsområdet vid de centrala delarna av flottiljen och väster om flygfältet.

I ett större område som sträcker sig från Hov och Sommarhagen i sydöst över Stocke, Rise till golfbanan i nordväst finns ett stort antal lämningar av gravar, fossil åkermark, äldre gårds/bytomter m.m.

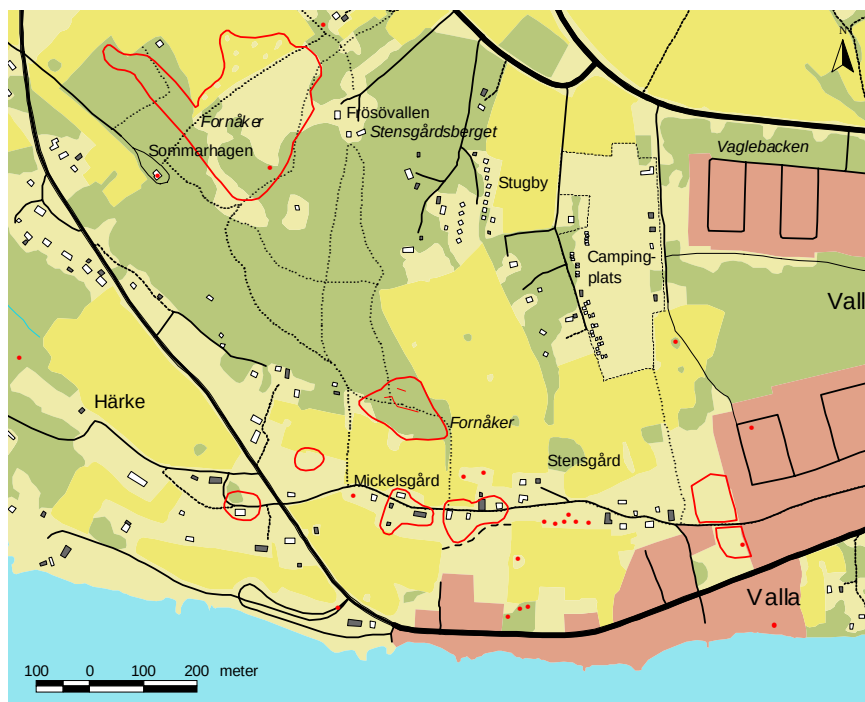
Området sträcker sig från Stocke i nordväst till Hov och Sommarhagen i sydöst.

Efter stranden vid Kungsgårdsviken ligger ett antal fornlämningar. Förutom Kungsgårdens bytomt och lämningarna efter Frösö skans finns gravhögar, fynd av slagg och järnframställningsplatser. I princip är hela Dragedet registrerat i fornlämningsregistret som tingsplats. På stranden finns även eldsprängd sten som kan indikera en stenåldersboplats.

I området utmed Kungsgårdsvikens strand finns ett flertal fornlämningar.

Vallaområdet med Stensgård och Mickelgård är också fornlämningstätt med gravar och äldre gårds/bytomter. Lämningarna ligger i huvudsak utefter den vägsträckningen som går genom området.

Utmed byvägen genom Stensgård och Mickelgård finns flera fornlämningar.

Enskilda byggnader som bör skyddas

För området utanför flygflottiljen har genomförts en översyn och revidering av den förteckning med byggnader som bedömdes som kulturhistoriskt värdefulla vid 1972 års inventering. (Tidigare fastighetsbeteckning anges inom parentes. Den romerska siffran anger byggnadens nummer på inventeringsblanketten.) Några av byggnaderna har tagits bort eftersom de inte längre kan betraktas som kulturhistoriskt intressanta, då de har rivits eller kraftigt ombyggs. Förteckningen har även kompletterats med de kulturhistoriskt

värdefulla byggnader som har tillkommit efter 1972 års inventering. För följande byggnader bör Plan- och bygglagen kap 3, §12 gälla. Frösö kyrka ingår inte i följande förteckning då den skyddas enligt Kulturminneslagen 4 kap. Se även *Bilaga 3 – Kulturbistoriskt värdefulla byggnader* där de aktuella byggnaderna är markerade på en karta.

Kungsgården 5:1 (3:1), Bengtstorpet

- boningshus II, slutet 1700-tal
- lada VI, 1850-1900

Kungsgården 5:1 (3:1), Glasätt

- boningshus I, slutet 1800-tal
- boningshus II, slutet 1800-tal
- fd ladugård III, 1850-1900
- fd stall o liknande, 1850-1900

Kungsgården 5:1 (3:1), F.d. Kungsgård, militärboställe

- boningshus I, 1833
- boningshus II, 1850-1900
- ladugård III, 1850-1900
- härbre VI, 1800-1850

Kungsgården 5:1 (3:1), Olanderstorpet (ett av Frösöns bäst bevarade torp.)

- boningshus I, mitten 1800-tal
- ladugård II, mitten 1800-tal
- uthus III, 1900-tal
- bod IV, mitten 1800-tal
- bod VI, 1900-tal
- lada VII, mitten 1800-tal

Kungsgården 5:1 (3:1), Västerhus

- f.d. fältskärbostad/museum I, 1736
- källare III, ca 1900

Prästbordet 1:1

- boningshus I, ca 1850
- prästgården III, 1939
- källare VIII, ca 1900

Stocke 1:8, Österhus

- boningshus I, 1850
- boningshus II, scolarebostaden, 1735
- jordkällare, 1800-tal

Stocke 2:2

- Trivialskolans bibliotek I, ca 1830-tal

Stocke 1:12, hembygdsgård

- utsiktstorn I, slutet 1800-tal
- f.d. konrektorsbostad II, collegiebostaden, 1735
- ryttarhärbre IV, 1800-tal
- härbre VI, 1800-tal
- avträde IX,

Stocke 4:1

- gammelstuga II, ca 1800 (flyttad från Glasätt under 1900-tal)
- härbre V, 1700-tal

Valla 5:11 (tidigare Stg 1183), Hov

- boningshus I, 1812
- matbod II, 1800-1850
- ladugård V, 1800-1850
- vedbod med källare VIII, 1850-1900
- bryggstuga VI, 1900-1910
- smedja VII, 1900-tal
- lada X, 1880-1900

Valla 4:1 (tidigare Stg 1190), Frösö kyrkskola

- f.d. skolhus I, 1900-1910

Valla 6:42 & 6:43, (tidigare Stg 1169), Sommarhagen.

- bostadshus I, 1914
- uthus II, omkring 1914
- uthus III, Wennergrens torp, omkring 1914
- lada I (tidigare Stg 1168)

Valla 8:4 (tidigare Stg 1109), EFS sommarhem

- huvudbyggnad, 1930-tal
- uthus, 1930-tal

Valla 8:20 (tidigare Stg 1125), Mickelsgård.

- boningshus I, mitten 1700-tal
- ladugård II, början 1800-tal
- bod III, 1800-1850
- lada IV, 1800-1850

Valla 11:53 (tidigare Stg 1054), Stensgård

- härbre IV, 1800-1850

Västbyn 1:2, Lindtorpet

- ladugård III, 1905

Västbyn 2:5 & 3:33

- boningshus XII, 1800-talet

Värden inom flottiljområdet F4

F4 flygflottilj är belägen på västra delen av Frösön vid flygfältets södra sida. Området har använts för militär verksamhet under mer än 300 år, först som övnings- och lägerplats för Jämtlands dragonregemente (fältjägarerna) och dess kavallerikompani, senare för en av landets äldsta flygflottiljer. Området har varit satt i kontinuerlig förändring i takt med såväl militära som samhälleliga förändringar. Inom nuvarande F4-området finns idag en blandning av byggnader från lägstertiden i slutet av 1800-talet och olika byggnader från hela 1900-talet. Den militära verksamheten har förändrats och moderniserats, vilket har satt sina spår i den fysiska miljön. I samband med att verksamhetens skiftningar har ett ständigt behov av nya byggnader och lokaler funnits.

Ur ett nationellt perspektiv är Jämtlands flygflottilj speciell såsom en av landets äldsta flygflottiljer. F4, då 4:e Flygkåren, var en av de fyra flygkårer som bildades vid 1925 års försvarsbeslut då försvarsgrenen Flygvapnet uppstod. Något som särskilt utmärkte flottiljen på Frösön var kombinationen med både en land- och sjöflygplats.

Till skillnad från många andra militära områden har flygflottiljsområdet varit en relativt integrerad del av Frösön, främst genom landsvägen som tidigare gick igenom området, men även genom flygstationen för civilt flyg som tidigare låg i anslutning till flottilj-området. Flygfältet har dessutom nyttjats för både militärt flyg och den vanliga flygtrafiken sedan den uppstartades. Det var först 1986 som flottiljområdet inhägnades och stängdes av för genomfartstrafik och flygstationen fick sin nuvarande placering.

Flottiljen har varit en viktig arbetsplats för både militärer och civila. Flera av de anställda hade under flottiljens första årtionden sina bostäder inom flottiljens område, i radhusen i nordväst eller i något av torpen i dess närhet. Dessutom har flottiljen och dess lokaler använts vid olika typer av arrangemang utan militär anknytning, såsom idrottstävlingar på idrottsplanerna, musikkonserter i hangarerna och idrottsträningar i gymnastikbyggnaden. Flygflottiljen har även haft ett samarbete med sjukvården i länet genom de ambulansflygningar som genomfördes mellan åren 1927 och 1958. Beställningen av ambulans gjordes via lasarettet i Östersund och om sjuktransport ansågs nödvändig vidarebefordrades beställningen till chefen för F4 som i sin tur avgjorde om flygningen kunde genomföras med hänsyn till väder och lämplig landningsplats. Sitt huvudsakliga verksamhetsområde hade flygambulansen inom Jämtlands, Västerbottens och Västernorrlands län. Ambulansflygningarna i flygflottiljens regi upphörde 1958, då verksamheten övergick till civilflyget.

Flottiljområdets bebyggelseutveckling

Den bebyggda delen av området har över åren förändrats, förflyttats, utökats och förminskats från Frösö skans vid Kungsgården till Cronstads skans sydväst om landsvägen, vidare till Östra Etablissemangen (Östra E:et) nordväst om landsvägen och därefter genom Västra Etablissemangen (Västra E:et) åter till den sydvästra sidan. Det går att urskilja perioder i den militära verksamhetens historia som har gett tydliga avtryck i den fysiska miljön genom stora nybyggnationer. Den första större utbyggnadsperioden inföll under mitten av 1800-talet då det Östra E:et, strax nordost om platsen för gamla tältlägret, bebyggdes för både fält- och hästjägarerna. Under 1880-talet började det nya lägerområdet Västra E:et att bebyggas väster om landsvägen, vilket längre fram skulle komma att bli kärnan för flygflottiljen. Fältjägarerna flyttade 1910 från Frösön in till Östersund stad och en tid därefter hände det inte mycket i området.

År 1926 övertog Flygkåren området på Frösön, vilket blev tydligt i den fysiska miljön främst genom omändringen av exercisfältet till flygfält samt några nybyggnader sammanknippade med flygverksamheten. Det var först vid flygkårens omorganisation till flygflottilj tio år senare och den närmaste tidsperioden därefter som den fysiska miljön

gavs en mer genomgripande förändring. De kvarvarande byggnaderna i Östra E:et revs och ”felplacerade” minnesstenar flyttades för att få ett mer funktionsdugligt flygfält. Det bebyggda området tillfördes en mängd nya byggnader, såsom hangarer, kaserner, sjukhus, kanslihus och expeditiionsbyggnader, verkstäder, förrådsbyggnader och befälshotell samt bostäder. Under andra hälften av 1900-talet har förändringarna i den fysiska miljön främst påverkats av ökat antal värnpliktiga och anställda, moderniseringsprocessen och tillförseln av nya flygplansmodeller och motorfordon, vilket bl.a. har resulterat i en ny militärrestaurang, en fordonsverkstad och nya hangarer. Flera av de äldre byggnaderna har rivits eller byggts om för att de varit för enkla, små, omoderna, dåligt skick, eller för att de har stått på ”fel” plats, såsom exempelvis byggnaderna vid Cronstads skans.

Placeringen av byggnaderna inom den centrala delen av flottiljområdet har till stor del följt 1880-talets mönster och de flesta byggnaderna har placerats med sin längdriktning parallellt med höjdkurvorna, vilket ger ett ordnat och överskådligt intryck. Byggnaderna, med undantag av hangarerna, är relativt småskaliga och av skiftande karaktär och ålder. De äldsta byggnaderna, kasern- och skolbyggnaderna, f.d. officersbaracken och gymnastikhallen, präglar området, men det finns även ett flertal välbevarade och karaktärsfulla byggnader från 1920- och 30-talet. I den sydöstra delen återfinns en stor militärrestaurang med bruna plåtinklädda fasader från slutet av 1970-talet, vilken stilmässigt särskiljer sig i området. Den centrala delen av flottiljområdet ger ett lummigt intryck, med stora grönytor, flera trädalléer och trädplanteringar i rader. Det finns även mer gestaltade grönområden vid kanslihuset, militärrestaurangen och i området mellan expeditiionsbyggnaden (f.d. officersbaracken) och gymnastikhallen med grusade gångvägar och minnesstenar uppsatta vid olika tillfällen i områdets militära historia. Vid militärrestaurangen finns även två ”flygplansskulpturer” med flygplan upphöjda på ett stativ.

Vid infarten i flottiljområdets sydöstra del, ger byggnaderna istället ett ganska rörigt intryck. Här återfinns de större flyg- och fordonsrelaterade byggnaderna, vilka uppförts med olika material, utformningar och placeringar under senare hälften av 1900-talet. Flygledartornet på nordöstra sidan av vägen utgör ett landmärke i denna del av området.

I områdets nordvästra del återfinns främst garage- och förrådsbyggnader av olika ålder, utförda i olika material och byggnadsformer samt det stora serviceförrådet och en större expeditiionsbyggnad. Området avslutas utanför stängslet med fyra välbevarade radhusbyggnader från 1940-talet placerade på rad utmed vägen. Den nordöstra sidan av den f.d. landsvägen präglas av hangarbyggnaderna med halvcylindrisk eller långsträckt form samt den f.d. fältskärbostaden.

Sammanvägd motivering av F4

Det område som idag utgör kärnan av det bebyggda flottiljområdet började planläggas och bebyggas med militära byggnader redan under 1880-talet. Den efterföljande bebyggelseutvecklingen i området har genom sin lokalisering till viss del följt det äldre placeringsmönstret. I det befintliga byggnadsbeståndet återfinns byggnader uppförda under olika tidsperioder, med olika material, arkitekturstilar, funktioner och konstruktioner. Tillsammans skapar byggnaderna en sammanhållen flygflottilmiljö, där just blandningen av olikartade byggnader blir det karaktäristiska.

Inom flottiljområdet finns värden som kan motiveras både ur nationell, regional, lokal och ur mer intern militärhistorisk synvinkel. Flera byggnader i det brokiga byggnadsbeståndet har ett byggnadshistoriskt värde som representerar för olika perioders byggnadskick, såsom exempelvis kasernerna och hangarerna. Här återfinns kaserner från fyra olika tidsperioder, lägerbarackerna av resvirke med dekorativa fasaddetaljer, 1930-talets avskalade lättbetongkaserner, en förlägningsbarack av enkel plankkonstruktion och 1940-talets standardritade massiva kaserner i tegel med putsade fasader. Några av hangarerna är representerar för nya byggnadstekniker och tekniska

konstruktioner, vilket ger dem ett teknikhistoriskt värde. Sjöflygshangaren, liksom de tre 1930-talshangarerna, är byggda med konstruktioner av limträbågar, medan 1950-talshangarerna är byggda med en stomme av platsgjuten betong. Flera byggnader har ett arkitekturhistoriskt värde då de genom sin gestaltning är exempel på en viss arkitekturstil. 1930-talets funktionalistiska ideal med slätputsade fasader, plana tak och fönsterrader är tydliga i flera byggnader, liksom 1940-talets mer traditionella arkitekturstil som återfinns bland annat i bostadshusen i områdets nordvästra del.

Flottiljområdet har som helhet ett betydande samhällshistoriskt värde, såväl ur nationell som lokal synpunkt. F4 har ett värde ur nationellt perspektiv, såsom en av landets första flygflottiljer, och visar på försvarets satsning på stridsflyg under första hälften av 1900-talet. Den militära verksamheten på Frösön har på lokal och regional nivå, tillsammans med de numera nedlagda regementena I5 och A4, varit en viktig del i samhället och präglat staden Östersund, exempelvis som en av stadens största arbetsplatser.

Området har ett militärhistoriskt värde som landets äldsta flygflottilj och som övnings- och lägerplats under mer än 200 år. Den flygmilitära verksamhetens utveckling är tydligt avläsbar i byggnaderna. Lägerbyggnaderna från sent 1800-talet berättar om den äldre militära organisationen uppbyggd kring möten och övningar vid lägerplatser. Den bebyggda miljön vid flottiljen har även ett traditionsvärde som kan kopplas samman med Kungsgården, Frösö läger och den militärhistoriska traditionen i staden.

Den bebyggda miljön vid flygflottiljen F4 har stora kulturhistoriska värden och uppvisar en 300-årig militärhistorisk kontinuitet. Alla byggnader inom området, vissa mer än andra, har ett miljöskapande värde för området som stort. I området finns 1880-talets lägerbyggnader och äldre torpbebyggelse, 1930-talets modernistiska kasern- och hangarbyggnader, kaserner och bostadshus med 1940-talets mer måttade arkitektur och sentida byggnader såsom flygplansverkstad, hangarer, flygledartorn och flygsimulator. Denna sammansatta samling av byggnader ger perspektiv på militärflygets utveckling och det är just mångfalden av byggnader som är karaktäristiskt för F4.

Byggnader och miljöer inom F4

Jämtlands flygflottilj F4 omfattade vid nedläggningen 2005 ett stort område med kasernområde, flygfält och övningsområde.

Byggnadsinventeringen omfattar den centralt bebyggda, tidigare inhägnade, delen av flottiljområdet samt sjöflygstationen vid Dragedet, se *Bilaga 4 – Byggnader inom F4*. En inventering och fotografering av samtliga byggnader inom ovan nämnda område genomfördes under våren 2006. För varje byggnad finns en inventeringsblankett. Samtliga byggnader inom flygflottiljen har ett nummer som anges på inventeringsblanketten, vilket också gör det möjligt att lokalisera byggnaden på den digitalt bifogade kartan. På inventeringsblanketten finns även uppgifter om konstruktion, byggnadsår, funktion och kortare beskrivning av exteriör, etcetera. På varje blankett finns även nytagna fotografier av byggnaden. Byggnadsinventeringsblanketterna finns som bilaga till rapporten digitalt på en CD-skiva tillsammans med en karta där byggnadernas nummer finns markerade. Originalfoton från inventeringen förvaras i Minnesbanken på Jämtlands läns museum.

Parallellt med byggnadsinventeringen gjordes en genomgång av arkivmaterial och litteratur som har sammanställts i ett kapitel om områdets bebyggelsehistoriska utveckling från lägertiden fram till flygflottiljen. Historiken och byggnadsinventeringen utgör underlag för de värderingar som har gjorts av miljö och bebyggelse inom flottiljens område.

Värderingsprocess av bebyggelsen

En del av uppdraget har varit att värdera miljön och bebyggelsen inom flottiljområdet och föreslå riktlinjer för bevarande. Några kulturhistoriska kriterier har valts ut som särskilt viktiga i värderings- och urvalsprocessen.

- Byggnadshistoriskt värde
- Arkitekturhistoriskt värde
- Samhällshistoriskt värde
- Miljöskapande värde
- Traditionsvärde
- Symbolvärde

Dessa kriterier brukar kallas för grundmotiv i det kulturhistoriska värderingssystemet. De tre första betecknas som dokumentvärden, vilket innebär mer objektivt grundade värden som beskriver byggnadens historia eller betydelse. De tre senare är så kallade upplevelsevärden, vilka mer beskriver upplevelsen av vissa kvaliteter i en byggnad. Dessutom har så kallade förstärkande och övergripande motiv, såsom sällsynthet, representativitet, autenticitet och pedagogiskt värde, vägts in i värderingsprocessen.

Med utgångspunkt i värderingen gjordes en uppdelning av bebyggelsen i tre olika kategorier enligt nedan. Vissa byggnader bedömdes ha ett sådant ringa kulturhistoriskt värde att de föll utanför kategorierna.

Kategori 1 Byggnaden är ett viktigt dokument i berättelsen om områdets historia och utveckling, och har i många fall även höga miljö-, symbol- och traditionsvärden. Byggnaden har en relativt oförändrad exteriör som är skyddsvärd. Dessutom kan delar av byggnadens interiör vara värd att bevara.

Kategori 2 Byggnaden är oftast en välbevarad exponent från en viss tidsperiod av områdets historia. Byggnadens samhällshistoriska, byggnadshistoriska, arkitekturhistoriska och miljöskapande värden är vanligen högre än symbol- eller traditionsvärdena.

Kategori 3 Byggnaden är en del i berättelsen om områdets interna utveckling och historia, men är av lägre byggnadshistoriskt intresse.

Sammantaget kan sägas att många av de äldsta byggnaderna inom området bedöms ha höga kulturhistoriska värden. Dessutom är delar av den yngre bebyggelsen från 1940-talet och framåt bevarandevärd, t.ex. som väl bevarade representanter för en särskild tid eller en viktig företeelse inom flygflottiljens historia.

I avsnittet *Kulturhistoriskt värde – F4* finns en sammanfattande beskrivning av hela den kulturhistoriska miljöns värden, där särskilt betydelsefulla markområden inom miljön finns förtecknade i en egen gruppering.

Riktlinjer för bevarande av bebyggelsen

Motiveringen av det kulturhistoriska värdet ligger till grund för läns museets förslag till ambitionsnivå och rekommendationer för skydd och bevarande av bebyggelsen.

Kategori 1 Byggnaden har ett högt bevarandevärde och bör skyddas genom planläggning enligt Plan- och bygglagen. Underhåll och ev. ombyggnader ska göras så att nuvarande eller ursprungligt utseende bibehålls i material och form. Ev. skydd av interiör diskuteras från fall till fall.

Kategori 2 Byggnaden har ett bevarandevärde som motiverar ett skydd genom planläggning enligt Plan- och bygglagen. Ombyggnader bör ta hänsyn till byggnadens karaktär.

Kategori 3 Byggnaden bör dokumenteras inför en ev. förändring.

Förteckning över inventerade byggnader inom F4

Nedan följer en förteckning över de byggnader inom F4's byggnadsbestånd som har inventerats samt den värderingskategori de bedömts tillhöra. Samtliga byggnader har ett nummer som följer ett standardiserat numreringssystem för flygflottiljer. Byggnaderna finns markerade på en karta över flottiljområdet i *Bilaga 4 – Byggnader inom F4*. De byggnader som bedömts tillhöra värderingskategori 1 återfinns på en karta i *Bilaga 5 – Kulturbistoriskt värdefulla byggnader inom F4*.

I listan benämns byggnadens tidigare/ursprungliga funktion i de flesta fall med kursiverad text. De byggnader som inte har bedömts ha något kulturhistoriskt värde har markerats med ett streck (-).

Nr	Byggnad	Värderingskategori
1	Kanslihus	2
3	Expeditionsbyggnad	2
4	Flygledartorn	3
7	Expeditionsbyggnad/ <i>vaktbyggnad</i>	2
8	Kasern/ <i>beredskapskasern</i>	2
9	Simulatorbyggnad	2
10	Skolbyggnad/ <i>snickeriverkstad</i>	1
11	Instruktionsverkstad	2
13	Friskvård och bastu	3
16	Sjukhus	3
17	Samlingssal	2
18	Gymnastikbyggnad	1
19	Ballongpåfyllningshus	-
21	Kasern	1
22	Kasern	1
23	Kasern	2
24	Expeditionsbyggnad/ <i>kasern</i>	1
25	Kasern mm	1
31	Expeditionsbyggnad	3
41	Kallförråd	-
42	Militärrestaurang	3
43	Kall- och varmförråd	-
44	Förråd	-
46	Expeditionsbyggnad	3
51	Expeditionsbyggnad/ <i>furirförläggning</i>	1
56	Expeditionsbyggnad/ <i>kadettförläggning</i>	1
62	Expeditionsbyggnad/ <i>underofficersmäss/officersbarack</i>	1
63 a	Transformatorstation	-
63 b	Transformatorstation	-
63 c	Transformatorstation	-
63 d	Transformatorstation	-
63 e	Transformatorstation	-
63 f	Transformatorstation	-
63 g	Transformatorstation	-

63 h	Transformatorstation	-
70	Skärmtak	-
77	Varmgarage	3
81	Hangar	2
82	Hangar	2
83	Hangar, övnings- & vårdhall	2
84	Kallgarage/ <i>hangar</i> (första hangaren)	1
85	Kallförråd/ <i>ambulansflyghangar</i>	1
86	Kallförråd/ <i>sjöflyghangar</i>	1
88	Garage	3
89	Räddningsstation	3
90	Hangar	3
91	Fordonsverkstad	3
92	Hangar	3
93	Kallförråd	-
94	Skärmtak	-
95	Kallförråd	-
96	Carport	-
97	Carport	-
103	Snickeriverkstad	3
108	Fordonsgarage och utbildning	3
110	Tvätthall	-
111	Serviceförråd och expeditiionslokaler	3
113	Varmförråd	2
114	Flygverkstad	-
115	Förråd	3
117	Skjuthall	3
119	Carport	-
137	Museum/ <i>smedja/vaktbyggnad</i>	1
148	Uppställning drivmedelsfordon	-
150	Drivmedelsanläggning	3
154	Antifonhus	-
178	Drivmedelsutrustning verkstad	-
179	Vaktbyggnad	-
180	Carport	-
187	Drivmedelsbyggnad	-
191	Kallförråd	3
192	Oljebod och förråd	-
193	Oljebod och förråd	3
201	Maskinverkstad/ <i>värmecentral</i>	1
202	Fd värmecentral	-
203	Värmecentral	-
208	Pumpstation avlopp	3
221	Befälshotell	3
222	Expeditionsbyggnad/ <i>bostadshus</i>	3
223	Befälshotell	2
224	Bostadshus	1
238	Expeditionsbyggnad	3
239	Museum/ <i>fältskärarbostad</i>	1
241	Bostadshus	1
242	Bostadshus	1
265	Museum/ <i>källare</i>	1
325	Kallförråd och oljebod	3
327	Expeditionsbyggnad	3
332	Varmförråd	2
333	Flytsyreförråd (äldre plåtinklädd byggnad)	3

341	Kallförråd (timrad stuga)	1
351	Motorprovhus	3
352	Fordonsskydd, skärmtak	-
355	Kallförråd	3
356	Kallförråd	2
358	Kallförråd	-
359	Oljeförråd	-
361	Kraggskydd	-
375	Förråd, carport	-
379	Kallgarage	3
380	Kallgarage	3
381	Förråd	-
392	Förråd	-
405	Sopbod, förråd	-

Bevarandevärda markområden inom F4

Flygflottiljen F4 är belägen i ett sluttningsläge med fjällutsikt. Den gamla landsvägen går som ett huvudstråk genom hela flottiljområdet. Något ytterligare som utmärker området är de björkalléer som kantar flera av vägarna i området. Det finns områden inom det f.d. flottiljområdet som är "ursprungliga" eller har särskild betydelse i berättandet om områdets historia. Dessa områden är viktiga miljöskapande beståndsdelar i den kulturhistoriska miljön och har stort pedagogiskt värde. Områdena bör ej bebyggas och deras karaktär bevaras.

- *Läggervägen och Cronstads väg*, som har varit en genomgående gator i lägerområdet sedan området planlades på 1880-talet.
- *Grönytan mellan gymnastikhallen och f.d. officersbaracken*, utgör en gestaltad parkliknande miljö med grusade gångar och minnesstenar.
- *Grönytan nedanför kanslihuset och militärrestaurangen Murklan*, utgör en gestaltad parkliknande miljö med grusade gångar, trädrader av planterade lövträd, en minnessten och flygplansskulptur.

Byar och miljöer

De centrala och högt belägna delarna av Frösön utgör ett odlingslandskap med mer än tusenårig kontinuitet. Frösön hör till de mest fynd- och fornlämningsrika järnålders-bygderna i Jämtland. Bilden av Frösöns järnålder är emellertid något splittrad. På ön finns en av Jämtlands största och äldsta lämningar från järnåldern, fornborgen Mjälleborgen, som har använts under olika tidsperioder från romersk järnålder fram till vendeltid. Huvuddelen av dateringarna ligger dock inom yngre romersk järnålder och folkvandringstid, inom intervallet 200-600 e. Kr. (Hemmendorff, O. 1989:150). I ett område invid Frösö kyrka har två härddrogpar daterats till 200-300-talet (Hemmendorff, O. 1999 :40). Samtidigt har inga gravfynd kunnat sägas vara äldre än 600-tal och ön saknar nästan helt fynd från tidigare perioder av järnåldern. Det har antagits att uppodling och fast bebyggelse kommit relativt sent till ön (Påhlsson, I. 1989:142). Två pollenanalyser från Ändsjön visar på något olika bilder av uppodlingen av Frösön. Den första visar enstaka svaga indikationer på bete och odling under äldre järnålder (Påhlsson 1986). En andra analys visar på något senare indikationer på bete och uppodling under yngre järnålder (Wallin, J-E. 2002). Makrofossilanalyser på material från gravar visar att det odlades korn under vikingatid på ön (Kjellmark, K. 1909).

De vid kyrkan närliggande byarna med namn som Hov, Stocke, Vagled och Mickelsgård visar på mycket hög ålder. De gamla gårdarna ligger kvar på samma platser som de åtminstone haft sedan 1600-talet. Vägnetet på Frösön har historiska rötter och till Frösö kyrka leder vägar från olika håll. Vägsträckningarna som kommer öster från Östersund, väster från F4 och vägen från gamla färjeläget vid Vallsundet, följer flera hundra år gamla sträckningar.

Nedan följer en kort historisk presentation av de byar och miljöer som ingår i området, vilka typer av lämningar som finns representerade inom dem, vilka byggnader som återfinns samt vilka kulturhistoriska värden de har idag.

Västerhus

Västerhus by är en av Jämtlands fornlämningsrikaste byar där det funnits ett 40-tal gravhögar och stensättningar från järnåldern, av vilka ungefär hälften har undersökts eller blivit bortschaktade vid olika byggnationer under 1900-talet. De äldsta gravfynden från området är från 600-700 talet e.Kr och framåt (Renthzog, S. 1987, Blomberg, K. 2000). Majoriteten av högarna ligger inom den historiskt använda delen av byn. Fyra högar ska ha legat ca 300-500 meter ÖSÖ om bytomten. Dessa gravhögar skulle eventuellt ha kunnat tillhört Kråksta by, en by som försvann under tidig historisk tid (Renthzog, S. 1987:54). Nere vid Storsjön, 1 km väster om bytomten, finns en säker och en möjlig gravhög registrerad.

Västerhus omnämns för första gången år 1300. Alldeles väster om landningsbanan låg under medeltid ett kapell som under 1500-talet övergavs. Det sista resterna av kyrko-ruinen Västerhus kapell undersöktes under 1950-talet och undersökningarna gav ett av norra Europas bäst bevarade skelettmaterial från medeltid. Kapellet har tolkats som en patronatskyrka och de som bodde på Västerhus tillhörde en högre ståndsmiljö. Platsen för den borttagna kapellruinen markeras idag av en stenläggning. Sedan mitten av 1500-talet har Västerhus varit kronojord, statligt ägd egendom.

Västerhus var under 1700-talet regementsbarberarens/fältskärarens boställe och det var troligen i anslutning till detta som sjukvården vid Frösö läger bedrevs till en början. Byggnaden finns kvar ännu idag, se byggnad 239 under avsnittet *Bebyggelse på flottiljområdet*, och ligger idag precis intill flygfältet innanför dess inhägning.

Kråksta

Kråksta är en av de byar på Frösön som blivit övergiven någon gång under 1600-talet. Kråksta finns med på en geografisk karta över Frösön från 1645 samt en arealavmätningsskarta över Kungsgården från 1742. Kråksta nämns i akten och anses ha legat på Frösö läger läger strax öster om Västerhus. De fyra undersökta gravhögar som är belägna ca 300-500 meter ÖSÖ om Västerhus bytomt har troligen tillhört Kråksta. Cronstads skans låg inom dessa ägor och vid byggandet av skansen ca 1713 hittades 10-12 arabiska silvermynt från 800-talet. Andra fynd från järnålder har gjorts i närheten av skansen.

Västbyn

Inom Västbyns nuvarande bygräns finns det två registrerade gravhögar och ingen av dem är undersökta. Bygränsen mellan Västbyn och Västerhus har dock flyttats väster ut under modern tid. Västbyn omnämns för första gången år 1383. Ett ödesböle från medeltid finns registrerat inom bygränsen. Byn har från och med 1600-talet bestått av två hemman varav ett var skattehemman och det andra kronans mark där regementsprofossen och senare väbeln bott.

I Västbyn fanns tidigare en av länets få gårdsanläggningar av högre ståndskaraktär. Den var under 1700-talet ett av Frösöns största hemman. De flesta av gårdens byggnader har under andra hälften av 1900-talet rivits eller flyttats på grund av dess närhet till flygfältet. Några ekonomibyggnader finns kvar på platsen och en av flygelbyggnaderna återfinns idag strax nordväst om den ursprungliga gårdsplatsen. I den flyttade flygelbyggnaden finns målningar bevarade, vilka kan vara utförda kring 1740 av kopral Gustav Reuter från Hälsingland.

I den sydvästra delen av Västbyn, ner mot Storsjön, finns idag ett antal fritidshus av varierande ålder.

Glasätt

Glasätt nämns första gången i de skriftliga källorna 1339. Byn saknar lämningar och fynd från järnåldern. Under en period från 1775 hölls det en marknad i Glasätt. På 1600- och 1700-talet användes gårdsbyggnaderna vid Glasätt som logement för befäl vid övningsveckorna på Frösö läger.

Byggnaderna vid Glasätt införlivades med flottiljområdet ett par år efter att flygkåren övertagit det militära området på Frösön. De två bostadshusen från slutet av 1800-talet kom att fungera som officersbostäder med två lägenheter i varje hus. Det nordöstra bostadshuset byggdes om 1934 för att passa den nya planlösningen och det sydvästra huset 1942. Byggnaderna tilläggsisolerades och fönster med tredelade bågar sattes in 1992. Utöver bostadshusen finns även två lador, en ladugård och ett härbre. Tillsammans bildar byggnaderna en sammanhållen gårdsmiljö.

Rise

Byn omnämns första gången 1380 och möjligen har den en medeltida tillblivelse. Inom Rise by finns dock en gravhög från järnåldern registrerad, vilket gör det möjligt att Rise är anlagd under järnåldern. Graven ligger på gränsen mot Kungsgårdens ägor, vilket gör det osäkert till vilken gård den tillhör.

Byn är belägen i en sydvästsluttning ner mot Storsjön med utblickar mot sjön och fjällen. På nedsidan av den slingrande byvägen ligger ett antal fritidshus av varierande ålder och

karaktär. Ovanför byvägen tar odlingslandskapet vid och sträcker sig uppåt sluttningen mot den krönbelägna byn Stocke.

Stocke

Byn Stocke är belägen i ett krönläge strax nordväst om Frösö kyrka och omges av ett öppet odlingslandskap med utblickar mot Storsjön och fjällvärlden i sydväst. Stocke har bestått av två gårdar under historisk tid och omnämns med namn första gången 1410. Byn har en förhistorisk tillblivelse och detta syns i de gravhögar som ligger alldeles bredvid vägen i höjd med Stocke gård. I övrigt ligger det gravhögar spridda på åker- och ängsmark samt det som i dag är utmark. Sammanlagt finns det drygt ett tiotal gravar i Stocke.

Intill Stocke gård låg mellan 1679-1845 landskapets enda läroverk, Jämtlands trivialskola. År 1845 flyttade läroverket in till Östersund. Skolan byggde på ett internatsystem och var under lång tid landets enda landsbygdsbelägna läroverk. Två av de byggnader som finns kvar från läroverket är Scolarebostaden och Collegiebostaden. Dessa två timrade byggnader byggdes på 1730-talet och fungerade som rektors- respektive lärarbostad fram till läroverkets avflyttning. Båda byggnaderna har förklarats som byggnadsminne. På platsen finns även läroverkets vitputsade biblioteksbyggnad som fungerade som bibliotek mellan åren 1833-1912.

Biblioteksbyggnaden och Collegiebostaden ägs av Frösö hembygdsförening som även har flyttat andra byggnader till platsen. Här står det gamla utsiktstornet Stocke-Titt som var en av länets första turistattraktioner. Tornets bottenvåning är egentligen ett lusthus som uppfördes i slutet av 1800-talet av ägarna till Stocke gård. I början av 1900-talet byggdes utsiktsterasserna ovanpå lusthuset. Nuvarande utsiktsterrasser uppfördes 1995 med de tidigare som förlaga.

Scolarebostaden ligger på motsatt sida av vägen inom gården Österhus som är en avstyckning från fastigheten för Frösö Trivialskola. På gården Österhus bodde jämtlandsskildraren Aksel Lindström under många år.

Hov och Grötom

Hovområdet har sedan järnålder utgjort ett centralt område på Frösön och uppvisar än idag en samling representativa byggnader, såsom kyrka, kyrkskola och det närbelägna läroverket i Stocke. Miljön ligger i ett krönläge med vid utblickar ut över landskapet, Storsjön och fjällvärlden och omges av ett öppet odlingslandskap med odlingsrösen, mindre skogsridåer och slingrande byvägar.

Kyrkan som har en medeltida tillblivelse står på en plats som tolkats som en förkristen offerplats. I området finns sju säkra gravhögar och fyra något osäkra. Sex av dessa ligger samlade i ängsmarken på gränsen till åkermarken. Några ligger intill kyrkan samt två gravar ligger ute i ängsmarken. Kyrkan, klockstapeln, kyrkogården, sockenstugan, prästgården och arrendatorsbostaden är sentida efterföljare till den förhistoriska platsen. Den exteriört mycket välbevarade prästgården från 1939 utgör med sina ljusstputsade fasader och stora fönster ett modernt tillägg i miljön

På motsatt sida vägen från kyrkan ligger den f.d. kyrkskolan som uppfördes 1897 för folk- och småskoleklasserna. Skolverksamhet hade bedrivits på Frösön redan före folkskolestadgans tillkomst 1842, och det första skolhuset från 1851 stod på klockarbostället en halv kilometer från kyrkan. Den nya kyrkskolan gavs en placering i direkt anslutning till kyrkan och bestod av två lärosalar samt en lärarbostad. På 1920-talet flyttades även den äldre skolbyggnaden till området kring kyrkskolan och användes som lärarbostad.

Kyrkskolan lades ned 1950 i samband med att Östbergsskolan byggts. Skolan byggnadsminnesförklarades i samband med en restaurering i mitten av 1980-talet då byggnaden återgavs sin ursprungliga exteriör. Byggnaden ägs och nyttjas idag av Frösö församling.

Strax sydöst om kyrkan ligger gården Hov med rötter tillbaka i vikingatiden. De flesta av gårdens byggnader är från 1800-talets första hälft och tiden kring sekelskiftet 1900 och utgör en väl sammanhållen gårdsmiljö.

Grötom är ett ödesböle intill Hov som lagts öde någon gång under medeltid. Ett antal gravar och det ålderdomliga namnet visar att det under järnålder fanns en bebyggelse i området. Tre av gravhögarna i området ligger samlade på en grusås som använts som grustag. Tre andra högar är belägna söder därom. Namnet Grötom lever kvar i den lägda som heter Grötomslägdan.

Valla

Valla är en fornlämningsstätt by. Inom området finns i dag åtta gravar från järnålder registrerade samt några osäkra gravar. Redan under medeltid var Valla troligen en stor by med tre skatteenheter. De flesta byarna på Frösön bestod vid denna tid av en skatteenhet. Valla omnämns för första gången 1300.

Det område som ligger söder om Frösö kyrka vid begravningsplatsen tillhör Valla by. Med största sannolikhet har detta område inte tillhört Valla under förhistorien. I området finns en större fossil åker samt en registrerad grav och några osäkra gravhögar.

I sydslutningarna från Frösö kyrka räknat ligger tonsättaren och musikkritikern Wilhelm Peterson-Bergers sommarbostad som uppfördes 1914. Byggnaden, som är byggnadsminnesförklarad, är till sin arkitektur influerad av nationalromantik, jugend, engelsk villaarkitektur. Sommarhuset skapades i samarbete med arkitekt Per Benson, byggmästare Anton Paulsson och konstnären Paul Jonze. Läget i landskapet är noga valt med vida utblickar över det jämtländska landskapet. Huset med sin bevarade inredning utgör ett av landets mest kända konstnärshem. Både huset och omgivningarna med sina gräsytor, betesmarker och skogsområden har stor betydelse för turismen. Väster om Sommarhagen ligger Arnljotlägden där tonsättarens taldrama Arnljot, ett av Nordens främsta friluftsspel, spelas varje sommar.

Härke

I Härke finns inga förhistoriska lämningar registrerade. Namnet talar dock för att det kan ha funnits en bebyggelse under järnålder. I en tiondelängd från 1568 finns gårdar i Härke omnämnda, men inga i Mickelsgård. Möjligen kan det vara så att Mickelsgård tillkommit under modern tid och att Härke är den ursprungliga bebyggelsen. Möjligen kan det vara så att de lämningar som kan ha funnits har blivit bortodlade. Byn omnämns för första gången 1469.

Härkeområdet är en miljö med en känslig och vacker landskapsbild med bebyggelse väl inpassad i landskapet och med vida utblickar över markområden med sjö och fjäll som bakgrund. Skogsbevuxna områden och skogsbryn som markerar gränser i odlingslandskapet, skapar ”rum” som är viktiga för landskapsbilden. Bebyggelsen är av varierande ålder och utformning, och består av både äldre jordbruksbebyggelse och senare tillkomna bostadshus och fritidshus.

Strax söder om Arnljotlägden finns ett område med både fritidshus och permanentbostäder av varierande karaktär och ålder. I området finns ett mindre antal välbevarade bostadshus från tidigt 1900-talet samt ett fåtal fritidshus. Under de senaste årtiondena har

områdets karaktär som fritidshusområde alltmer omändrats till ett område för permanentboende, då ett flertal nya enbostadshus tillkommit.

I ett skogsområde nedanför Arnljotlägden utmed strandkanten ligger ett område med fritidshusbebyggelse. Det första fritidshuset i området uppfördes redan under slutet av 1920-talet och under 1940-talet byggdes flera fritidsbyggnader med karaktär av sportstugor. Idag finns ett 20-tal fritidshus varav vissa har omvandlats till permanentboende. Utmed vägen har under senare år ett antal villor uppförts och fler villatomter är under planering, vilket innebär att områdets karaktär genomgår en betydande förändring.

Arnljotlägden

Strax väster om Wilhelm Peterson-Bergers Sommarhagen ligger Arnljotlägden där tonsättarens taldrama Arnljot, ett av Nordens främsta friluftsspel, spelas varje sommar. Arnljotlägden, som ursprungligen kallades Riselägden, köptes av Peterson-Berger 1935 och med undantag för åren 1940-1944 har dramat spelats på platsen sedan dess.

Lägden som ligger i en sluttning, utgörs av en öppen gräsbevuxen yta inhägnad av gärdesgård. Vid entrén finns biljettkurer och inne på området finns bänkrader samt mindre bodar för försäljning vid föreställningarna. Scenen utgörs av en skapad förhöjd yta i lägden nedre del med kulisser i form av planterade rader av lövträd och en mindre timmerbyggnad. Teaterområdets läge i landskapet är valt för att fungera som lämplig scenbakgrund till Peterson-Bergers teaterdrama. Utblickarna mot sjön och fjällvärlden bildar en fond för scenen. Bakom scenområdet finns en samling låga grönmålade trälängor med pulpettak inrymmande loger.

Arnljotlägdens scenområde med utblickar över Storsjön och fjällvärlden.

Arnljotlägden bildar genom det publika området med bänkar och mindre bodar, scenområdet med de fasta kulisserna samt det relativt stora logeområdet, en välbevarad och ännu fungerande friluftsteater.

Mickelsgård och Stensgård

De båda byarna nämns för första gången på 1600-talet i de historiska källorna. Trots det finns det sju säkra och några osäkra gravhögar från järnåldern i byarna. Möjligen är det så att de tidigare var en del av Valla. Det kan också vara så att de hört till Härke, som har ett ålderdomligare namn, och varit dess ursprungliga plats men bytt namn när byn någon gång under historien delats upp. I Mickelsgård ligger fem av gravarna väl samlade på gränsen mellan åker- och ängsmark. I Stensgård ligger två av gravarna norr om gårdstomten och tre ligger väl samlade söder om den historiska bytomten.

Byarna Mickelsgård och Stensgård ligger utefter samma lilla byväg strax ovanför gamla färjesundet. Gårdarna ligger kvar på samma platser som de åtminstone haft sedan 1600-talet. Miljön präglas av det öppna odlingslandskapet, den småskaliga bebyggelsen och

utblickarna över Vallsundet. Byarnas läge skapar en kontakt med bebyggelsemiljöerna på andra sidan sundet, vars bebyggelse har liknade höjdlägen. Mickelsgård och Stensgård utgör en miljö med stora kulturvärden och längs vägen finns flera inslag av kulturhistoriskt värdefull bebyggelse.

Gården Mickelsgård är ett byggnadsminne och omfattar boningshus, ladugård, bod och härbre. Mickelsgård omnämns första gången 1562, troligen kan gårdens historia räknas från medeltiden. Ladugården är uppförd under mitten av 1800-talet i gjutteknik där väggarna gjutits med kalkbruk och natursten. Gårdarna i Stensgårds by har rötter tillbaka i järnåldern. Byvägen slingrar sig fram över gårdsplanerna tätt intill bostadshus och uthus. Gårdsbebyggelsen är främst från andra hälften av 1800-talet och början av 1900-talet, och flera gårdar har välbevarade boningshus och ekonomibyggnader.

Bynäset

Dragedet, det näs som sammanbinder Bynäset med Frösön, är registrerad som tingsplats. De äldsta skriftliga källorna på att det hållits ting på platsen är från 1449. Platsen benämndes tidigare Sprodet. Det finns i dag inga synliga lämningar som skulle kunna tolkas tillhörande ett ting eller marknadsplats. (För fortsatt diskussion om kungsgårdens placering, marknads och tingsplats se bilaga). Längst in i viken finns eldsprängd sten som kan indikera en stenåldersboplats. Alternativt kan stenen också härröra från den medeltida tingsplatsen.

På Bynäset finns det i dag inga tecken på att det där skulle ha funnits någon bofast befolkning under järnålder. På den sydöstra delen av näset finns det några gravar bestående av stensättningar som brukar tillskrivas en jakt- och fångstkultur som fanns under den tidigare delen av järnåldern. Efter stranden mot Dragedet finns det två platser med järnslag registrerade.

På Bynäset låg två av de torp som hörde under Kungsgården, men dessa revs under 1930-talet för att ge plats för ett nytt målområde för F4. Bynäset och området kring Kungsgårdsviken har därefter använts som flottiljens närövningsområde med skjutfält.

Kungsgården

Kungsgården har fått sitt namn efter den kungsgård som legat på platsen. Kungsgården hette tidigare Västanåker och omnämns första gången 1345. Att byn är äldre än så vittnar en gravhög från järnåldern som är belägen väster om gården, även en osäker hög finns öster om gården. Att Kungsgården ligger i Västanåker nämns första gången 1575 av Rasmus Ludvigsson. Om Kungsgården alltid har legat i Västanåker är diskuterat. Kungsgården benämns innan 1489 Förberg. Var detta Förberg skulle ha legat är inte klarlagt. Några tolkar de historiska källorna som att Förberg skulle ha legat i det som nu heter Önet vid Mjälle.

Invid Kungsgården i direkt anslutning till stranden ligger Frösö skans som byggdes 1611-12. Genom tillblivelsen av försvarsverket inleddes och permanentades

den militära närvaron på Frösön. En närvaro som varat fram till i dag. Skansens vallar byggdes kring en stor rektangulär öppen plan, med ena långsidan mot sjön och med en brygga på stenkistor framför. Varje hörn var försett med bastioner och vallgravarna var fyllda med vatten. Byggnaderna inne på skansen flyttades från den i öster närbelägna byn Rise, som därmed helt ödelades. Skansen kom under 1600-talet att utgöra den mest betydelsefulla basen för Jämtlands försvar fram till dess att den totalförstördes i kriget 1677. Krigsmaterialet från skansen, såsom kanoner, lavetter och ammunition, kom därefter att förvaras i Frösö kyrka. Att ha kyrkan som förvaringsplats ansåg dock som mindre lämpligt, varför Jämtlands regemente snart lät uppföra förvaringsbyggnader, s.k. trossbodar, vid varje kompanimötesplats. Idag finns skansens vallar bevarade nere vid stranden, men hörnbastioner, palissader och militära byggnader är borta. I markerna kring skansen har man funnit bl.a. nedbrända palissader, muskötkulor och kanonkulor som vittnar om de belägringar och strider som skett i området.

Området kring Kungsgården är en miljö med kulturvärden av riksintresse. Kungsgården med omgivningarna av odlingsmark, bebyggelse, alléer och resterna av 1600-talsskansen Frösö skans är ett område som stått i centrum för jämtländsk historia från slutet av 1400-talet fram till slutet av 1700-talet, och en viktig plats för det formella överlämnandet av Jämtland till Sverige 1645.

Kungsgården var kronans egendom och avsedd som boställe åt kungens högste representant i provinsen samt residens för kungen vid besök. Kungsgården var Jämtlands politiska centrum. Från 1660-talet fungerade Kungsgården som bostad åt chefen för Kavallerikåren i Jämtland (Fältjägarregementet) och därefter som bostad till chefen för Jämtlands flygflottilj. Första mangårdsbyggnaden vid överstebostället uppfördes under slutet av 1600-talet samt en mängd ekonomibyggnader och uthus. Under åren 1766-1768 uppfördes en ny rödmålad karaktärsbyggnad i en våning på samma plats som den tidigare stått på. Denna byggnad flyttades senare till en plats norr om Frösöbrons östra landfäste där den kom att fungera som kurhus.

Den nya huvudbyggnaden vid Kungsgården uppfördes efter en ritning av löjtnant Anders Petter Boman vid Fortifikationen. Byggnaden fanns även i ritning som en stenbyggnad och var en vidareutveckling av arkitekt Eric Palmstedts typritning av ståndsmässiga boställen från 1786. Ur jämtländska förhållanden var byggnaden mycket stor och stilmässigt mycket nytänkande. Byggnationerna påbörjades 1811, men kom inte att stå färdig förrän runt 1820. Byggnaden uppfördes på gårdens östra sida där en tidigare byggnadsgrund kunde användas, men på grund av dåliga markförhållanden vilket medförde ständiga sättningar i byggnadens grund, flyttades byggnaden 1858 västerut till dess nuvarande plats. Under 1860-talet uppfördes en stor ladugårdsbyggnad i gjutusteknik, men denna ersattes dock några årtionden senare av den nuvarande ladugården som uppfördes på samma grund. År 1910 började Kungsgården att utarrenderas till Remonteringsstyrelsen för att bli Frösö remontdepå, dvs. för att förse armén med unghästar (remonter). Troligen upphörde Kungsgården då som lantbruk, och stall samt ladugård byggdes om för nya uppgifter och marken blev betesmark och rasthagar. Kungsgården fungerade som remontdepå fram till 1925, då gården övertogs av flygflottiljen och då bebodd av major CG von Porat. Vid omorganisationen till flygflottilj under 1930-talet revs ett flertal ekonomibyggnader vid Kungsgården.

Torpen under Kungsgården

På 1820-talet uppläts mark för torpställen på Kungsgårdens ägor och kring lägerplatsen. De första uppförde sina torp utmed stranden, men senare kom torp att uppföras på Bynäset, närmare lägerområdet och på Kungsgårdens utmarker. I slutet av 1800-talet fanns omkring 20 torp under Kungsgården och mer än hälften av gårdens jord brukades av torpare. Torpen kom att benämnas efter innehavarna såsom Stormtorpet,

Olanderstorpet, Åstorpet och Englands. Ofta gick torpen i arv, men ibland bytte de innehavare och torpens namn varierade således med tiden. Några av torpen fungerade också som boställen för regementets personal såsom Västerhus nr 1 som var boställe för fältskären fram till 1820. Holmens, Appelltorpet, Långströms och Viklunds var andra torp som beboddes av regementets personal.

Några av dessa torpbyggnader finns ännu kvar. I samband med den byggnadsinventering som genomfördes av museet under 1970-talet bedömdes två av de kvarvarande torpen vara kulturhistoriskt värdefulla, Olanderstorpet och Bengtstorpet, belägna väster om flottiljområdet. De två torpen utgör en välbevarad anläggning och är en god representant för torpställen från tiden före 1800-talets slut. Bengtstorpet har varit i Fortifikationsverkets ägo och hyrts ut till privatpersoner, medan Olanderstorpet är helt i privat ägo. Olanderstorpets byggnader restaurerades 1989-90 med statliga medel. Åtgärderna bestod främst av åtgärder på grunden, stomme (syllvarv) och fasader (målning). Under åren 1993-94 genomfördes en upprustning av boningshusets interiör.

Flygflottiljen F4

Området strax nordväst om Glasätt, som under de senaste åren innehafts av flygflottiljen, har en mycket lång militär historia som mötes- och övningsplats för det jämtländska regementet.

Militär organisation i Jämtland

Freden i Brömsebro 1645 innebar att Jämtland och Härjedalen tillföll Sverige. I januari 1646 fastställde Kungl. Maj:t att ett regemente skulle sättas upp. Bönderna i Jämtland åtog sig att hålla med ett ständigt knektunderhåll på 300 man, vilket var ett sätt att undgå utskrivningar som annars var den vanligaste metoden för att förse armén med soldater. Knektunderhåll innebar att fem eller sex gårdar tillsammans skulle tillhandahålla med soldat. Gården där soldaten var inhyst skulle hålla med husrum och kost mot att soldaten hjälpte till på gården.

Under Karl XI's regeringstid inleddes ett reformarbete inom armén. En förutsättning för förändringsarbetet var att kronan fick ökade tillgångar i form av jordinnehav och skatter att disponera, en s.k. reduktion. Kungen drev under början av 1680-talet igenom ett indelningsverk i syfte att förbättra arméns rekryterings- och underhållssystem. Indelningsverket medförde ett ständigt knektehåll, vilket innebar att en rote hade ansvar för att skaffa knekt till ett regemente. I gengäld skulle bönderna slippa utskrivningar och befrias från vissa skatter. För Jämtlands del stadsfästes ett avtal 1689. Införandet av indelningsverket innebar att försvaret bands vid jorden, där jordägarna betalade för manskapets underhållskostnader.

Utbildningen av de indelta soldaterna skedde under möten av olika slag, varav regementsmötet hölls på Frösö läger. Regementsmötet, som var det viktigaste mötet, hölls en gång om året och pågick i regel i fjorton dagar. Grundutbildningen fick den nyantagne vid rekrytmöten som varade från 20 upp till 60 dagar. Mellan mötena fullgjordes tjänsten inom det område som regementets rotar var belägna, med möten vid respektive rotes egna mötesplatser. Allmän beväring infördes 1812 och innebar att varje ung man som fyllt 20 år skulle övas i vapenbruk under tolv dagar årligen till dess fyllda 25. Efterhand utökades övningstiden till 68 dagar och senare 90 dagar. År 1901 avskaffades indelningsverket och allmän värnplikt infördes, vilket innebar 240 dagars övningsstid.

Cronstads skans

Behovet av en för Jämtland central förråds- och depåplats resulterades under början av 1700-talet i att ett tygförråd, senare omändrat till gevärsförråd, samt ett magasin uppfördes på Frösön. Förråden placerades cirka 1 km nordöst om Kungsgården och strax söder om exercisplatsen Frösö läger. Kring förråden byggdes tre meter höga vallar som bildade en rektangulär form, 225 m lång och 75 m bred, försedda med bastioner i hörnen och mitt på långsidorna. Skansen som uppfördes 1710-1713 fick namnet Cronstads skans, vilket 1811 ändrades till Frösö skans. Under perioden mellan 1713-1743 uppfördes ett flertal ytterligare byggnader innanför vallarna, bostad för styckjunkaren, fyra baracker, badstuga samt två bodar för förvaring och torkning av spannmål, krutkällare och brunn. Det fanns även en kommandantbostad (senare lokal för musikkåren, arrestlokal, 1900 inredd till museum, revs 1937 och flyttades på 1950-talet till Östersund och den sk Tallungen inom det område som senast inrymt ATS). Förutom området innanför vallarna utgjordes skansen även av viss bebyggelse utanför samt av odlingsmark tillhörande Kungsgården. Väster om skansens vallar fanns två vaktstugor, konstapelbostad, smedja, skanskällan och kronobageriet. Skansen hade ständig besättning till 1812. När unionen ingåtts 1814 ansågs Cronstads skans inte längre behövlig och skansen raserades därför 1815. Marken jämnades till, vissa byggnader flyttades och vissa fick stå kvar.

Frösö läger

Exercisplatsen Frösö läger, även kallad camperingsplatsen, omnämns första gången i en mönsterrulla från 1685. Området utgjordes av Kråkestad (Kråksta) ödehemman, beläget nordöst om Kungsgården och Frösö skans, som år 1687 upplåtits som övningsplats för Jämtlands dragonregemente (senare fältjägarregementet) och dess kavallerikompani (senare hästjägarskvadron, efter 1835 hästjägarkår). Lägerplatsen var under slutet av 1600-talet belägen öster om vägen mellan Stocke och Rödön som passerade Cronstads skans.

Lägerområdets areal kom att utökas i flera steg. Ursprungligen utgjorde lägerområdet cirka 20 hektar, men vid sekelskiftet 1900 av cirka 180 hektar. Under 1600- och 1700-talet var både befäl och manskap vid övningsveckorna förlagda i tält och inlogerade i de närliggande bondgårdarna i Stocke, Glasätt och Västerhus. Tälten, som rymde sex man, var kvadratiska ryggstält av väv och saknade uppvärmningsanordning. Först under Gustav IV Adolfs regering infördes runda tält för 25 män. Tälten placerades i två långa rader på linje i områdets sydvästra del, tvärs över exercisfältet med front mot landsvägen vid skansen. Tältlägret upptog ungefär en tiondel av exercisplatsens totala yta. I början av 1800-talet flyttades tältlägret till skogsdungarna sydväst om landsvägen som gick förbi Cronstads skans mot Rödösundet. Tält användes en tid in på 1800-talet.

Det är svårt att tidsbestämma när byggnationerna vid Frösö läger inleddes, eftersom en del av bebyggelsen i Frösö skans även nyttjades för regementets behov. I samband med indelningsverket utökades antalet övningsdagar och behovet av mer permanenta byggnader på övningsplatsen torde ha tilltagit. På en lägerkarta från 1816 är sexton långsträckta och tolv små kvadratiska byggnader inritade på en rad nordöst om skansen och på motsatt sida landsvägen. Hälften av de långsträckta byggnaderna är på kartan placerade två och två i likhet med senare tids öppna sommarstallar, vilket kan innebära att de övriga byggnaderna var baracker. Ingen av dessa byggnader finns dock förtecknade i den byggnadsloggare som enligt kungligt beslut skulle föras från och med 1840.

Frösö lägers bebyggelseutveckling med permanenta byggnader kan under 1800-talet fram till regementets omlokalisering 1911, delas in i två större utbyggnadsperioder. Den första omfattar tiden fram till början av 1880-talet då det Östra Etablissemanget (Östra E:et), strax nordost om platsen för gamla tältlägret, bebyggdes med byggnader för fält- och hästjägarna. Den senare utbyggnadsperioden omfattar tiden efter 1880-talet då ett ”nytt”

lägerområde uppfördes, Västra Etablissemang (Västra E:et), som förlades väster om landsvägen (nuvarande F4).

Östra E:et – den första utbyggnadsperioden vid Frösö läger

Under 1800-talet uppfördes ett antal förrådsbyggnader väster om landsvägen där Cronstads skans tidigare legat. År 1890 flyttades ett kronospannmålsmagasin som stått på Hornsberg strax väster om brofästet på Frösön, till lägerområdet, där det blev ”stora förrådet”. Denna förrådsbyggnad flyttades 1911 till det nya kasernområdet I5 i Östersund, där det fortfarande står kvar.

Sjukvården vid Frösö läger bedrevs troligen till en början i anslutning till regementsbarberarens/fältskärens boställe Västerhus, men från 1740-talet fanns även en mindre sjukstuga i två våningar inom Cronstads skans. Denna byggnad såldes 1846 till officerskåren, som av timret lät bygga sin första officersbyggnad (Kafé Kronan). År 1844 uppfördes en ny sjukstuga intill skansen. Detta var den första byggnaden som uppfördes efter typritning inom lägerområdet. Sjukstugan utgjordes av en envånings timmerbyggnad, inredd med sex sjuksalar, ett enskilt rum för officerare, rum för läkare, kök och badrum längs en korridor.

Fältjägarna

Under mitten av 1800-talet började området nordöst om landsvägen bebyggas med byggnader för fältjägarna och hästjägarna. Möjligen fanns det redan dessförinnan några byggnader på platsen. Fältjägarnas nya byggnader förlades i en linje i sydväst-nordöstlig riktning, med front ungefär där dagens flygledartorn står. År 1848 uppges i Krigsarkivets byggnadsliggare att fyra baracker under året uppförts vid Frösö läger. Varje barack rymde två kompanier, högst 300 man, och var uppförda på en stenfundament med väggar av 4” timmer och tak täckta av spån. Troligen var väggarna rödmålade och det fronthöjda entrépartiet samt fönsterfoder målade i vitt. De efterföljande åren uppfördes ytterligare tre baracker, vilka hade flyttbara britsar så att de vid dåligt väder kunde användas för exercisövningar.

Inkvarteringsmöjligheter för befäl vid fältjägarregementet saknades vid Frösö läger fram till 1856 då en byggnad för detta ändamål uppfördes. Officersbyggnaden, som fick en central placering i raden av baracker, var en kvadratisk envåningsbyggnad med vinkelställda gavelbyggnader, lanternin och veranda. Framför byggnadens sydöstra fasad stod två vaktkurer. År 1879 brann dock officersbyggnaden och officerarna förlades istället tillfälligt i den två år tidigare uppförda kasernbyggnaden för hästjägarna.

Utöver dessa byggnader fanns även andra byggnader utanför Östra E:et som var kopplade till fältjägarna. Kring sekelskiftet 1800 inrättades regementskassor för befälen vid regementena. Kassan vid Fältjägarna saknade länge en gemensam mässlokal, men 1825 inreddes så övervåningen i den nybyggda Trivialskolan i Stocke till kombinerad officersmäss och undervisningslokal. Under slutet av 1840-talet uppförde officerskåren så den första officersmässan av timmer från den gamla sjukhusbyggnaden vid Cronstads skans. Byggnaden låg strax nordväst om skansen och var under många år en självklar samlingsplats under officerarnas fritid. Byggnaden gavs senare namnet Kafé Kronan och fungerade som underofficersmäss och marketenteri, men revs någon tid innan nuvarande militärrestaurangen uppfördes.

Hästjägarna

Hästjägarbataljonen lydde fram till 1853 under chefen för fältjägarregementet, då det avskildes och blev eget regemente. Hästjägarregementets lägerbyggnader i Östra E:et förlades strax öster om fältjägarnas. Byggnader för hästhållningen var bland de första som uppfördes på hästjägarregementets lägerområde. Stallen och ridhuset utgjordes av stora enkla trä-

byggnader som inte var vinterbonade. Mellan 1860- och 1880-talet uppfördes även manskapsbaracker, officerspaviljong och förrådsbyggnader. Officerspaviljongen var en ljus målad tvåvånings träbyggnad med frontespis och ett entréparti med verandor i två våningar. Under 1880-talet uppfördes en barack i hästjägarlägret av samma typ som vid tidpunkten uppfördes i nya lägerområdet. Officerspaviljongen var placerad med huvudfasaden mot slätten och stall, sjukstuga, ridhus och manskapsbaracker i en halvcirkel där bakom.

Det jämtländska hästjägerregementet utökades efter beslut 1892 till Norrlands dragonregemente och kom definitivt att förflyttas till Umeå år 1900. De gamla hästjägerbyggnaderna vid Frösö läger övertogs av fältjägarregementet. De sista byggnaderna i det f.d. hästjägerregementet revs under 1930-talet i samband med att flygfältet utvidgades. Byggnaderna i det gamla fältjägarlägret revs redan 1884, då uppbyggnaden av det Västra E:et påbörjats.

De rasterade områden visar ungefärligen var de tidigare bebyggda områdena Östra E:et och Cronstads skans låg.

Västra E:et – det blivande flottlägerområdet

År 1893 beslutades att införa en värnpliktsarmé och med det följde ökad övningstid och ökade krav på kasernetablissemangen. Redan 1879 hade riksdagen medgett att Frösö läger fick utvidgas genom utökning av exercisfältet samt uppförande av nödvändiga byggnader. Det nya fältjägarlägret kom att kallas Västra etablissemangen (Västra E:et) och uppfördes nordväst om skansen, en del av det nuvarande F4-området.

En av de första byggnaderna som uppfördes inom det nya området var en ny officerspaviljong för fältjägarlägret som stod färdig 1883, då den tidigare brunnit ner 1879. Året därpå, 1884, uppfördes sex manskapsbaracker efter två linjer parallellt med landsvägen, varav två användes för de militära skolorna. Sydväst om officersbyggnaden uppfördes samma år även ett exercishus, vilket även användes som matsal, och senare som gymnastikhall. Samma år som barackerna stod klara, 1884, byggdes en ny skjutbana som sträckte sig från lägerplatsen till en äldre skjutbana vid Bynäset.

Sydväst om barackerna och exercisbyggnaden ledde en genomgående gata, "Marketenterigatan" eller "Länergatan", idag kallad Cronstads väg, längs vilken det fanns kök och marketenterier. Marketenterierna var benämnda efter kompanierna och bestod av fyra mindre brädschyl inredda med ett stort rum för disk samt kök och ett mindre rum för korpraler. I slutet av 1880-talet uppfördes även stora mathallar bestående av skärmtak och bord, vilka senare även förseddes med väggar. Istället för de mindre marketenterierna tillkom senare två större marketenteribyggnader utmed gatan, Västra respektive Östra

marketenteriet. Under 1880-talet ersattes den gamla sjukstugan intill skansen med ett nytt och större sjukhus (Brylunda) uppfört på samma plats, vilket revs år 2000. Andra byggnader som uppfördes inom området vid denna tid var en mässbyggnad och stallbyggnader. Inom lägerområdet fanns även fotografiateljé, handelsbod och rakstuga.

”Länergatan” med ett kokhus till vänster och exercishuset (F4’s gymnastikbyggnad) till höger.

Arflyttning

Västra E:et kom att fungera som fältjägarregementets övningsplats fram till början av 1900-talet. År 1901 beslutade riksdagen att indelningsverket skulle avskaffas och ersättas med allmän värnplikt. Övningstiden skulle utökas till 240 dagar, vilket ledde till krav på högre förlägningsstandard. De gamla lägerplatserna som var avsedda för några veckors övning sommartid, förlorade därmed sin roll. Ett nytt kasernetablissemang för Jämtlands fältjägarregemente kom att uppföras i Östersund och under hösten 1910 och våren 1911 flyttade regementet från Frösö läger. Det stora förrådet och en vaktbod flyttades med till det nya kasernområdet, övriga byggnader inom lägerområdet fick stå kvar. Lägerområdet blev därefter öde under några år.

4:e Flygkåren

Vid 1925 års försvarsbeslut beslöts att vad som tidigare varit arméns respektive marinens flygväsenden skulle slås samman i en ny försvarsgren, Flygvapnet. Flygvapnet organiserades i fyra flygkårer och en flygskola, varav en flygkår skulle placeras i Norrland. Kapten Gösta von Porat, som var ledamot i försvarskommittén, fick i uppgift att förlägga kåren till en plats i Norrland där man kunde kombinera både en land- och sjöflygplats. Valet föll på Frösön och i oktober 1926 övertogs Frösö läger av den 4:e Flygkåren för arméspanings- och jaktkompanier. von Porat utsågs till flygkårens förste chef och utnämndes även till major.

Den första uppgiften i det omfattande arbetet med att omändra det gamla lägerområdet till flygflottilj var att göra det tidigare exercisfältet, f.d. Östra E:et, lämpligt för flygverksamhet. Det krävdes ett stort arbete, stenar sprängdes bort, träd fälldes och marken planades ut. Utbyggnaden av området försvårades av det stora antal fornlämningar som fanns inom lägerområdet. Dessutom fanns tre minnesstenar från lägertiden utplacerade inom det område som skulle bli flygfält, vilka var tvungna att flyttas.

Flygfoto från 1920-talet. På fotot syns officersbyggnaden, exercisbyggnaden och de tre barackerna. I förgrunden syns landsvägen och det område som idag utgör flygfält.

Flygkåren personalstyrka var till en början inte särskilt omfattande, utan bestod av åtta officerare, åtta underofficerare, sexton underbefäl och 60 värnpliktiga. De civilanställda uppgick till ett femtontal män i verkstaden, en kokerska och en telefonist. De värnpliktiga förlades i en av de befintliga barackerna från 1884. I en av de f.d. skolbarackerna inreddes sadelmakeri, målarverkstad samt vingreperationslokaler. Den tidigare officersbyggnaden (byggnad 62) som låg bland barackerna, fick fungera som kansli och officersmäss. Gamla sjukhuset bytte namn till Brylunda och inreddes till bostad för ogifta befäl (byggnaden revs 2000). I det gamla Kafé Kronan inordnades en underofficersmäss samt ett marketenteri för de värnpliktiga. Byggnaden låg på den plats där den nya militärrestaurangen nu ligger. Byggnaden var inte vinterbonad och hade byggts till och om ett flertal gånger. Nedanför Kafé Kronan byggdes en dansbana och vintertid anordnades dans inne i Kafé Kronan.

De första nybyggnaderna som uppfördes i området efter flygkårens övertagande var en plåtinklädd hangar, byggnad 84, samt en flygkårsverkstad, byggnad 111, intill flygfältet, vilka stod färdiga 1927. I verkstaden fanns förutom monteringshall även förråd, smedja, plåtverkstad, svarveri och motorverkstad. Verkstaden var i bruk fram till 1976, då den ersattes av en modernare flygverkstad. Åren efter övertagandet uppfördes även en värmecentral, byggnad 201, med vedeldade ångpannor och tvättstuga för personalen.

Flygverkstaden, byggnad 111, som den såg ut på 1920-talet. Byggnaden är idag helt ombyggd.

Flygfoto över områdets västra del från början av 1930-talet. Mitt i bilden syns de första flyganknutna byggnaderna i området, hangaren och flygverkstaden. Byggnaderna i förgrunden är Ångmansgården som användes som personalbostad fram till mitten av 1930-talet då den revs.

Det var endast den västra delen av det gamla exercisfältet som till en början användes som flygfält, men så snart isen lagt sig kunde även Kungsgårdsviken användas. Sjöflygstationen förlades till den innersta delen av Kungsgårdsviken, där en slip och bryggor anlades och så småningom två hangarer. År 1928 byggdes den första hangaren som var avsedd för flygambulansen och 1934 var ännu en hangar färdig. Så snart isen frös till användes Kungsgårdsviken som flygfält. Då flygkåren utrustats med sjöflygplan användes viken även under sommartid.

Avsaknaden av bekvämligheter var påtaglig i området under de första åren efter övertagandet. Några badmöjligheter för de värnpliktiga fanns inte i lägret och elljus saknades. Men redan 1927 var elektrifieringen av lägret klart. Ett större problem var dock vattenfrågan. Det fanns endast ett fåtal brunnar på området och de räckte inte till för att förse lägret med vatten, men år 1930 hade problemen med vattenförsörjningen åtgärdats. Saniteten var ett annat problem. Avträden fanns ca 300 m från förlägningsbarackerna. Det var en långsmal byggnad med två mittemot varandra placerade träbänkar försedda med 15 fyrkantiga, järnskodda sittbrunnar.

Kungliga Jämtlands flygflottilj

År 1936 omorganiserades flygkåren och 4:e Flygkåren blev Kungliga Jämtlands flygflottilj, F 4, med lätt bombflygsflottilj med störtbombning som specialitet. I och med omorganisationen fördubblades både personalstyrkan och flygplansparken. För att ge plats åt det ökade antalet flygplan var flygfältet tvunget att byggas ut. Ännu en del av det gamla exercisfältet omändrades till flygfält och byggnaderna vid det gamla hästjägerlägret i östra delen av området samt närliggande äldre gårdsbebyggelse revs för att ge mer mark. De två minnesstenarna Hårdska stenen och Kungsstenen som rests under lägertiden fick flyttas över till sydvästra sidan av landsvägen.

De närmaste åren efter omorganisationen var det en febril bygnadsverksamhet på området. De nya flygplanen krävde nya hangarer och 1939 stod tre nya hangarer klara intill flygfältet, nr 81, 82 och 83. Vid fältets västra del uppfördes en enkel träbyggnad med takuppbbyggnad för trafikledning, väderlekstjänst och sambandstjänst.

För att ge plats åt fler värnpliktiga uppfördes två nya kasernbyggnader strax sydväst om de gamla kasernbyggnaderna. De nya kasernerna stod färdiga 1939 och hade för tiden en mycket hög standard med varmvatten och logement med endast 4-5 personer i varje rum. Samma år uppfördes även ett nytt kanslihus med officersmäss samt en mindre vaktbyggnad placerad som en flygelbyggnad. Några år senare uppfördes ännu en

flygelplacerad byggnad. År 1939 stod även en sjukhusbyggnad färdig i områdets sydvästra del och den befintliga värmecentralen byggdes om och till.

År 1947 ombildades flottiljen från bombflygsflottilj till jaktflottilj och nya plan tillkom. Propellerplanen övergavs och de nya jetplanen som kom i början av 1950-talet ställde större krav på flygfältet ditintills bestått av tre mindre banor. I mitten av 1940-talet påbörjades en hårdläggning av flygfältet med betong och asfalt som sedan utökades i etapper. Det var i samband med denna utvidgning av flygfältet som kapellruinen vid Västerhus undersöktes.

Nybyggnationerna inom flottiljområdet fortsatte att vara intensiva även under 1940-talet. I området nordvästra del uppfördes under 1940-talet en snickeriverkstad, en instruktionsverkstad, ett flygplansförråd och en provbocksanläggning där flygplansmotorerna testades. 1942 uppfördes ett ”barackläger” i områdets sydvästra del bestående av fyra enkla, låga byggnader inrymmande förläggning, kontor och utbildningslokal. Två år senare uppfördes två större kaserner efter standardritning, varav en var en sk beredskapskasern där de värnpliktiga bodde under sin beredskapsvecka, samt två byggnader för furir- respektive kadettförläggning. Under 1940-talet kom det också att byggas ett antal byggnader ämnade som bostäder för personalen på flygflottiljen, både för permanent och tillfälligt boende och både för ogifta och för familjer. I områdets nordvästra del mittemot fältskärarbostaden byggdes 1946 fyra radhuslängor med två eller tre lägenheter för familjebostäder.

I samband med att fältet öppnades för civil flygtrafik 1958 uppfördes en flygstation i östra delen av flygfältet. År 1955 uppfördes ett trafikledningstorn med plats för flygledning, väder- och sambandsavdelning, vilket ersatte den tidigare träbyggnaden i fältets västra del. Tornet kompletterades med en kontrollcentral på 1970-talet, på vilket ett nytt torn uppfördes 2002.

1966 fick F4 allvädersjakt och därmed nya flygplan, vilket skapade ett behov av nya byggnader. Under 1970- och 1980-talet gällde nybyggnationerna främst flyg- och fordonsrelaterade byggnader, vilka nu förlades i områdets sydöstra del. De äldre motsvarigheterna hade hitintills uppförts i områdets nordvästra del. Två stora hangarer uppfördes intill flygfältet under 1972 och 1984. Under 1970-talet byggdes även en flygsimulator, ett motorprovkörningshus och en flygverkstad. Idrottsplatsen i områdets södra del lades ned i början av 1980-talet och en fordonsverkstad byggdes på dess plats 1984. En ny spolhall och flygplantvätt färdigställdes 1998.

År 1979 ersattes de gamla personalmässarna av en stor militärrestaurang med en gemensam matsal för de anställda och en för de värnpliktiga, militärrestaurangen Murklan. Byggnaden uppfördes strax sydöst om kanslihuset och kom genom sin stora volym och tidsenliga utformning att innebära ett nytt inslag i området.

Flottiljen stängdes för allmänheten 1986, genomfartsvägen stängdes för civil trafik och ett 10 kilometer långt stängsel uppfördes runt området. En vaktlokal uppfördes vid östra infarten och en vägbas norr om fältet. I samband med avstängningen av området flyttades den civila flygstationen till den norra delen av flygfältet. Flygplatsen fick därmed en renodlad militär sida och en sida med främst civil flygverksamhet.

De senaste uppförda byggnaderna inom området hörde samman med att flygflottiljen fick stridsflygplanet JAS 39 Gripen. En stridsledningssentral (STRIC) med expeditionslokaler och ledningsrum stod färdig 2001 intill det numera rivna ”baracklägret”. Hangar nr 92 byggdes om och kompletterades med en kontorsbyggnad samt ett flertal nya förrådsbyggnader i dess närhet. Ombyggnationerna var klara 2004.

Nedläggning

Jämtlands flygflottilj lades ned den 31 december 2004 som en följd av riksdagens försvarsbeslut om kommande inriktning för Försvarsmakten. Vid nedläggningen var grunden för verksamheten vid F4 utbildning av jaktflygsdivisioner samt bas-, stril-, och sambandsförband. Ungefär 350 värnpliktiga hade utbildats årligen under de sista åren och antalet anställda uppgick till cirka 600 personer. I maj 2005 muckade den sista större värnpliktomgången från F4. Avvecklingen av landets äldsta flygflottilj ska vara helt slutförd senast den 30 juni 2006. Detta innebär slutet för den militära verksamheten på Frösön.

Bebyggelse inom flottiljområdet

Det finns idag en stor mängd byggnader inom flygflottiljens område, uppförda under olika tidsperioder och präglade av olika stilideal. I detta kapitel beskrivs samtliga de byggnader som bedömts tillhöra värderingskategori 1 och några ur kategori 2. Kapitlet har delats upp kronologiskt i avsnitt som behandlar olika perioder i områdets historia. Byggnaderna anges i rubrikerna med det nummer som de har tilldelats samt med byggnadens ursprungliga namn eller funktion. Den nuvarande funktionen, om det är en annan, anges inom parantes. Byggnaderna som bedömts tillhöra värderingskategori 1 finns markerade på en karta, se *Bilaga 5 – Kulturbistoriskt värdefulla byggnader inom F4*.

Byggnader 1880-1911

Under denna period användes ännu området som övnings- och mötesplats för fältjägarregementet. Det finns ett fåtal byggnader bevarade från denna tid inom det nuvarande F4-området, då kallat Västra E:et. Dessa byggnader ligger samlade kring en grönya i flottiljområdets centrala del.

Officerspaviljongen/underofficersmäss (expeditionsbyggnad), byggnad 62

Byggnaden uppfördes omkring 1884 som officerspaviljong för fältjägarna. Byggnaden har en panelarkitektur med dekorativa träornament och lövsågerier, bland annat vid fram-sidans frontespis. Spontpanelen är både liggande och stående, och delas in i fält genom profilerade listverk. 1894 byggdes en glasveranda till i sydväst.

Den fd officersbyggnaden är den äldsta byggnaden i området och bildar tillsammans med de tre kasernerna och gymnastikhallen en väl sammanhållen miljö med militära byggnader från sent 1800-tal.

Vid flygkårens övertagande inrättades en kärexpedition i bottenvåningen och en officersmäss på övervåningen. Byggnaden var vinterbonad och försedd med ett antal kakelugnar. Den nedre våningen bestod av fem rum, där inreddes expedition samt rum för intendent och kassaavdelningen. På övervåningen skapades en officersmäss med tillgång till kök och serveringsrum. Byggnaden har även inrymt arrest och vaktlokal, ordersal och kårchefsexpedition. En ritning för byggnaden gjordes 1926 signerade av Erik Josephsson och från 1927 finns en relationsritning signerad Fredrik Lagerlöf. Byggnaden fungerade från 1940-talet som underofficersmäss. Vid en ombyggnad 1966-1967 tillkom en balkong vid övervåningen på byggnadens baksida och ersatte glasverandan. Även undervåningen användes vid denna tid som mässlokaler. År 1984 skedde en större ombyggnad då de ursprungliga fönstren ersattes med de nuvarande släta tvålufts-fönstren. Samtidigt inreddes byggnaden till expedition för personalenheten.

Det är endast i den gamla mässalen på övervåningen som ursprungliga byggnadsdetaljer är synliga, vägghpanel och kassetterat tak och takbjälkar.

Skolbyggnad & Logementsbaracker (expeditionsbyggnader/kasern), byggnaderna 10, 24 och 25

Det finns tre förlägningsbaracker uppförda 1884 inom Frösö läger kvar i området. Sammanlagt uppfördes sex baracker efter två linjer parallellt med landsvägen. Fyra

baracker låg i linje med officerspaviljongen och var benämnda efter respektive kompani-namn, Lit-, Bergs-, Revsunds- och Hammerdalsbaracken. Bakom dessa låg två baracker, vilka användes för de militära skolorna. Barackerna rymde 400 man med befäl, med fem man/brits. I ena änden av varje barack låg ett tvättrum med handfat och i andra änden fanns två rum för underofficerare och en kompaniexpedition där fanjunkaren bodde. Övre våningen var ett oinrett vindsutrymme för förvaring. Både logementen och befälsrummen var försedda med järnkaminer och ljus- och ventilation var förbättrade gentemot tidigare baracker genom fönsterkupor och ventilationsskorstenar. År 1903 byggdes barackerna till med en lokal för förvaring på var kortsida, där också entréerna förlades.

De tre byggnader som finns kvar är exteriört relativt intakta, men interiört helt omändrade. Byggnaderna har en resvirkesstomme på naturstenssockel, fasspontklädda fasader, sadeltak med takkupor och lägre utbyggnader vid var gavelsida.

Byggnad 10 inreddes vid flygkårens övertagande till snickeriverkstad, men då det nya snickeriet stod klart 1944 övergick byggnaden åter till skolbyggnad. Interiören är helt omändrad med ny rumsindelning och ytskikt. Byggnad 24 användes som förläggning fram till mitten av 1970-talet då den byggdes om till expeditionsbyggnad. Från 1975 fanns avdelningen för Stridsledning och luftbevakning i huset, då tillkom en utbyggnad på baksidan innehållande teknisk utrustning för denna verksamhet. Byggnad 25 användes som förläggning. Vid en ombyggnad 1941 byggdes de två logementen om till logement för åtta personer, stommen isolerades med träfiberskivor och fönster samt dörrar byttes. 1970 tilläggs-isolerades byggnaden och gavs en ny panel, lika tidigare. Vid slutet av 1980-talet byggdes över-våningen delvis om till expeditioner. Byggnaden fick då tillbaka sina tredelade fönster.

Fotografier från 2006. Överst byggnad 10, i mitten byggnad 24 och nederst byggnad 25.

Exercishus/gymnastikhall, byggnad 18

Byggnaden uppfördes 1884 som fältjägarbarns exercishus. Byggnaden har efter flyg-flottiljens övertagande använts som gymnastikhall. Den har samma volym och utformning som barackerna från samma tid med rektangulär plan och lägre utbyggnader för omklädningsrum vid gavelsidorna. Fasaderna är klädda med liggande fasspontpanel av ursprunglig typ, portarna är utbytta och 1996 byttes samtliga fönster ut till treglasfönster.

Byggnaden uppfördes som exercishus, men har under flottiljepoken använts som gymnastikhall.

Fältskärsbostället Västerhus (museum), byggnad 239, 265 och 137

Byggnaden är belägen i flottiljområdets nordvästra del intill flygfältet. Byggnaden uppfördes 1736 som fältskärsboställe vid Frösö läger. På 1830-talet byggdes byggnaden till och förlängdes. Förutom fältskärsboställe, ska byggnaden även fungerat som gästgiveri och skollokal under perioder. Byggnaden byggdes om 1926 och delades in i två lägenheter som tjänstebostad för anställda vid flygflottiljen. På 1980-talet renoverades byggnaden och togs i bruk som flottiljmuseum 1986. Byggnaden har en rektangulär plan, är klädd med röd lockpanel och har ett sadeltak täckt med tvåkupigt tegel.

Den fd fältskärsbostaden
uppfördes 1736 och
byggdes till på 1830-talet.

Bakom bostadshuset ligger en stensatt källare, byggnad 265, och i sydöst ligger en mindre timmerbyggnad, byggnad 137, som flyttades till platsen 1982. Byggnad 137 var tidigare placerad mitt emot den nuvarande vaktbyggnaden och fungerade som vakt mellan 1940-1945.

Byggnader 1912-1935

Fältjägarna flyttade från området 1911 och flygkåren övertog området först 1926. Under denna femtonåriga mellanperiod uppfördes inga nya byggnader inom området. De första tio åren efter övertagandet var nybyggandet relativt lågt inom området. Det var främst byggnader för flygverksamheten som uppfördes.

Hangar (kallgarage), byggnad 84

Den första hangarbyggnaden uppfördes 1926 intill flygfältet. Byggnaden är uppförd i en enkel regelverkskonstruktion i trä med kraftigt lutande pulpettak. Väggarna är inklädda med sinuskorrugerad plåt. På baksidan löper ett fönsterband bestående av fönster med åtta rutor/luft. Utmed nordöstra långsidan finns fyra portar. De ursprungliga skjutportarna är utbytta till mindre och öppningarna är delvis ombyggda till fasta väggar med lockpanel.

Byggnaden fungerade som hangar fram till 1950-talet då propellerplanen byttes ut mot jetplan. Därefter har byggnaden använts som förråd. Hangaren har en äldre interiör med avdelade kontor och omklädningsrum.

Flottiljens första hangarbyggnad,
”plåthangaren”, har fasader
klädda med korrugerad plåt och
är exteriört mycket välbevarad.

Sjöhangaren (förråd), byggnad 85

Detta var den första sjöflygshangaren vid Kungsgårdsviken. Hangaren uppfördes 1928 och var avsedd för sjöflygambulansen. Byggnaden är i likhet med byggnad 84 uppförd i en enkel regelverkskonstruktion i trä med kraftigt lutande pulpettak. Väggarna är klädda

med rödmålad locklistpanel. På baksidan löper ett fönsterband bestående av fönster med åtta rutor/luft. De ursprungliga skjutportarna av stående dubbelfasspont på norra fasaden är fastbyggda och en dubbelpart insatt i mittpartiet. Vid östra gaveln finns en lägre utbyggnad med pulpettak med två förtäckta fönster och tre enkeldörrar av stående spontbräder.

Hangaren användes av ambulansflyget fram till slutet av 1950-talet, därefter har byggnaden använts som förråd.

Den första sjöflygshangaren vid Kungsgårdsviken. Byggnaden är exteriört mycket välbevarad.

Värmecentral (maskinverkstad), byggnad 201

Den före detta värmecentralen uppfördes 1928 efter ritningar signerade Erik Josephsson som ångcentral och badinrättning. Byggnaden uppfördes i tegel i en enkel klassicistisk stil och hade från början en rektangulär plan med en hög skorsten mot norr.

Ett foto på värmecentralen från 1928, så som byggnaden såg ut innan ombyggnaden 1938 då den fick sitt nuvarande utseende.

År 1938 byggdes den om till och fick då det nuvarande utseendet med två vinkelställda huskroppar med en envånings- och en tvåvåningsdel. Väggarna är idag gulslammade och utmed takfoten på tvåvåningsdelen löper en profilerad takfotslist som övergår i gavelmarkeringar. Sadeltaket är täckt med tvåkupigt tegel. Mot väster finns en lägre utbyggnad med pulpettak och utmed den nordöstra fasaden finns en modern carport. En ny värmecentral stod färdig 1977 och i samband med det byggdes denna byggnad om till maskinverkstad. Den höga skorstenen revs och på den sydöstra fasaden togs nya fönster upp.

Byggnaden fick sitt nuvarande utseende i samband med en ombyggnad 1938. Till höger på bild skymtar den senare tillkomna carporten.

Hangar för sjöflyget (förråd), byggnad 86

Denna hangar var den andra sjöflygshangaren vid Kungsgårdsviken och uppfördes 1934. Hangaren är byggd i en konstruktion som under 1930-talet var använd av både marinen och flygvapnet, valvformade tak på stomme av limträbågar. Denna hangartyp gav större fria takhöjder än den tidigare med pulpettak. De ursprungliga skjutbara hangarportarna på södra gaveln är fastgjorda och en gångjärnhängd port av röd korrugerad plåt ditsatt. Vid "gavelröstena" finns stora fönsterpartier, dock försatt på södra gaveln. Utmed norra gaveln finns en lägre utbyggnad med pulpettak med en originalport av spontbräder, spröjsade fönster och en hög tegelskorsten. Ursprungligen fanns ett flygledartorn vid byggnadens sydöstra hörn.

Fotot från 1930-talet visar det flygledartorn som ursprungligen fanns vid det sydöstra hörnet ner mot viken. Idag finns endast metallkonstruktionen kvar.

Så snart isen frös till användes Kungsgårdsviken som flygfält, även sommartid när flygkåren utrustats med sjöflygplan. Sjöflygsverksamheten med Mustangplan upphörde i slutet av 1940-talet då flygfältet var tillräckligt hårdgjort. Därefter har byggnaden använts som förråd.

Samlingshall, byggnad 17

Byggnaden är enligt uppgift byggd 1904. Byggnaden finns dock inte med på en karta från 1913 över Frösö läger och kan därför ha flyttats hit efter det. Möjligen kan det vara en skolbarack från hästjägarlägret. Byggnaden är en för sekelskiftet 1900 ganska vanlig typ av skolbyggnad med en vinkelställd tvåvåningsvolym på ena gaveln, där det fanns möjlighet att inreda bostad. En ritning från 1928 visar ett förslag på inredning med övningsal, rum för foto och radiostation. Fönstren hade då korsformade poster.

Fönstren har troligen bytts på 1940-talet, då även entréerna byggdes om. År 1985 förlängdes huset, fönsterluckor tillkom och nedre delen av fasadpanelen byttes ut från liggande spontpanel till förvandringspanel.

Byggnaden är troligen uppförd omkring sekelskiftet 1900. I mitten av 1980-talet förlängdes huset, vilket syns på fotografiet.

Byggnader 1936-1969

År 1936 skedde en omorganisation och 4:e flygkåren blev Jämtlands flygflottilj, F4. I och med omorganisationen fördubblades både personalstyrkan och flygplansparken, vilket resulterade i en febril byggnadsverksamhet i området under de efterföljande åren. De flesta av byggnaderna som uppfördes under 1930- och 1940-talet är uppförda i lättbetong, med putsade fasader, fönsterband och plana tak. Ett flertal av nybyggnaderna under denna tidsperiod byggdes efter typritningar

Kanslihus, byggnad 1

Kanslihuset byggdes mellan 1936 och 1938 i en enkel funktionalistisk stil. Byggnaden är i två våningar och hade ursprungligen ett plant tak och putsade fasader. På baksidan finns en terrass på övervåningen. Under 1970-talet ändrades takkonstruktionen till det nuvarande branta tegelträckta valmade taket. Vid en renovering 1983 fick byggnaden en utvändigt tilläggsisolering, väggarna panelslogs, porten samt fönstren byttes ut och sitter nu i djupa nischer i fasaden.

Till vänster ett foto från 1930-talet på det nyuppförda kanslibyggnaden med plant tak och putsade fasader. Fotot till höger visar hur byggnaden ser ut idag med valmat tak och panelinklädda fasader.

Byggnadens plan följer nästan helt det som kom att bli standard för kanslihus på flygflottiljer med rum runt en mittkorridor. Ordersalen som brukar ha en central placering, är förlagd till sydvästra delen av övervåningen med utsikt över sjön och fjällen.

Hangarer, byggnaderna 81, 82 och 83

Under åren 1937-1939, i samband med omorganisationen till flygflottilj, uppfördes tre nya hangarer vid flygfältet. Var hangar består av två välvda byggnadskroppar av limträkonstruktion med mellanliggande lägre byggnadsdel med betong- och stålstomme. Ytterväggarna är klädda med locklistpanel och på baksidan samt över portarna finns stora fönster för ljusinsläpp. Vid kortsidorna

Foto från tidigt 1980-tal. Hangar 83 är byggd i en sluttning och har en souterrängvåning.

av hangarerna finns låga envånings träbyggnader som uppfördes för att användas som flygtjänstbyggnader. Hangarerna 82 och 83 är placerade i en sluttning och har en souterrängvåning i betong.

Denna hangar gav större fria takhöjder än de första hangarerna med pulpettak och denna hangartyp kom att bli ganska vanliga på flygflottiljer. Byggnad 81 ligger i flygfältets sydöstra del och har sedan mitten av 1980-talet främst använts som förråd. I souterrängvåningen på byggnad 82 fanns vapenverkstad, garage och förråd för fallskärmspackning och i botten på byggnad 83 inrymdes från början indententur- och bytesförråd (serviceförrådet flyttades sedan till byggnad 111). 1980 byggdes hangardelen på byggnad 83 om till en övnings- och vårdhall. Bottenvåningen byggdes samtidigt om till expeditionslokaler för det nyuppsatta Radarövningskompaniet.

På det vänstra fotot syns hangar 81 med en låg flygexpeditionsbyggnad för Stationskompaniets materialtropp i förgrunden. Det högra fotot visar skjutportarna mot flygfältet på hangar 82.

Kaserner, byggnaderna 21 och 22

Kasernerna uppfördes 1937-1939 för att ge plats åt det ökade antalet värnpliktiga. De nya kasernerna uppfördes strax sydväst om de gamla kasernbyggnaderna och hade för tiden en mycket hög standard med varmvatten och mindre logement. Det smala husdjupet gav utrymme för två parallella logement på var sida om en hjärtvägg, med trapphus i mitten, dagrum på övre våningen och uppställningshall på nedre.

De funktionalistiskt präglade kasernerna 21 och 22 uppfördes under slutet av 1930-talet, en expansiv period för flygflottiljen.

Kasernerna har en tydlig och välbevarad funktionalistisk stil med plant tak, slätputsade lättbetongfasader och fönsterband av relativt tätt sittande fyrluftsfönster. Vid en renovering 1988 byttes fönstren ut på byggnad 21.

Expeditionsbyggnader, byggnaderna 3 och 7

Byggnad 7 uppfördes 1939 som ena flygelbyggnaden till kanslihuset och fungerade då som vaktbyggnad. Byggnaden gavs i likhet med kanslihuset en funktionalistisk stil med putsade fasader och ett mycket flackt tälttak som skjuter ut på byggnadens framsida. Under 1980-talet skedde en ombyggnad, då väggarna panelslogs och fönstren byttes ut.

Sedan den nya vaktbyggnaden uppfördes 1986 har byggnaden använts som expeditiönsbyggnad.

Till vänster en flygbild över kanslihuset och den flygelplacerade vaktbyggnaden, omkring år 1939. Högra bilden visar byggnaden i dess nuvarande utförande.

Byggnad 3 utgör den andra flygelbyggnaden till kanslihuset och uppfördes 1943 som kontorsbyggnad för personalenheten. Byggnaden har putsade fasader, stora tvålufts-fönster och ett mycket flackt tälttak som skjuter ut på byggnadens framsida. Portpartiet är utbytt, men i övrigt har byggnaden inte genomgått några större förändringar. Under senare tid har byggnaden använts som expeditiönsbyggnad.

Byggnad 3 har en välbevarad exteriör med tidsenligt formspråk.

Expeditionsbyggnader, byggnaderna 51 och 56

De två byggnaderna uppfördes 1944 efter standardritning från 1942 som furirförläggning respektive kadettförläggning och är relativt välbevarade. De villalikhande byggnaderna har en senfunktionalistisk stil med putsade tegelfasader och jämn fönstersättning av tvålufts-fönster. På byggnad 51 byttes fönstren ut 1970, men på byggnad 56 sitter originalfönstren kvar. Porten är snedställd på nordöstra långsidan med platt skärmtak och portomfattning av skiffer. På byggnad 51 finns originalporten kvar, men på byggnad 56 är den utbytt. Under senare tid har byggnaden använts som expeditiönsbyggnad.

Byggnaderna 51 och 56 är till exteriören relativt oförändrade med flera välbevarade originaldetaljer.

Beredskapskasern, byggnad 8

Kasernen uppfördes 1944 enligt en standardritning från 1942 och är relativt välbevarad, med undantag av några utbytta fönster och portar. Kasernen har putsade tegelväggar och är i två våningar med en lägre garagedel för räddningsfordon i norr.

En beredskapskasern finns på alla flygflottiljer. I beredskapskasernen bodde de värnpliktiga under sin beredskapsvecka. Beredskapskasernen miste sin funktion under 1980-talet, då de värnpliktiga bodde kvar i sin vanliga kasern även under sin beredskapsvecka.

Beredskapskasernen med den lägre garagebyggnaden till höger.

Kasern, byggnad 23

Kasern uppförd 1944 efter en standardritning. Byggnaden som är i två våningar, har putsade tegelfasader och ett utbyggt vindfång. Ursprungligen bestod byggnaden av större logement med upp till 16 pers./rum. Byggnaden har byggts om i flera omgångar. På 1970-talet tilläggsisolerades byggnaden och samtliga fönster byttes ut. Senaste ombyggnaden 1999-2000 då byggnaden anpassades för både kvinnliga och manliga värnpliktiga.

Kasernbyggnad uppförd 1944.

Bostadshus, byggnaderna 223, 224, 241 & 242

Samtliga bostadshus inom F4 är uppförda efter flygförvaltningens standardritningar. Radhusbyggnaderna uppfördes 1946 som familjebostäder i områdets nordvästra del utmed den gamla landsvägen. Byggnaderna 223 och 224 består av tre lägenheter och de två andra byggnaderna består av två lägenheter var. Liknande personalbostäder uppfördes efter 1942 på alla landets flottiljer, friliggande villor för chefer och höga officerare, parhus och radhus för familjer och enkelrum i dubletter för ogifta officerare.

De fyra radhusen ligger utmed en grusväg parallellt med landsvägen nordväst om det inhägnade flottiljområdet.

Byggnaderna är uppförda av plankstomme med vind och med källare under del av huset. Husen har locklistpanelklädda fasader, tvåluftsfönster, ytterdörrar med smal panel och ett tredelat fönster med sneda spröjs samt en betongtrappa med räcke av rör. Två radhus är målade i en svagt rosa kulör med vita detaljer och två är rödmålade. På byggnad 223 har dörrarna bytts ut, men de övriga tre radhusen är mycket välbevarade med flera originaldetaljer.

Varje radhus inrymmer två eller tre lägenheter. På baksidan har varje lägenhet en uteplats och en mindre trädgård.

Expeditionsbyggnad/instruktionsverkstad, byggnad 11

Byggnaden uppfördes enligt standardritning 1945-1947 som instruktionsverkstad, där hölls undervisning i vård och underhåll av flygmaterial. Byggnaden är T-formad i trä med locklistpanelklädda fasader, två- och trelufts-fönster med tvådelade bågar samt ett tegeltäckt sadeltak. Till skillnad från standardhustypen tillkom en souterrängvåning i betong där flottiljens fordonsverkstad inrymdes. Byggnaden renoverades på 1980-talet då väggarna tilläggsisolerades och garageportarna byttes ut. Sedan 1980-talet har byggnaden använts som expediti- och utbildningslokaler.

Den fd instruktionsverkstaden med en souterrängvåning inrymmande garage.

Byggnader 1970-2005

Under 1970-talet och framåt renoverades och moderniserades flera av de äldre byggnaderna alternativt ersattes av en nybyggnad. De flesta av de byggnader som nyuppfördes under denna period var avsedda för material- och fordonsförvaring.

Flygsimulatorbyggnad, byggnad 9

Byggnaden uppfördes 1973 och inrymmer en flygsimulator, vilket är relativt utrymmeskrävande och har troligtvis påverkat till byggnadens speciella utformning. Det är en plåtinklädd betongbyggnad med pulpettak. Byggnadens sidor följer pulpettakets form genom terrasserade förhöjningar, vilka synliggörs i fasaderna som vertikala fält genom olika plåtkorrugeringar. Entrén är förlagd till nordöstra fasaden med fönsterrader av enlufts-fönster på var sida. Längs hela nordöstra sidan löper ett svängt skärmtak i betong.

Det flacka pulpettakets ger byggnaden kilformade sidor.

Militärrestaurang, byggnad 42

F4 var med Murklan en av de första flottiljerna som frångick en separat mässbyggnad. Alla officerskategorier slogs samman och ersatte tre tidigare mässar (inrymda i kanslihuset (1), officersbyggnaden (62) och numera riven byggnad sydväst om barack 24).

Murklan uppfördes 1979 i en tidstypisk utformning med bruna plåtinklädda fasader, gula fönsterrader och ett stort svart tälttak. Personalmatsalen är inrymd på bottenvåningen och består av två utrymmen, vilka även kunde användas som mäss.

Militärrestaurangen Murklan är en volyminös byggnad som omges av en parkliknade grönyta med flygplansskulpturer.

Källförteckning

Tryckta källor

Ahnlund, N, 1948, *Jämtland och Härjedalens historia, första delen*. Norstedts förlag, Stockholm

Andersson, Edvin, Mats Strandfors & Anders Roos, 1996, *Från exercisfält till modern flygbas*. Ur: Björck, Gunnar m.fl. red, Flyget på Frösön - Jämtlands flygflottilj 1926-1996. Jämtlands flygflottilj F4, Östersund.

Björck, Gunnar, 1996, *Försvarsbeslutet 1936 – flygkåren blir flygflottilj*. Ur: Björck, Gunnar m.fl. red, Flyget på Frösön - Jämtlands flygflottilj 1926-1996. Jämtlands flygflottilj F4, Östersund.

Bromé, J, 1945, *Jämtland och Härjedalens historia, del 2*. P.A. Norstedt & söner, Stockholm.

Burman, F, 1991, *Fale Burmans konceptdagböcker åren 1793-1802*. Faksimilupplaga, Jämtlands läns museum, Östersund.

Carlsson, C R., 1970, *Firir berghi*. Ur: Fornvårdaren X:4 s.319-328, Heimbygdas förlag, Östersund

Flemström, B, 1983, *Ortnamn i Jämtland*. Almqvist & Wiksell förlag, Stockholm.

Lingblom, Krister, 2002, *Jämtlands flygflottilj – F4 till Frösö läger*. Ur: Gustafsson, Ingvar, red, Jämtlands fältjägarregemente – regementet, bygden och staden - del 2. Försvarsmakten, Jämtlands fältjägarregemente, Helsingborg.

Hallström, G, 1931, *Mjälleborgen*. I festskrift till Carl J.E. Hasselberg, Fornvårdaren 4, Heimbygdas förlag, Östersund.

Hemmendorff, Ove, 1991, *Kungsgården i Mjälle*. Ur: Frösökrönikan 1, Frösö hembygdsförening och Frösö församling, Östersund

Holm, Olof, 2000, *Vad var Jamtamot*. Ur: Oknytt 1-2 2000, Johan Nordlander-sällskapets tidskrift, Sundsvall.

Jacobsson, Jan-Anders, 2001, *Frösö läger*. Ur: Gustafsson, Ingvar, red. Jämtlands fältjägarregemente – regementet, bygden och staden, del 1, Försvarsmakten.

Ludvigsson, R, 1953, *Jemtelands beskrifning*. Nytryck av äldre skrifter om Jämtlands län, Utgivare Per Nilsson-Tannér, Tandsbyns tryckeri.

Roos, Anders, 1996, *4. Flygkårens tillkomst 1926*. Ur: Björck, Gunnar m.fl. red, Flyget på Frösön - Jämtlands flygflottilj 1926-1996. Jämtlands flygflottilj F4, Östersund.

Roos, Anders, 1999, *Flygambulansen vid F4*. Ur: Frösökrönikan 5, Frösö hembygdsförening och Frösö församling, Östersund.

Swedmark, Per, 1955, *Blad ur Frösö historia*, Frösö hembygdsförening.

Otryckta källor

Holm, Olof, 2004, *Kronans ödegårdssinnehav i Jämtland efter digerdöden*. Seminarieuppsats i agrarhistoria, Avdelningen för agrarhistoria, Institutionen för ekonomi, Sveriges lantbruksuniversitet, Ultuna.

Jämtlands och Härjedalens diplomatarium. Utgivet av Jämtlands biblioteks diplomatariekommité, 1943, A-B Wisénska bokhandeln, Östersund.

Krigsarkivet. 0400:10B:013 Situations Carta öfver den delen af Frösön, på hvilken Krigsmanoeuvrerne... värkstältes med Kongl. Jemtlands Dragone Regiement... 1770

Kulturbistorisk byggnadsinventering av Fortifikationsverkets flygflottiljer 1996-99, Fastighetsstaben på Fortifikationsverket, 2000.

Typografiska arkivet, Jämtlands läns museum, Östersund.

Websidor

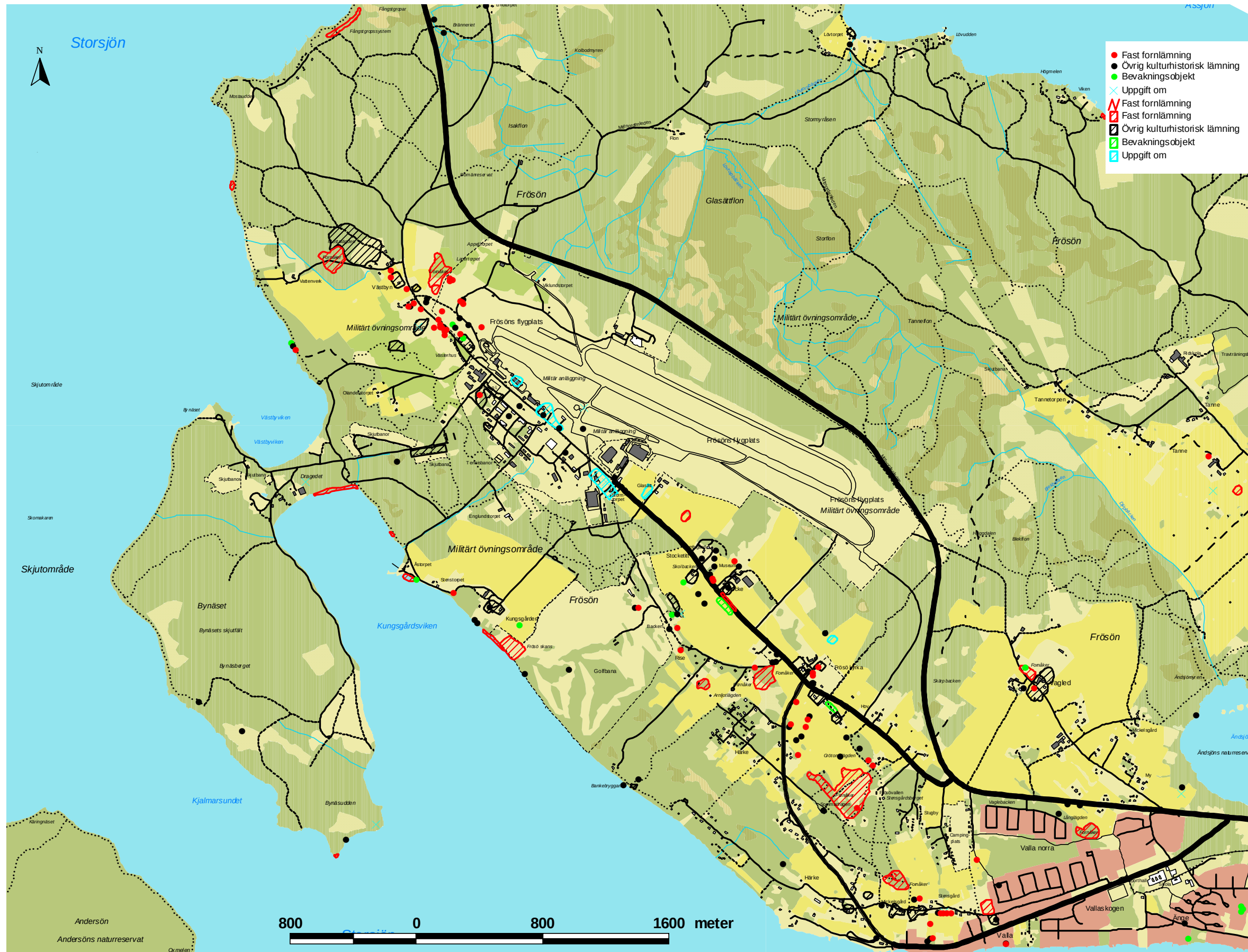
Holm, O. 2001. http://www.ra.se/ola/man_dok/01jun.htm

Oscarsson, B. 1993.

http://www.mdh.se/ima/personal/lln01/jamtamot/hederspriset/1990/1990-ostersunds-posten_19930803_alltinget-jamtamot.html

The map displays the island of Frösön with various cultural heritage zones. Red hatched areas, representing 'Kulturhistoriskt värdefulla miljöer', are concentrated in the central and western parts of the island, including the area around the Frösön flygplats (airport) and the Frösön kyrka (church). Blue hatched areas, representing 'Nyttillkommen kulturhistorisk värdefull miljö', are found in the southern and eastern parts of the island, including the area around the Frösön flygplats and the Frösön kyrka. The map also shows the surrounding water bodies, including Storsjön, Kungäddsviken, and Kjalmarundet, and the nearby islands of Storsjön and Kungädd.

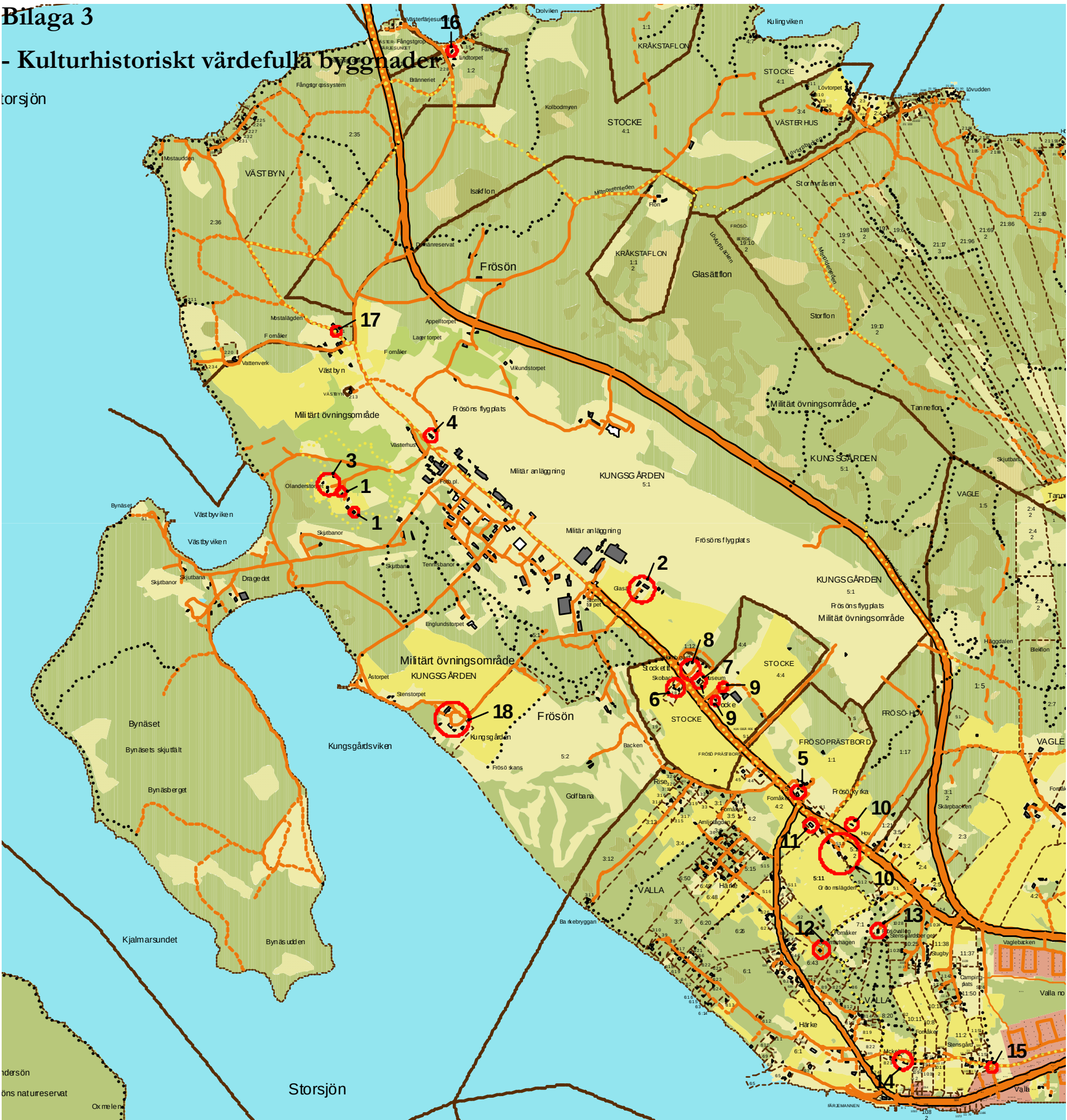
Bilaga 2 – Fornlämningar inom utredningsområdet

Bilaga 3

- Kulturhistoriskt värdefulla byggnader

Storsjön

Frösön

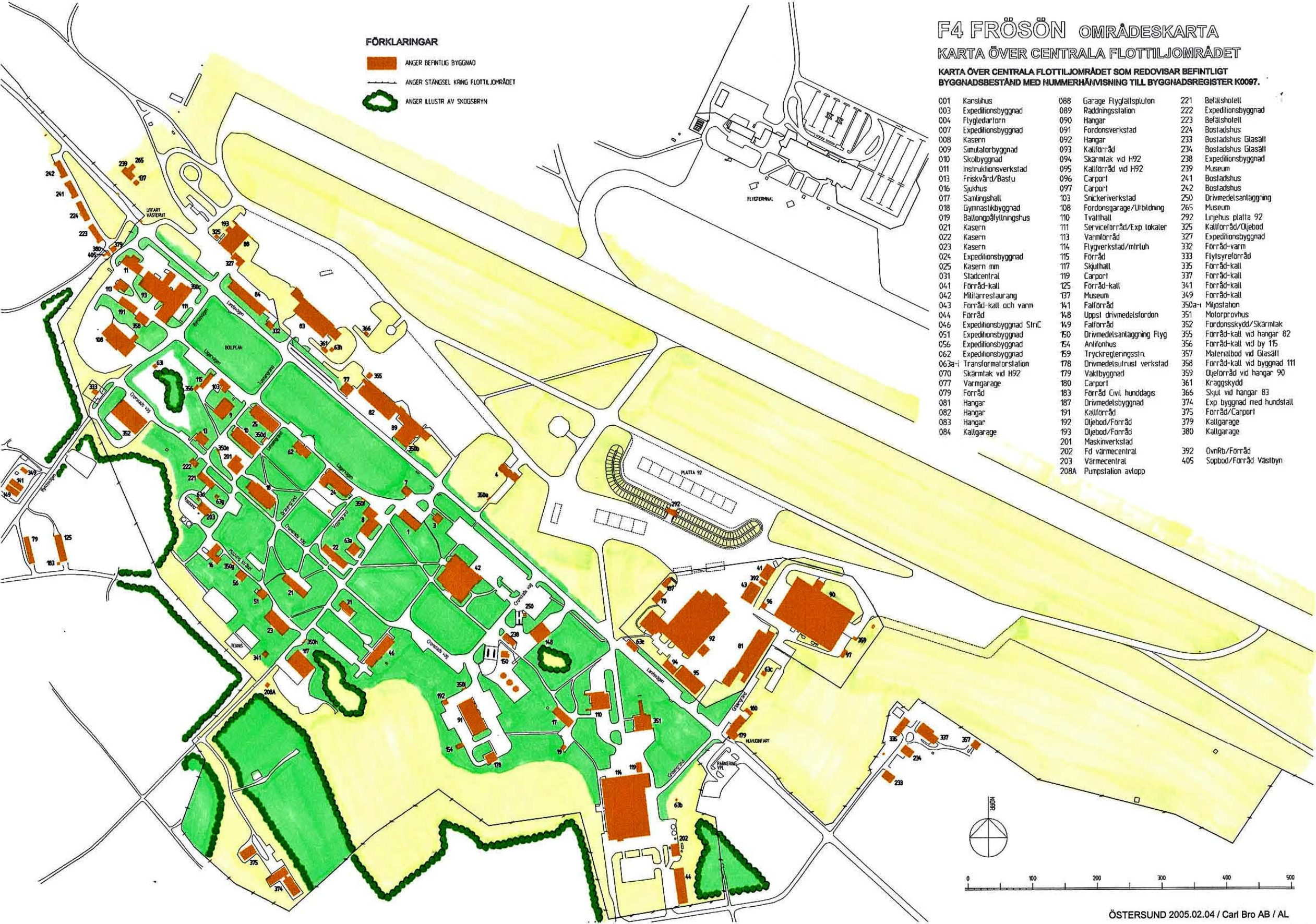
Frösöns naturreservat

Oxmelen

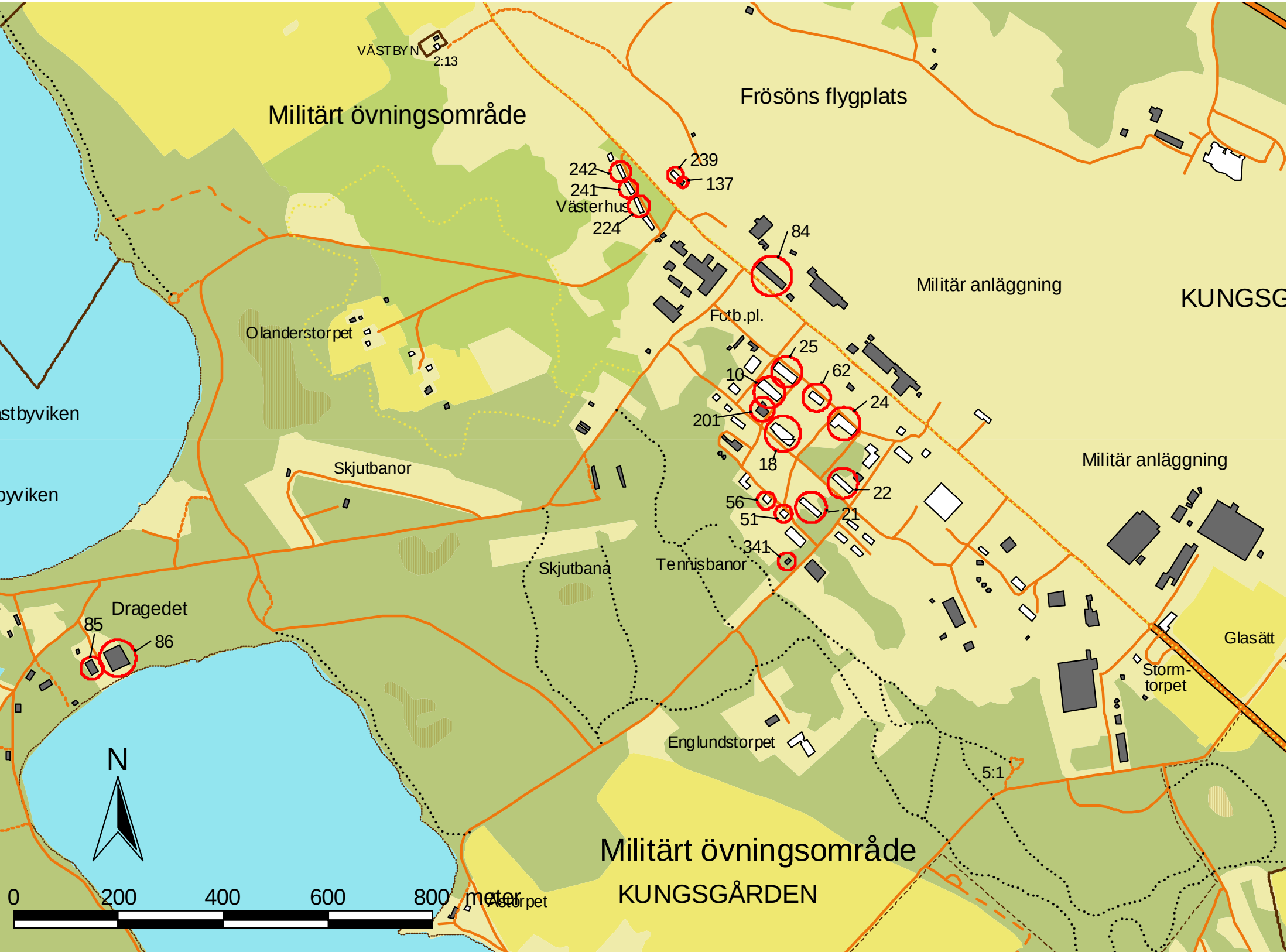
Storsjön

1. Kungsgården 5:1 (3:1), Bengtstorpet
 - boningsshus II, slutet 1700-tal
 - lada VI, 1850-1900
2. Kungsgården 5:1 (3:1), Glasätt
 - boningsshus I, slutet 1800-tal
 - boningsshus II, slutet 1800-tal
 - fd ladugård III, 1850-1900
 - fd stall o liknande, 1850-1900
3. Kungsgården 5:1 (3:1), Olanderstorpet (ett av Frösöns bäst bevarade torp.)
 - boningsshus I, mitten 1800-tal
 - ladugård II, mitten 1800-tal
 - uthus III, 1900-tal
 - bod IV, mitten 1800-tal
 - bod VI, 1900-tal
 - lada VII, mitten 1800-tal
4. Kungsgården 5:1 (3:1), Västerhus
 - f.d. fältskärbostad/museum I, 1736
 - källare III, ca 1900
5. Prästbordet 1:1
 - boningsshus I, ca 1850
 - prästgården III, 1939
 - källare VIII, ca 1900
6. Stocke 1:8, Österhus
 - boningsshus I, 1850
 - boningsshus II, scolarebostaden, 1735
 - jordkällare, 1800-tal
7. Stocke 2:2
 - Trivialskolans bibliotek I, ca 1830-tal
8. Stocke 1:12, hembydsgård
 - utsiktstorn I, slutet 1800-tal
 - f.d. konrektorsbostad II, collegiebostaden, 1735
 - ryttarhärbre IV, 1800-tal
 - härbre VI, 1800-tal
 - avträde IX,
9. Stocke 4:1
 - gammelstuga II, ca 1800
 - härbre V, 1700-tal
10. Valla 5:11 (tidigare Stg 1183), Hov
 - boningsshus I, 1812
 - matbod II, 1800-1850
 - ladugård V, 1800-1850
 - vedbod med källare VIII, 1850-1900
 - bryggstuga VI, 1900-1910
 - smedja VII, 1900-tal
 - lada X, 1880-1900
11. Valla 4:1 (tidigare Stg 1190), Frösö kyrkskola
 - f.d. skolhus I, 1900-1910
12. Valla 6:42 & 6:43, (tidigare Stg 1169), Sommarhagen.
 - bostadshus I, 1914
 - uthus II, omkring 1914
 - uthus III, Wennergrens torp, omkring 1914
 - lada I (tidigare Stg 1168)
13. Valla 8:4 (tidigare Stg 1109), EFS sommarhem
 - huvudbyggnad
 - uthus
14. Valla 8:20 (tidigare Stg 1125), Mickelsgård.
 - boningsshus I, mitten 1700-tal
 - ladugård II, början 1800-tal
 - bod III, 1800-1850
 - lada IV, 1800-1850
15. Valla 11:53 (tidigare Stg 1054), Stensgård
 - härbre IV, 1800-1850
16. Västbyn 1:2, Lindtorpet
 - ladugård III, 1905
17. Västbyn 2:5 & 3:33
 - boningsshus XII, 1800-talet
18. Kungsgården 5:1 (3:1), fd kungsgård, militärboställe
 - boningsshus I, 1833
 - boningsshus II, 1850-1900
 - ladugård III, 1850-1900
 - härbre VI, 1800-1850

Bilaga 4 – Byggnader inom F4

Bilaga 5 – Kulturhistoriskt värdefulla byggnader inom F4

Kulturhistoriskt värdefulla byggnader inom F4

Följande byggnader inom flygflottiljen F4's område har bedömts tillhöra värderingskategori 1.

Nr	Byggnad / tidigare funktion
10	Skolbyggnad / snickarverkstad
18	Gymnastikbyggnad / exövningshus
21	Kasern
22	Kasern
24	Expeditionsbyggnad / kasern
25	Kasern
51	Expeditionsbyggnad / furirförläggning
56	Expeditionsbyggnad / kadettförläggning
62	Expeditionsbyggnad / underofficersmässa, officersbarack
84	Kallgarage / Hangar "plåthangaren"
85	Kallförråd / hangar för ambulansflyg
86	Kallförråd / hangar för sjöflyg
137	Museum / smedja, vaktbyggnad
201	Maskinverkstad / värmecentral
224	Bostadshus
239	Museum / fältskärarbostad, personalbostad m.m.
	Museum (265) / källare
241	Bostadshus
242	Bostadshus
341	Kallförråd

Bilaga 6 - Diskussion kring marknads- och tingsplats

Ett arbete som ingick i ett uppdrag från länsstyrelsen var att försöka göra en tänkbar lokalisering av den forna marknads- och tingsplatsen på Frösön. Det har antagits att marknad och ting under medeltid och tidig historisk tid hölls på samma plats. Jamtamot var en stor marknad under medeltid och 1500-tal som hölls vid Gregori i mitten av mars. Det har diskuterats huruvida Jamtamot var ett ting med rötterna i järnålder men i dagsläget finns det inga belägg för detta utan det mesta talar för att det ursprungligen var en marknad. Vid en marknad där det samlades många människor borde det då funnits tillfällen för privaträttsliga uppgörelser (Holm, O. 2000:78).

Tingen kunde tidigare hållas på olika platser i de olika tingslagen och lagmannen hade ingen speciell tjänstebostad utan lagmansgården var där lagmannen bodde. Det första kända fasta lagmannasätet där ting kunde hållas i Jämtland är Hagnastad i Brunflo som omnämns på 1430-talet (Ahnlund 1948:509). Från Frösön finns ett antal medeltida rättshandlingar som är skrivna på en plats som heter firir Bergi, denna plats benämns senare under medeltid för kungsgården Förberg. På den landtunga som ligger mellan Frösön och Bynäset som i dag heter Dragedet hölls det under senmedeltid till mitten av 1600-talet lagting. Det äldsta kända dokumentet om att det hölls lagting här är från 1449 (Holm, O. Internet) och det sista är från 1643 (Bromé 324). Dragedet hette tidigare sprodetet, sprodetet.

Uppenbarligen finns det minst två platser på Frösön där det hållits ting varav Dragedet är en av platserna och som är registrerad som sådan i fornlämningsregistret. Gällande var marknadsplatsen för Jamtamotet, som under historisk tid byter namn till Gregorimarknaden, skulle ha legat finns det inga uppgifter om. Olaus Magnus nämner en vintermarknad på Storsjöns is i mitten av mars men förlägger den marknaden till Oviken. Även om det går att ställa sig undrande inför uppgiften om platsen så nämner han den i sammanhang med andra vintermarknader som är förlagda till isbelagda sjöar (Ahnlund 1948:473). Detta skulle betyda att det blir svårt att avgränsa någon speciell plats för var marknaden varit. Den enda kända platsen för en marknad i området är från historisk tid och ligger i Glasätt.

I sammanhang med diskussionen var marknads- och tingsplatsen låg under medeltid har Kungsgården spelat en stor betydelse. Några kulturhistoriker menar att tingsmarknadsplats och kungsgård borde ha varit samlade på en och samma plats tidigare under historien (Bl.a. Hallström 1931, Carlsson, C.R. 1970, Hemmendorff 1991, Oscarsson internet). Den förste som nämner att marknaden skulle ha skett på kungsgården är den svenske kungens sekreterare Rasmus Ludvigsson som år 1575 skriver att på föreskrivna kungsgård på Frösön plägar årligen stå en marknad måndagen näst efter S:t Gregori dag, som kallas Jemtemotet (Ludvigsson, R. 1953). Att tingsmöten hållits på Kungsgården vet vi genom de domar som är utfärdade där. Det första protokollet som är utskrivet på Kungsgården är från 1410 (JHD 145) Platsen Förberg är känd från dokument som är äldre än 1410, även här med tingsbeslut som är tagna på platsen. Förberg nämns första gången i de skriftliga källorna 1339 (JHD 38, Flemström, B. 1983:39).

Det går inte med säkerhet säga när Förberg blev till Kungsgård. Vi vet heller inte med säkerhet var detta Förberg låg eftersom namnet har försvunnit. Kungsgården ligger i dag i ett område som vi vet tidigare hette Västanåker. I det dokument som vi med säkerhet får reda på att kungsgården var placerad i sitt nuvarande läge är skrivit av den tidigare nämnde Rasmus Ludvigsson. I samma dokument nämner han även Förberg. Han skriver "Kungsgårdar i landet. En på Frösöön heter Westanåker: I förtiden heet han Förberga (Ludvigsson, R. 1953)."

Osäkerheten kring att det inte med säkerhet går att säga var kungsgården Förberg legat har gjort att det under 1900-talet har diskuterats om det finns en äldre placering av kungsgården. Utifrån tolkningar av olika historiska dokument, teorier kring dessa, och allmänna teorier om hur olika maktcentra på Frösön förändrats och flyttat över tid har det föreslagits att kungsgården och Firir Bergi (eller Förberg som det benämns senare) skulle ha legat nedanför Öneberget. Arkeologen Gustav Hallström är den förste som föreslår ett sådant scenario. Hans utgångspunkt för ett sådant resonemang är inte de historiska dokumenten utan hans teori utgår från att Mjälle och fornborgen på Öneberget utgjort Frösöns första centrum. Namnet Firir Bergi tycker han passar bra på platsen framför Öneberget (Hallström, G. 1931:63).

Historikern Nils Ahnlund (1948:517-ff) menar att något händer med kungsgården när namnet Förberg plötsligt försvinner från dokumenten i slutet av 1400-talet och att endast kungsgården nämns. Som intäkt att detta skett menar han att Rasmus Ludvigssons notering om att "Kungsgårdar i landet. En på Frösön heter Westanåker: I förtiden heet han Förberga" från 1575 betydde att kungsgården flyttat. Ahnlund menar att om inte kungsgården flyttat så skulle det inte finnas någon anledning för Ludvigsson att notera detta. Ett annat argument för att detta (Ahnlund 1948: 222-ff) skulle ha skett är ett rättsprotokoll från 1345 där Nils Halstensson efter ett mord döms att betala dryga böter i form av jordinnehav till kungen. Halstensson fick avstå till kronan halva Mjälle uppsides den jord som kronan ägde sen tidigare samt sitt laxfiske i Ragunda. Förutom detta skulle hans fru Kristina ge halva yttergården "Firir Bergi" samt andra halvan av samma gård som hon blev tvungen att inköpa av en Olav i Västanaåker (JHD 49 och 50). Firir Bergi nämns i samma dokument som Mjälle och Västanaåker men förläggs inte geografiskt någonstans. Ahnlund gör tolkningen att Firir Bergi ligger bredvid Mjälle. Han menar att på så vis fick kungen ett större samlat jordinnehav i Mjälle där sedan den första kungsgården skulle ha legat för att sedan någon gång i slutet av 1400-talet flyttas till den plats som vi känner till i dag (Ahnlund 1948: 517-ff). Teorierna om att kungsgården skall ha legat på en annan plats har diskuterats senare av andra utan att direkt tillföra något nytt i fråga (Carlsson, C.R.. 1970, Hemmendorff 1991, Holm 2004). I källhänseende tillför Carlsson (1970:323) en uppgift från en tiondelängd från 1658 mellan Önet och Mjälle där kungen ägt mark under medeltiden. Där finns ett område som benämns Kongsgård vilket kan tolkas som att kungsgården legat nedanför Öneberget.

Ahnlunds antagande om en flytt av kungsgården bygger även på att namnet Förberg försvinner och att kungsgården endast benämns Kungsgården från slutet av 1400-talet. Ett annat bevis för flytten skall ha skett menar Ahnlund (1948:521) är den stora byggnadsverksamhet som skett på Kungsgården i slutet av 1400-talet under Olav Bagges förvaltning. Ahnlund antar att byggnationerna sker i samband med flytt av kungsgården från Förberg vid Mjälle till det som vi känner som platsen Kungsgården. Första gången som kungsgården nämns utan Förberg är 1431 (JHD 204).

Teorin om att kungsgården skulle ha legat vid Öneberget är inte helt accepterad. Bo Oscarsson (internet) ifrågasätter denna teori och menar att Kungsgården alltid har legat nere vid Kungsgårdviken. Utgångspunkt för resonemanget är att den västra delen av Frösön med Västerhus, Hov och Kungsgården var Jämtlands maktcentra under sen järnålder och medeltid. Han menar vidare att namnet Firir Bergi avser Bynäsberget och inte Öneberget.

Mot de resonemang som förts om att kungsgården skulle ha flyttat går det att ställa ett antal frågor. Ur källhänseende finns det inget som säger att den överhuvudtaget skulle ha flyttats. Det finns heller inget som säger hur marken i Västanaåker skulle ha kommit i kronans ägo. Om det av Ahnlund använda dokumentet från 1345, som han tolkar som att Förberg ligger invid Mjälle, i stället tolkas som att Förberg ligger invid Västanaåker innebär

det att det inte skett någon flytt av kungsgården utan arr den alltid legat vid Kungsgårdsviken mitt emot Bynäset.

I dagsläget finns det inga dokument som direkt pekar ut att Förberg skulle ha legat bredvid Mjälle eller det som i dag heter Önet. Den enda som finns i den riktningen är den tidigare nämnda tiondelängden från 1658 där ett område i Mjälle benämns Kongsgård. Mjälle tillhörde under medeltiden kronan.

Teorierna om kungsgården blivit flyttad eller ej bygger på tolkningar och antaganden. I källhänseende har jag hittat tre historiska källor som geografiskt pekar ut var Förberg (Firir Bergi) en gång legat: Alla tre uppgifterna är nedskrivna efter det att namnet Förberg tagit ur bruk. Den äldsta är den tidigare nämnda Rasmus Ludvigssons notering om Kungsgårdar i landet "En på Frösöön heter Westanåker: I förtiden heet han Förberga". Detta tolkar jag som att platsen tidigare hette Förberg och inte att kungsgården flyttat vilket bl.a. Ahnlund och Holm gör. Den andra uppteckningen som placerar Förberg geografiskt är en situationskarta som visar en militärövning vid Frösös skans år 1770. På kartan har lantmätare Siegroth skrivit ned "Frösö kongsgård är formerad i gamla tider af Förbergs och Wästanåkers bondehemman" (Krigsarkivet). Fale Burman (1894:99) skriver i sina koncept-dagböcker från åren 1793-1802 om skillnaden mellan Förberg och Wästanåker "fattade skillnaden mellan det forna Förberg en gård, som innefattat Kungsgårdsmarken samt trakten kring gamla skansen och Wästanåker, som ägorna wästanför skansen, eller de n.v. Kungsgårdsåkrarana kallades". Som jag ser det är det sannolikaste att kungsgården legat där den ligger än i dag.

Att utifrån de resonemang som förts försöka göra en tänkbar lokalisering av den forna marknads- och tingsplatsen på Frösön är till viss del tolkande och spekulativ, vilket framgått av diskussionen som förts. Av vad som framgått så finns det minst två platser som det hållits ting på Frösön. Den första är Sprotedet eller Dragedet som det nämns i dag. Där har det hållits ting från mitten av 1400-talet och ca. 200 år framåt. Den andra platsen är på Kungsgården vars placering under medeltid har diskuterats. Det sannolika är att den sedan 1300-talet legat på samma plats som i dag. Således finns det alltså även två platser var marknaden skulle kunna ha varit förlagt på under medeltid. Att utröna med större säkerhet vilken av platserna den legat på låter sig inte göras utan en arkeologisk undersökning vilket kan bli svårt om Jamtamotet skulle varit förlagd på Storsjöns is vilket Olaus Magnus skriver.

I dag är delar av de båda nämna områdena med i fornlämningsregistret som Raä 110 på Dragedet som samlingsplats/tingsplats. Även Raä 207 på Dragedet som består av skörbränd sten skulle kunna indikera en verksamhet som marknad. Vid Kungsgården är själva gården med i registret som Raä 191.

Björn Oskarsson
Antikvarie
Jämtlands läns museum